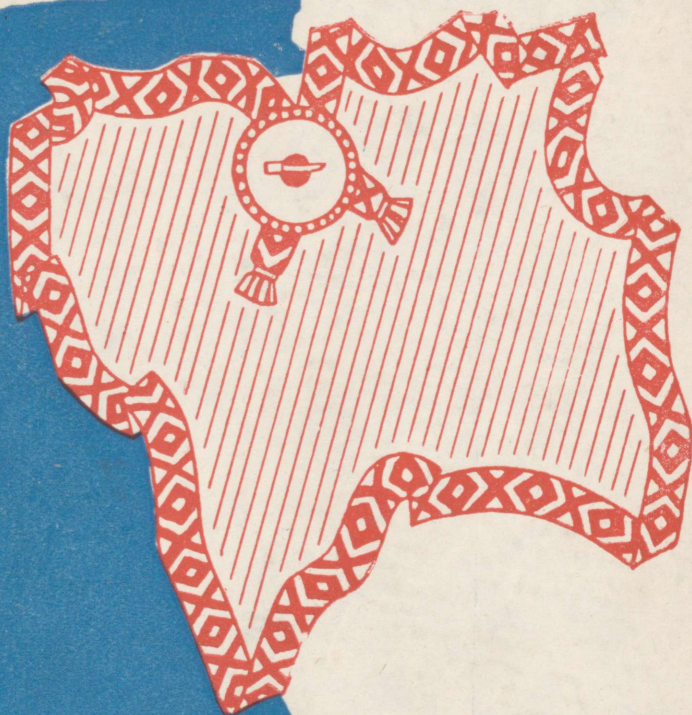

LIHULA

MINEVIKUST
„JA“
TÄNAPÄEVAST

LIHULA

MINEVIKUST JA TÄNAPÄEVAST

AJALEHE

„KOIT“

TOIMETUSE VÄLJAANNE

LIHULA 1961

Toimetuse kolleegiumi liikmed:

U. Aru, L. Elken, J. Ilves, L. Moorats, H. Plaas,
O. Renno, E. Selgal, R. Vaino

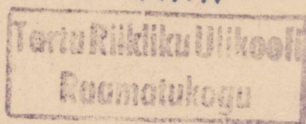
Toimetaja: P. Saarsoo

Kaas, tiitelleht, illustratsioonid

H. Polberg

Korrektor: L. Valdna

Kmr

483

S A A T E K S

Kuna vabariigi mitmes rajoonis tegeldakse edukalt kodu-ümbruse ajaloo uurimisega ning selle trükkis avaldamisega, siis tekkis ka meie rajoonis grupil seltsimeestel mõte koostada kogumik, mis annaks lühikese ülevaate rajooni minevikust ja tänapäevast.

Lihula rajoon on tavaline, keskpärane vabariigi rajoon. Ei ole see rikas ajalooliste sündmuste, hea maapinna ega ka eriliste vaatamisväärsuste poolest. Kuid siinse rahva minevikus ja tänapäevas on mitmeidki sündmusi, mida võiks esile tõsta, millest võiks rääkida. Ka meie rajooni looduses on küllaltki omapära, mis matkajale huvi pakub . . . Ja kõigest sellest püüabki käesolev väike kogumik jutustada.

Mis puutub rajooni minevikku, siis ei seadnud toimetus oma eesmärgiks edasi anda põhjalikku ajaloolist ülevaadet, vaid pidas vajalikuks ära märkida ainult mõned tähtsamad meil teadaolevad sündmused. Kui teie mõnda sündmust teate, millest käesolevas raamatus ei ole kirjutatud, siis palume teid sellest rajooni täitevkomitee juurde moodustatud kodu-uurimise komisjonile teatada.

Raamatu toimetus avaldab tänu kõigile seltsimeestele, kes meid materjalide leidmisel ja nende avaldamiseks ettevalmistamisel aitasid. Samuti avaldame tänu Eesti NSV Teaduste Akadeemia Kodu-uurimise komisjonile, eriti aga seltsimeestele V. Tarmistole ja E. Maaringule, selle abi eest, mida nad meile raamatu ilmumiseks ettevalmistamisel osutasid.

Palume lugejaid saata oma arvamused raamatu kohta ajalehe «Koit» toimetusele.

TOIMETUS

Varbla rand —

A. Eentalu foto.

MÕNINGAID ÜLDANDMEID

Lihula rajoon asub Lääne-Eestis. Rajooni piirid jälgivad enamasti selgekujulisi looduslikke piire. Mereline piir algab loodest Matsalu lahe näol, järgnevad läänest Muhu ja Suur väin (Väinameri) ning edelast ja lõunast Liivi laht. Põhjas külgneb rajoon Haapsalu ja Märjamaa rajooniga. Idas ja kagus piiritlevad rajooni suured soo-, raba- ja metsaalad (Avaste soo, Kõima, Laima raba jt.) ning lühikeses ulatuses Paadremaa jõgi ja Tõhela järv — siin on naabriks Pärnu administratiivne piirkond.

Kirjeldatud piires on rajooni ulatus suurim kirdest edelasse — 54 km, suurim laius sellele risti on 52,8 km. Rajooni pindala on 1389,6 km².

Rajooni elanike arv oli 1959. a. jaanuaris ligi 12 000. Rahvastiku enamiku moodustavad kolhoosnikud, kuna töölisi ja teenistujaid on suhteliselt vähe.

Rajooni hoonestusele on iseloomulik nende suur mitmekesisus. Varemaste aegade sotsiaalsete vahekorjade kontrastsus ilmneb ka ehitustes. Seetõttu on suurel määral varieeruv nii hoonete suurus ja välisilme kui ka nende arv õuedes. Enamik elumaju on rehetoaga ühise katuse all, sageli asub rehetoa otsas ka laut. Ehitusmaterjalina domineerib puit ja paekivi, katusel roog.

Õuede piirdeks on harilikult Lääne-Eestile väga iseloomulik paekivitara. Omapäraste ehitustena tuleks nimetada tuulikuid, mida leidub üle rajooni, eriti arvukalt aga Rabavere külas. Ülekaalukalt esineb saaremaa tüüpi pukk-tuulikuid, rohkesti on ka hollandi tüüpi tuulikuid.

Meie rajooni keskus asub rajooni põhjaosas, Lihula alevis. 1. jaanuari 1959. a. seisuga oli alevis koos Lihula sovhoosi keskusega 1500 elanikku, mis on 12,7 protsenti rajooni elanikest.

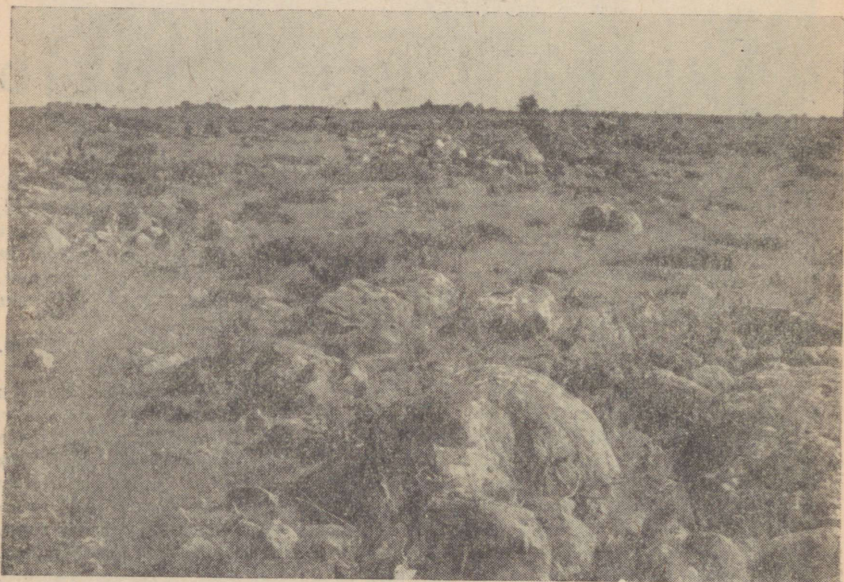
Lihula on üks vanemaid keskusi Läänemaal. Juba enne ordurüütlite tulekut oli siin eestlaste maalinnus. Pärast Eestimaa vallutamist sakslaste poolt asusid siia elama saksa soost kaupmehed ja käsitöölised. Hiljem lisandus neile ka kohalikke elanikke.

Nõukogude korra ajal on Lihula alev tublisti muutunud. Siia on juurde ehitatud rida tootmishooneid ja elumaju. Suurenenud on elanike arv. Lihulas asub EKP Lihula Rajoonikomitee ja Lihula Rajooni TSN Täitevkomitee. Suurematest hoonetest tuleb nimetada keskkooli, universaalkauplust, kohaliku majanduse kombinaadi hoonet, raudteejaama jt. Alevis asub kultuuripark, kus igal suvel viiakse läbi laulupäevi. Suuremateks tänavateks on Tallinna maantee ja Jaama tänav.

Administratiivselt jaguneb rajoon viieks — Kirbla, Tuudi, Hanifa, Varbla ja Koonga külanõukogu piirkonnaks. Rajoonis on 27 kolhoosi (neist 6 kalurikolhoosi) ning 2 sovhoosi.

Rajooni looduses võib leida hulgaliselt erinevaid maastikutüüpe. Kõige rohkem on levinud tasandik kidura taimestiku ja võrdlemisi hõredalt asuvate põllualadega. Lihula, Kirbla ja Mihkli ümbruses laiuvad suurkühmadega tasandikud, mis toovad vaatevälja mõningat vaheldust. Relatiivse kõrguse poolest tähtsamad ning looduslikult kaunimad on vooremaastikud, mida Varbla ümbruses esindavad suur- ja Paatsalu kandis väikevoored; enamasti on nad kaetud loodusliku metsaga. Tähtsat osa etendavad ka mereäärsed tasandikud, mis levivad piki rannikut 5—10 km laiusel ribal. Tüüpiline jõeäärne tasandik on ulatuslik Kasari jõe luht. Märkimata ei saa jätta ka laialdasi madalsoo- ja raba-alasid, eriti rajooni kesk- ja idaosas.

Kuna rajoonis leidub hulgaliselt vähetootlikke alasid (madalsood, rabad, paepealsed jne.), mida muudetakse heina-, karja- ja metsamaadeks, siis muutub pidevalt ka rajooni maastikuline ilme.

Kadakane karjamaa — E. Kumari foto.

I

RAJOONI LOODUSEST

L. KONGO

Jooni pinnaehitusest

PINNAMOOD. Meie rajoon on pinnamoelt ühetoonilisemaid kogu vabariigis, kuna valitsevaks vormiks on Lääne-Eesti tasandik, millesse mõningat vaheldust toovad väikekühmad, seljakud ja üksikud kõrgemad moreenkuhjatised — «mäed».

Maapind kerkib pikkamööda ida suunas. Suurem osa rajooni territooriumist asub 10—20 m kõrgusel üle merepinna, välja arvatud rannikuriba põhja-, lääne- ja lõunaosas, kus kõrgus jääb 0—10 m vahemikku. Samal tasemel on ka rajooni kirdeosas asetseva Avaste soo pind. Kõrgeimaks pinnavormiks on Koeri seljak rajooni kaguosas, ulatudes 45 m üle merepinna.

Domineerivate pinnavormide alusel võib rajooni jaotada kahte ossa. Nendevaheline piir kulgeb piki rajooni loode-kagu suunas läbivat Linnuse—Käru otsmoreeni, mis valdavas osas kujutab endast kruusa- ja liivakünnist.

Sellest künnisest põhja pool madaldub maapind nõrgalt-lainjaks tasandikuks, millelt kerkib esile rida loode-kagusuunalisi künniseid või kühmi. Enamasti paiknevad nad aluspõhja kõvematel osadel (kõvikud), mis on suutnud kõigile siinse ala pinnamoodi kujundanud tegureile — mannerjää ja mere kulutavale tegevusele — vastu panna. Vähem esineb siin kohapealsest aluspõhjalisest murendmaterjalist (paeklibust) ja mannerjää poolt kaasatoodud mitmesuguse suurusega kividest ning kruusast kuhjatisi. Lavaja paekõrgendiku serv või sellel olevate künniste nõlvad langevad soonõgude suunas (Järve ehk Avaste soo, Kõima raba) kohati astangutena, teisel aga toimub laskumine laugjalt. Kohati kerkib sootasandikelt soosaari. Silmapaistvaim viimastest on Järve soos esinev Maalinna künnis, mis kerkib 10 m ümbritseva soo pinnast kõrgemale. Astangutega kaasnevad ma-

dalad rannavallid. Nii piiravad rannavallid 10—15 m laiuse ahe-
likuna Järve soo ja Kõima raba serva. Torgust Paadremaani lei-
dub palju kinnistunud liivaluuteid. Mannerjää poolt siledamaks
kulutatud lavaja paekõrgendiku nõgusates osades levivad ulatus-
likud sood (Uue-Virtsu, Järve, Tuhu, Paadremaa soo) ja rabad
(Kõima, Kase, Nedremaa, Kuke raba).

Moreenseljandik Kalli külas — A. Koitla foto.

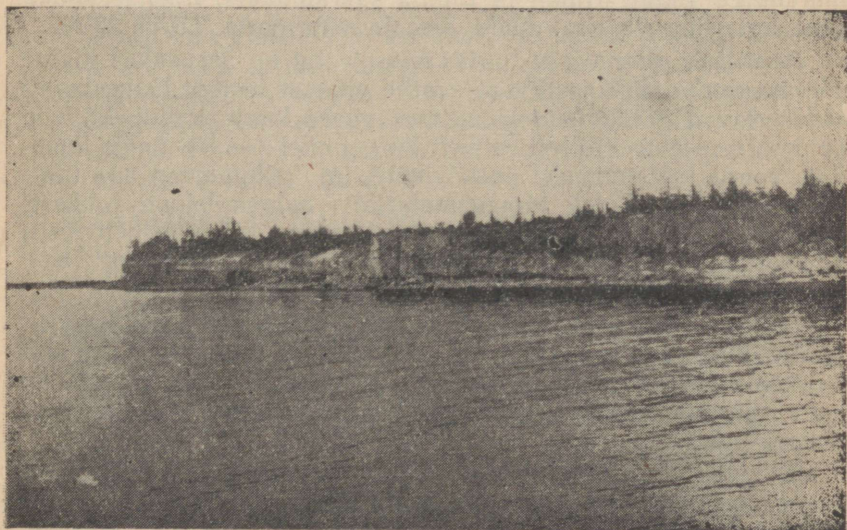
Linnuse—Käru otsmoreenist lõuna poole jääb põhimoreenist
koosnevate voortega tasandik. Selle valdkonna põhjaosa — Paat-
salu ümbrust — iseloomustab väikevoorte esinemine, mis valda-
vas enamikus on kirde-edelasuunalised. Pikim nendest on Paju-
maa—Äila—Hõbesalu külade vaheline künniste rida, mis jätkub
Paatsalu lahes Varsasaare poolsaarena. Väikevoorte-vahelistel
aladel levivad soised heinamaad, rannalähedastel madalikel aga
esineb jäänukjärvi. Valdkonna lõunapoolses osas kerkivad Varb-
la ja Tammistu—Koeri suurvoored, suunaga põhja-loodest lõuna-
kaugusse. Varbla ja Tammistu—Koeri suurvoori eraldab teinetei-
sest 3—4 km laiune Kuluka ja Uuesoo tasandik, mille jätkuks on
põhja pool suur Paadremaa soo, lõuna pool aga Laanoja ja
Vaiste tasandik ning Vaiste laht. Tasandike pidevat kulgemist
põhjast lõunasse katkestavad Kolga luitevallid ning Varbla—
Mõtsu maanteega paralleelselt kulgevad seljakud. Suurvoorte

lagedel esineb rohkesti väiksemaid loode-kagusuunalisi seljakuid astanguliste nõlvadega (Lueri ja Karide talu vahel olev 8 m kõrgune astang kannab Lueri mäe nimetust). Varbla suurvoort piiravad rannavallide ringid, mis kohati lähevad üle luidestikkudeks (Ohu küla kohal — «Ohuküla liivamägi»). Paremini on välja kujunenud mitu paralleelset astangute ja seljakute rida Mälikülas, kus Varbla suurvoor saavutab oma suurima kõrguse — 30,8 m üle merepinna.

Tammistu—Koeri suurvoore lael esinevaist seljakuist on silmapaistvamaid 3 km pikkune Koeri oos, mis oma kaguosas ulatub 45 m üle merepinna. Oosi kagunõlval esinevad märkimisväärsed astangud, loodepoolne osa aga on kaetud metsaga ja üle külvatud suurte rändrahnudega.

Rajooni äärmises lõunaosas jätkuvad seljakud Vidi ja Sõmeri saarel ning Kõrgessaare ja Rootsiku laiul.

ALUSPÕHI. Lihula rajooni aluspõhja moodustavad kivimid on tekkinud siluriajastu soojaveelises madalmeres. Rajooni põhjaosas avandub kitsa vööndina jaani lade, kesk- ja lõunaosas jaa-

Kesselaiu pankrannik — A. Kumari foto.

garahu lade, kusjuures Kirbla ja Lihula «mäed» on jaagarahu lademe «saarteks» jaani lademe peal.

Jaani lade koosneb siin kivististevaesest merglist. Paljandeid esineb Uisu neemel ja Jõe oja suudmes.

Jaagarahu lade on esindatud kesselaiu dolomiitidena. Näiteks Kurese külas Salumäe kivimurrus paljandub 2,5 m sügavuseni

sinakas tihe dolomiit, mis õhu käes seismisel laguneb kihiliseks ja muutub kollakaks. Kivim on tihe ja võrdlemisi vastupidav, mistõttu ta leiab laialdast kasutamist ehituskivina, samuti tarvatakse seda lubja põletamisel. Eriti ülemistes dolomiidikihtides esineb kohati merglikihte. Kohati on dolomiidid urbsed, kannavad rahkja pae nimetust ja neid peetakse dolomiidistunud rauddeks või riffideks. Selliseid riffmoodustisi esineb väiksemate kühmadena lamedate paeküngaste lael (Pakamägi Kurese külast loode pool, Ebardi mägi Järve külas jt.). Kirbla ja Salevere pangal paljandub rahkjas paas väga ilmekalt.

Paljandeid kesselaiu dolomiitidest esineb ka Rõuste, Kurevere, Uue-Virtsu, Massu, Sookalda ja Paadremaa küla piires, samuti Paatsalu-Paadremaa jõe süvendis.

PINNAKATE. Kuuludes mannerjää kulutuspiirkonda, on pinnakate rajooni piires võrdlemisi õhuke. Üldiselt on see õhem rajooni põhjaosas, kus esineb rohkesti paepealseid (nagu Rõuste, Kurevere, Uue-Virtsu, Massu, Koonga, Ura, Kõima jt. külades). Kohati on aluspõhi kaetud õhukese, mõnekümnesentimeetrise paearendiga (nagu Mihkli ja Lihula suurkühmal). Lõuna suunas pinnakate tüseneb, saavutades Varbla suurvoorte piires 30 m.

Peamiseks pinnakatte liigiks siinsel alal on kruusakas kivine põhimoreen — rähkne liivsavi, mille pidevat levikut katkestavad esilekerkivad paekõvikud ja mitmesugused kuhjevormid. Rähkne põhimoreen levib üldiselt reljeefi kõrgematel osadel, nagu lamedate voorte lael, mõnedel paekõvikutel jm., põhimoreen aga üldiselt madalatel aladel. Moreenmaterjali hulgas leidub rohkesti raudkive ja suuri rändrahne. Rändrahnuude külve esineb Kalli seljakul, Rakeste, Raespa, Haapsi, Ranna ja Tamba külas, Tammistu oosidel, Koeri oosi loodenõlval ja mujal.

Teistest pinnakatte liikidest leidub jääsulavete poolt kokkukantud liivasid ja kruusaid. Nendest koosneb Linnuse—Käru otsmoreen (paljand põhja pool Vatla kauplust). Sama koostis on ka Varbla suurvoorte tuumal, mis pealt on kaetud põhimoreense materjaliga.

Jääajale järgnenud merede ja järvede rannajooni tähistavad kruusa- ja liivakuhjatised, rannavallid (Kõima raba ja Järve soo servas, Taltsi soo äärealadel, Ranna, Vaistu, Kokuta, Mäense, Rõuste ja Kaitu küla piires jm.). Need tekkisid siin eeskätt kohdades, kus leidus põhja-kirde- või lõuna-edelasuunalisi vallseljakuid ja otsmoreene (Linnuse—Kärnu otsmoreen) ning kuhu ant-sülusjärve ja litoriinamere lainetel oli vaba juurdepääs. See-tõttu leidubki rannakruusaid ja -liivasid just jääajast pärinevate pinnavormide lael, jalamil ja otseses läheduses (näit. Varbla suurvoorte ümbruses). Ulatuslikult esineb neid ka rajooni edelaosas. Rabade serva-aladel mattuvad rannakruusad ja -liivad turba alla.

Kohati on tuul vanade rannavallide peenema materjali luide-
teks (luiteahelikeks või lahtise tuiskliiva aladeks) kuhjanud.
Luiteahelikke esineb Kolga, Öhu, Allika, Nõmme jt. külades.
Ennikse külas Kalmeta ja Kruusiaugu talu vahel esinev luite-
ahelik on keskmiselt 5 meetrit kõrge.

Nimetamisväärset osa rajooni pinnakattes omavad viirsavid,
mis levivad Lihula ümbruses esinevate väikekühmade vahelistel
tasastel aladel, järvede ümbruses, Kasari orundi lammil, põhja
pool Virita küla oleval sooheinamaal, Paadremaa jõe äärsetel
puisniitudel, Vatla koolimajast lääne pool asuval puisniidul,
Linnuse külast kirde pool soisel puisniidul jm. sootasandikel,
pealt kaetud hilisemate mere- ja järveliidude ning kruusadega.
Sageli on need omakorda kaetud turbaga, mistõttu viirsavidest
leidub vähe paljandeid. Viirsavi-paljandeid esineb Paadremaa
jõe süvendis 1,5 — 2 km merest sisemaa pool ja Vatla kooli-
majast 1 km edela pool Vatla—Varbla maantee ääres.

Lahesoppides on rannakruusades ja -liivades rohkesti mere-
muda. Mudarikkad on ka rannikulähedased kinnikasvanud järved
— Kiisa ja Panga järv, Lammaste jt. järved Nehatu soos, Käo-
mardi laht.

Kuna maapinna väike kallakus ja tasane reljeef ei soodusta
vete äravoolu, esineb rajoonis ulatuslikke madalsoid ja rabasid.
Turbakihi paksus kõigub neis 1 — 3,6 meetrini, põhja aga kata-
vad liivad ja savisetted. Tuhu soo põhjas leidub ka kohati järve-
kriiti.

**MANNERJÄÄ JA MUISTNE MERI — PINNAVORMIDE LOO-
JAD.** Aluspõhja reljeefi kujunemine Lihula rajoonis on toimunud
põhiliselt juba enne jääaega. Mannerjää kulutas paese aluspõhja
lainjaks, aluspõhja kõvikutest voolis aga jää liikumise suunaga
rööbitisi, ovaalse kujuga kõrgendikke — voori (Varbla suurvoo-
red) või paekühmi («salumäed», Nehatu kõvik). Jää poolt alus-
põhjast lahtihööveldatud paerähk moodustas pärast jää sulamist
koos jääga Skandinaaviast kaasa kandunud rändrahnude ja pee-
nema materjaliga maapinna tasastel ning nõgusatel aladel ula-
tusliku põhimoreense katte.

Mannerjää sulamine ei toimunud ühtlaselt. Esines seisakuid
ja taganemisi, mis jääserva pikemaajalisel peatumisel tekitasid
jääservaga rööbitised servakuhjatised. Sortimata moreeni kõrval
tekkisid siin ka fluvioglatsiaalsed setted — jää sulavete poolt
sorteeritud kruusad ja liivad. Jääserva taandumise suunale ja
kiirusele vastavad tekkinud pinnavormide põhitelgede asendid:
Varbla suurvoortel põhja-loode—lõuna-kagu suund, Linnuse—
Käru otsmoreenil kirde-edela suund.

Pärast mannerjää taandumist katsid siinse ala jääpaisjärved,
mille põhja settis jääsulavetega kaasatoodud peenem aine —
viirsavid. Ühtlasi hakkas maapind jääkatte raskuse alt

vabanemise järel aeglaselt tõusma. See tõus, mis jätkub veel tänapäevalgi, toimus ebaühtlase kiirusega. Taganedes jäi meri ajuti mõneks ajaks samale tasemele peatuma või hakkas uuesti peale tungima. Kohtades, kus rannajoon kauemat aega

Kirbla pank — A. Aaloe foto.

paigal püsis, kuhjasid lained rannavallide ahelaid, järsemanõvlastesse pinnavormidesse aga kulutasid murrutusastangud. Kuna siinne ala on suhteliselt madal, on siin jälgitavad vaid antsülusjärve ja litoriinamere tähised.

Antsülusjärve-aegseid (ca 6500 a. e. m. a.) ranna-astanguid esineb sellest saartena väljaulatunud Linnuse—Käru kõrgendiku edelajalamil, samuti Varbla ja Tammistu suurvoorte jalamil. Selgekujuline on Hallivanni—Kilgi vaheline 4 meetri kõrgune astang, mis moodustab terava maastikulise piiri Tammistu suurvoore lael asetsevate põldude ja jalamil paiknevate soiste puisniitude vahel. Hallivannist lõuna pool kulgeb ranna-astanguga rööbiti luidete ahelik.

Viimase ulatusliku merelise staadiumi — litoriinamere rannamoodustisi esineb peaaegu kõikjal paralleelselt antsülusjärve-aegsetega. Selle staadiumi ajal (ca 4000 a. e. m. a.) kerkisid saartena veest esile Kloostri—Kirbla künnis, Salevere, Poanse, Tuudi ja Lihula kõrgendik. Litoriina-aegne rannajoon on tähis-

tatud ka rannavallide kaarega, mis kulgeb läbi Korju ja Pansi küla Risteotsa—Varbla maantee äärde ja sellega paralleelselt kuni Kuluka ojeni.

Ulatusliku tasase ala aeglasel tõusmisel jäi madalamatesse kohtadesse rohkesti madalaid, merest eraldatud veekogusid, mis kinnikasvamisel moodustasid madalsoid ja rabu. Mitmes neist (Uue-Virtsu soo, Kuke raba) on kunagise merega ühenduses olemise tunnuseks leitud merekarpe.

MULLASTIK. Eesti NSV mullastiku valdkondadest on rajooni territooriumil esindatud kaks:

1. Tüüpiliste kamar-karbonaatmuldade (rähkmuldade) ja soostunud muldade valdkond kahe alavaldkonnaga:

a) õhukeste ja keskmise sügavusega rähksete kamar-karbonaat-, küllastunud kamar-glei- ja soomuldade alavaldkond ja

b) rähk-, leostunud kamar-karbonaat- ja leetmuldade alavaldkond. Nimetatud valdkond võtab enda alla valdava osa rajoonist, alavaldkondade piir aga kulgeb peaaegu piki rajooni läbivat Paadremaa jõge, kusjuures esimene alavaldkondadest jääb Paadremaa jõest põhja poole.

2. Kamar-glei- ja lammimuldade (veekogusetete) valdkond, mille gleistunud kamar-leet-, kamar-glei- ja lammimuldade alavaldkond levib piiratud alal rajooni äärmises põhjaosas, peamiselt Kasari jõe ääres.

Siinsel alal domineerivad kamar-karbonaatmullad ehk nn. rähkmullad on tekkinud aluspõhjalisest lubipaest pärineval õhukesel, kohapeal murenenud rähal ja kaugemalt toodud rähkmoreenil. Laiguti esineb isegi päris paljast paealuspõhja ilma iga-suguse mullata ja seda just rajooni põhjapoolsemas osas. Ole-nevalt ala reljeefist ja mullakihi tüsedusest on siin esindatud kõik kamar-karbonaatmuldade alltüübid. Nendest huumuskarbonaat- ehk loomullad esinevad siinsele maastikule nii iseloomulikel kadakastel loopealsetel, mida kasutatakse karjamaadena.

Et rähkmuldade aluskihid on koredad, siis puudub pealmiste ja alumiste kihtide vahel vajalik kapillaarne kontakt. Mulla pealmised kihid on alumistest isoleeritud. See asjaolu soodustab mullas vee liikumist alla, takistab aga seal vee tõusu, mistõttu need mullad, vaatamata küllaltki tüsedale huumusekihile, on kuivapõhjalised ja väheviljakad. Viljakamad on siin esinevaist rähkmuldadest keskmise sügavusega rähkmullad. Neid iseloomustab aga väga suur kivisus, mis raskendab masinate kasutamist mullaharimisel.

Positiivsetel pinnavormidel, kus on tüsedam põhimoreenkate, esineb leostunud kamar-karbonaatmuldi. Võrdlemise ulatuslikul alal on ka soostunud kamarmuldi. Vastavalt soostumise arenemisele esinevad siin nimetatud mullatüübi mitmesugused erimid. Suure osa rajooni pindalast võtavad enda alla ka madal-sood ja rabad vastavate soo- ja rabamuldadega.

Mererannikul ja laidudel esinevad mere poolt perioodiliselt üleujutataval alal soolakulised rannamullad. Rannikualad on sageli klibulised ja kohati täiesti muldkatteta.

Varbla suurvoori ümbritsevate alade peeneteralistel liivadel esinevad leetmullad. Need on üldiselt vähese viljakusega ja põuakartlikud, seega on seal põllumajanduslike kultuuride kasvatamine raske.

E. TAMM

Ilmastikust ja veestikust

KLIIMA JA TEMA ISEÄRASUSED. Kliima iseärasusi iseloomustatakse põhiliselt naaberrajooni Vigala ja Pärnu meteojaamade pikaajaliste andmete põhjal, kasutades võimaluse piires ka Virtsu meteojaama, Mõtsu, Silla jt. sademete vaatluspunktide ning Oidremaa mikroklimaatilise statsionaari vastavaid andmeid.

Meie rajooni kliima on Eesti NSV idapoolsete rajoonide omaga võrreldes tunduvalt pehmem. Eriti avaldub mere pehmendav mõju hilissügisel ja talvel — keskmised õhutemperatuurid on 1—2° kõrgemad kui sisemaal. Kevade- ja suvekuudel aga on õhutemperatuurid rannikul veidi madalamad kui sisemaal, mistõttu temperatuuri üldine amplituud on rajoonis väiksem.

Aasta keskmine temperatuur kõigub 4,9—5,3° piires. Kõige külmemaks kuuks on veebruar (keskm. ca -6°), kõige soojemaks kuuks juuli (keskm. ca $+17^{\circ}$).

Peale õhutemperatuuri on tähtsamaks meteoroloogiliseks elemendiks sademed. Sademete hulk rajoonis on Ida-Eesti keskmisest sademete hulgast väiksem. Nimetatud asjaolu on ühelt poolt tingitud tugevatest tuultest ja teiselt poolt võrdlemisi tasasest reljeefist, mistõttu püstvoolude tekkimine on nõrgem ning sademete langemise võimalused väiksemad. Viimase kümne aasta keskmiste põhjal esineb sademeid 600—620 mm aastas, sajupäevade arv ulatub keskmiselt 145-le, nendest umbes 45 lumepäeva. Lumikate püsib keskmiselt 95 päeva (Kesk- ja Kagu-Eestis näiteks kohati isegi kuni 130 päeva). Sademeterikkamaks kuuks on juuli, august, oktoober ja osalt ka november. Suhteliselt vähe on sademeid veebruaris ja märtsis. Domineerivateks tuulteks on edela- ja läänetuuled. Tingituna kõrgemat mineraalmaad ümbritsevaist soodest ja rabadest esinevad kevadel ja sügisel sagedasti hallad ning öökülmad. Soiste alade arvele tuleb panna ka suvel esinevad hommikused ja õhtused udud, mis põllukultuure kahjustavad.

Rajooni soodes toimuvad 1951. a. alates pidevad kohaliku kliima vaatlused, ning arvestades järjest laiemat soode kasutuselevõttu põllumajanduses, on otstarbekas käsitleda ka kuivendatud kultiveeritud madalsoode mikroklimaatilise režiimi erinevusi, võrreldes mineraalmaaga. Tingituna orgaanilise aine (turba) tunduvalt halvemast soojusjuhtivusest ja kuivendatud madalsoo mulla

suhteliselt suurest soojusmahtuvusest soojeneb see tunduvalt aeglasemalt kui mineraalmaa. Seetõttu jäävad mullatemperatuuride ööpäevased keskmised pindmises kihis (kuni 3 sm sügavuseni) 4—5°, keskmistes kihtides (kuni 20 sm sügavuseni) 2—3° ning sügavamates kihtides 0,5—1° madalamaks kui mineraalmaal. Vegetatsiooniperioodi teisel poolel tasanduvad mullatemperatuuride vahed tunduvalt ning vegetatsiooniperioodi lõpul omavad soomullad peaaegu sama soojusrežiimi kui mineraalmaa või jäävad isegi soojemaks. Kuivendatud soomulla stabiilsemat soojusrežiimi iseloomustab ka asjaolu, et jahtumine öösel toimub nii palju vähem mineraalmaast, et tal kuni 15 sm sügavuseni võivad teatud kellaaegadel (24 ja 7 vahemikus) olla põhiliselt samasugused temperatuurid kui mineraalmaal. Eeltoodust tingituna aga on kuivendatud soode maapinna miinimumtemperatuurid 5—10° madalamad kui mineraalmaal.

Õhutemperatuurid kuivendatud madalsoos on tunduvalt madalamad öösel — keskmiselt 4°, päeval aga 1—2°. Ööpäevaste keskmiste näol jääb mineraalmaa temperatuur keskmiselt 0,5° kõrgemaks kui kuivendatud soo oma. Siinjuures on väga oluline osa taimkattel. Suurema massiga taimkate takistab päeval soojuse intensiivsemat tungimist mulda ning kulutab auramiseks rohkem soojust. Viimases tingituna on ka õhu relatiivne niiskus kuivendatud soos keskmiselt 5% suurem kui mineraalmaal.

Vegetatsiooniaeg (ööpäevane õhutemperatuur kõrgem kui 5° C) algab soos keskmiselt 10—15 päeva hiljem ja lõpeb sügisel isegi 5—10 päeva hiljem kui ümberkaudsel mineraalmaal.

Kuidas rajooni kohalik kliima pärast soomassiivide kuivendamist muutub, see on tänapäeval seoses toimuvate suureulatuslike kuivendustöödega aktuaalseks probleemiks. Küsimusele pole raske vastata, kuna kirjeldatavas rajoonis on olemas (Oidremaa sovhoosi maa-alal) suured kuivendatud soomassiivid (ca 10 km²) ja vastavaid vaatlusi toimetati juba enne nende alade kuivendamist. Lühidalt muutub kohalik kliima järgmises suunas: madaldub õhutemperatuur, eriti öösel, suureneb õhu niiskus ja suurenevad maapinnatemperatuuride amplituudid. Seoses mulla struktuuri ajalise muutusega (lagunemisastme suurenemine, poorsuse vähenemine jne.) väheneb öökülmade oht kuivendatud madalsoodes pidevalt. Vähenevad ka mullatemperatuuride amplituudid ning stabiliseerub mulla soojusrežiim üksikute sügavuste vahel. Võrreldes Ida-Eesti soodega, on mulla- ja maapinnatemperatuurid Lääne-Eesti kuivendatud madalsoodes kõrgemad.

RANNIKUMERI JA SISEVEED. Kuna rajoon asub Muhu väina ja Liivi lahe rannikul, on merel looduses, rahva elus ning tegevuses oluline tähtsus. Rannajoon on võrdlemisi hästi liigestatud merre ulatuvate poolsaarte, keskmiselt 1,5—2 km pikkuste säärtede ning maismaasse sopistuvate lahtede ja «lõppudega» (kohalik väikese lahe nimetus). Suurimateks poolsaarteks on

Saastna (loodes) ja Virtsu (läänes). Ranniku vahetus läheduses on rida laide, nagu lääneosas Selglaid, Kuralaid, Viirlaid, Assulaid, Saluputk jt.; lõunas Kõrgsaare, Rootsiku jt. laiud. Saastna poolsaarest kümme-kilomeetrit eemal paiknevad «merelisemad» saarekesed Papilaid ja Papirahu.

Suurimaks laheks on Matsalu laht rajooni põhjapiiril.

Teiseks suuremaks laheks on Vaiste laht rajooni lõunaosas. Merepõhi on üldiselt kruusakas, suuremate munakate ja rändrahnudega, kohati savikas ja mudane. Vesi meres on suhteliselt mage, eriti aga Matsalu lahes ja selle suudme eel, kuna siia toob Kasari jõgi rohkesti magedat vett. Tavaliselt esineb kaks kõrgveeseisu — üks kevadel ja teine sügisel. Kui tuuled puhuvad läänest või edelast, toimub merepinna tõus — ranniku lähedal esinevad umbjärvved saavad merega ühenduse.

Suuremaid järvi rajoonis ei ole. Sisemaal võib nimetada kaguosas Nedremaa rabas asetsevat Nedremaa järvikut ning lõunaosas Vaiste soos esinevat Suur- ehk Lahtjärve ja Umbjärve; nende järvikute läbimõõt on kuni 0,5 km.

Rannikul esineb hulgaliselt rannalõukaid ehk rannajärvi. Viimased on merest eraldunud ja kohati kinni kasvanud. Rannalõukad on samuti väikese pindalaga ja madalaveelised, kevadiste ja sügiseste suurvete ajal tihti ühenduses merega. Suvel kuivab osa neist täiesti. Rannalõugaste poolest eriti rohke on Virtsu ja Paatsalu vaheline ala. Suuremad neist on Teotalli laht, Kasse laht, Käomardi laht (Paatsalu lähedal), Suurjärv, Lamaste järv (Nehatu soos), Panga järv, Kiissa järv jt. Saastna poolsaarelt tuleb nimetada Saastna järve ehk «Sauemerd».

Loodes paeluvad tähelepanu veel Lihula, Matsalu, Koonga jt. tiigid.

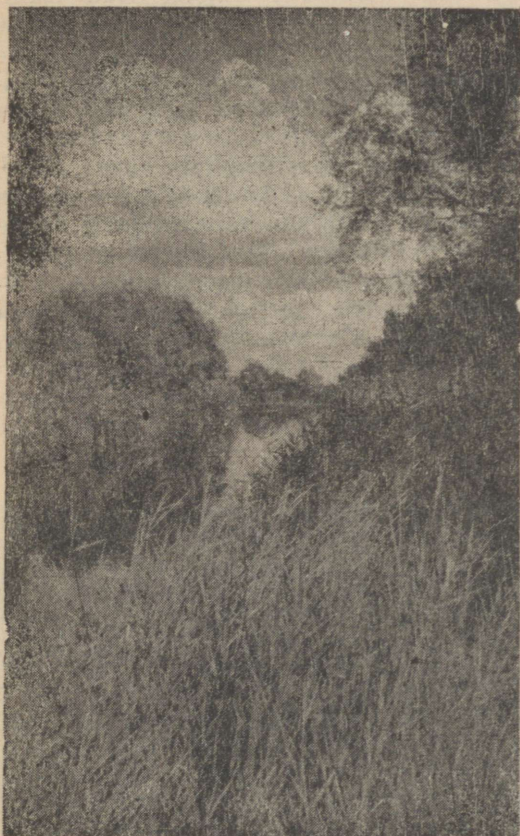
Tähtsamaks vooluveeks on rajooni põhjaosa idast läände läbiv Kasari jõgi. Kasari on suuremaid Eesti NSV jõgesid — rajooni piiresse jääb ainult jõe alamjooks. Siin on jõesäng kuni 150 m laiune, ääristatud loa (järvekõrkja) ja pillirooga. Kasari kohal viib üle jõe üks Eesti pikemaid maantee-silda. Allpool silda on jõgi kuni süvendatud osani paari kilomeetri ulatuses madal ja lai ning suvel taimedest peaaegu täis kasvanud. Kohal, kus jõekanal jaguneb kaheks suudmeharuks, algab tihe, jõe kaldavalle kattev padrik, mis jätkub piki jõekaldaid mitme kilomeetri ulatuses üsna Matsalu lahe lähedale.

Kasari jõgi on reguleeritud 32 km ulatuses. Rajooni piiresse jääb kirdeosas ka ühe tema peamise lisajõe — Teenuse alamjooks. Lõunast suubub Kasarisse veel Vanamõisa oja, mis algab rajooni keskosast (Veltsa küla alt) — see on väheseveeline ja jääb kesksuvel kuivaks.

Rajooni keskoša läbib ebamäärane veelahe — pae- ja kruusakühmade rida, mis kulgeb Suure väina äärest itta üle Karuse, Oidremaa ja Mihkli — vaheldumisi suurte soode ja rabadega.

Siin moodustavad vetevõrgu üksnes väiksemad rannikujõesed, neist on suurem Paadremaa jõgi.

Paadremaa jõgi saab alguse Tõhela järvest ja suubub Paatsalu juures Illussaare lahte. Jõe kogupikkus on 32 km, millest

Kasari jõgi —
F. Jüssi foto.

umbes 10 km moodustab Lihula rajooni ja Pärnu piirkonna vahelise loodusliku piiri.

Matsalu lahte suubub veel Tuudi jõgi, mis saab alguse rajooni keskosas asetsevaist madalsoodest ja rabadest ning soostunud metsadest Kunila lisajõe ja terve rea magistraalkraavide näol.

Vaiste lahte suubub 5 km pikkune Kolga jõgi.

Peale nimetatud suuremate vooluvete leidub veel mitmel pool ojasid (Penijõgi jt.) ning eriti palju magistraalkraave.

Taimkattest

Kõige viimase Eesti geobotaanilise liigestuse järgi (Laasimer, 1958) kuulub Lihula administratiivne rajoon Lääne-Baltikumi geobotaanilise piirkonna Lääne-Eesti mandriosa ja saarte niitude ja puisniitude rajooni. Rajooni lääneosa jääb jaotuse «mandri lääneosa kuivade niitude ja puisniitude alarajooni» piiresse, idapoolne osa aga «Kasari jõe basseini ja Pärnu soode alarajooni».

Neist esimeses alarajoonis on maastikupildis metsi vähe. Üksikute laikudena esineb loometsi ja väiksemate massiividena ka salumetsi. Laialdastel aladel on salumetsade asemele nende aastasadu kestnud laastamise ja intensiivse kasutamise tingimustes kujunenud omapäraseid, pargimaastikku meenutavad puisniidud, millede puurindes leidub sageli tamme. Sügavamatel ja viljakamatel muldadel on endiste salumetsade alad võetud enamasti põllukultuuride alla.

Kasari jõe basseinis ja Pärnu soode alarajoonis valitsevad madalsoo-niitude, -puisniitude ja lamminiitude formatsioonid, sa-

Laelatu puisniit — L. Elkeni foto.

müti siirdesoode ja rabade taimestik. Matsalu lahe siseosas on meie vabariigi suurimad roostikud.

Alljärgnevalt anname Lihula rajooni ranniku, niitude, soode ning metsade taimkatte lähema ülevaate.

RANNIK. Soolase vee mõjul levivad madalatel rannaäärsetel aladel peamiselt soolalembestest taimeliikidest koosnevad ranna- niidud. Suuremalt osalt kasutatakse neid karjamaadena. Saliinse vööndi (soolase merevee mõjupiirkond) taimkattele on iseloomulik tuderloa — valge kasteheina kooslus. Peale nimetatud liikide on sagedamad veel kitsaste lihakate lehtedega rand-teeleht, välimuselt temaga sarnane rand-õisluht, hanijalg, madalakasvuline linalaheline maasapp, tagasihoidlike maheroosade õitega murusalt kasvav rannikas, kohati ka randkamaras, lillaõieline randaster ja karvase õietupega, roomava ristiku taoline randristik. Mereveega sagedamini üleujutatavatel vähese taimkattega aladel leidub punakas-rohekaid taandarenenud lehtedega soolakutaimi, nagu soolarohi ja soodahein, mis levivad peamiselt meie läänesaarte rannikualadel ja harva ka mandri läänerannikul. Adruga väetatud paeklibusel rannal (Puhtu, Virtsu jm.) kasvab kõrge raihein, merisinep, sinerõigas, randkress, haisev kurereha, käo-orvik, merikapsas, madalakasvuline kannak ning odalahine tihashain.

Merikapsas — A. Koitla foto.

Liivaselt rannalt Saulepi ja Varbla kohalt on leitud Eestis haruldast jäikade ogaliste vahakirmeliste lehtedega rand-ogaputke (ainuke mandril teadaolev leiukoht) ja punakaslillade õitega rand-seahernest (leidub kohati põhjarannikul ja läänesaartel, mandri läänerannikul pole aga rohkem leiukohti teada). Paar leiukohta on samas ümbruses ka pikkade roomavate võsunditega liivtarnal, mis on küllalt sage läänesaartel, põhjarannikul ja lõuna pool Pärnut, lääneranniku keskosas aga esineb harva. Liiva- ja kruusarandadele on iseloomulikud ka veel sinakas vahakirmeline vareskaer ja madal lihakate lehtedega merihumur.

Rannaäärsed niidud lähevad üle lookadastikeks või soostunud tarnarohkeiks rannaheinamaadeks. Viimaseil levib hariliku tarna — lüinktarna kooslus. Kaaslasliikidest on sagedased kollane tarna, rebastarna, varsakabi, soopihl, kohati kasvab ka pudeltarna ja ubalehte.

Üleujutatavast vööndist kõrgemal on niidukooslustes valitsevaks liigiks sageli punane aruhein.

Peale rannaniitude on mererannikul, Matsalu lahes ning kinikasvavates järvedes ja endistes merelahtedes ulatuslikke roostikke. Pillirootihnikute kõrgus on 2—3 m ja isegi üle selle. Peale pilliroo moodustavad väiksemaid kogumikke kaisel ja ahtalehine hundinui. Roostikes kasvab kohati ka konnaosja, laialehist hundinui, kollast võhumõõka, luigelille, suurt tulikat, mürkputkē, jõeputke, ussilille jt. Paaris kohas (Virtsu ümbrus ja Kõrgesaare Varbla ligidal) võib leida läänerannikul harvaesinevat helerohelist randkõrkjat.

NIIDUD JA PUISNIIDUD. Heinamaade ja karjamaade all on rajooni põllumajanduslikust maast 70,7%. Rajooni niidud jagunevad järgmisteks erinevateks põhitüüpideks: a) rannaniidud, b) luhaniidud, c) aruniidud ja arupuisniidud, d) soostunud niidud ja soostunud puisniidud. Neist rannaniitudel peatusime eelnevalt.

Matsalu lahe roostikele järgneb ulatuslik üleujutatav Kasari luht. Kaldaäärsetel kamar-gleimuldadel levib luhakastevarre—punase aruheina kooslus sageli ohtra hariliku aruheina ja liblikõieliste esinemisega. Neile järgnevad kaugemal luhas liigniisketel lammimuldadel luha-kastevarre, mätastarna, päideroo, lüinktarna ja saleda tarna kooslused. Kõige kaugemale jäävad madal-soodele iseloomulikud tarnade ja püstkastiku kooslused soostunud lammimuldadel. Rajooni niitudest on luhad kõige suurema saagikusega. Aruniidud on kujunenud püsiva inimtegevuse tulemusena endiste metsade (peamiselt salumetsade) asemele. Oma päraseks laialdaselt levinud metsa ja niidu vahepealseks vormiks Lihula rajoonis, nagu mujalgi Lääne-Eestis on puisniidud. Neid on kuivi arutüüpi niite rähksetel muldadel kui ka ajuti liigniisket niitusid soostunud kamarimuldadel.

Arupuisniitude taimkate on lopsakas ja liigirikas. Puudest leiame siin eakaid jändrikke tammi, sihvakaid arukaski, saari, haabu. Sageli on puud gruppidena, mille ümber omakorda kasvavad sarapuupõõsad, tünnpuud, mitmesugused kibuvitsad, väga

Kadakane karjamaa Mõisaküla lähedal — E. Kumari foto.

harva viirpuu-liigid, kohati ka looduskaitse all olevad metsõunapuud. Neist läänerannikul harvaesinevat harilikku viirpuud võib leida Saulepi ümbrusest, kuna rajooni suurimaks taimharulduseks on üheemakane viirpuu, millel on Eestis vaid kaks looduslikku leiukohta, teine neist Matsalu lahe ääres Saastna ümbruses. Puude ja põõsaste all on laialehiste metsade alustaimestiku liike, nagu sinilille, metstulikat, seljarohtu, võsaülast jt. Puudegruppide-vahelistel lagedatel niidulaikudel levib kõige sagedamini harilikku härghaina—madala mustjuure kooslus, kõrgedel kuivadel niitudel aga ka angerpisti—lubika kooslus. Arupuisniitude taimkattes on rohkesti käpaliste liike, nagu suur kõõpõll, kahelehine käoheel, harilik kõoraamat, balti käpp, hall käpp jt. Nende hulka kuulub ka looduskaitsealune arukäpp, mille kahest mandril olevast leiukohast (rohkem leiukohti on tal Saaremaal) üks paikneb Massu ümbruses. Niisuguseid puisniite on Karuse, Lihula ja Kurevere ümbruses, Virtsu lähedal (Laelatu) ja mujal. Lagedaid aruniite on põldude ääres ja endiste puisniitude asemel, kus puud ja põõsad on niidult täielikult kõrvaldatud.

Aruniitude erinevaks esinemisvormiks on kadastikud paepealsetel ning õhukestel rähksetel muldadel (loo-arudel) ja klibustel randvallidel. Suuremaid kadastike alasid on Virtsu, Kurevere, Parasmaa ümbruses. Mulla kuivuse ja karjatamise tõttu on neil rohttaimkate hõre ja madalakasvuline, valitsevad lubjalembesed ja kuivust taluvad liigid. Rohurindes on kõrrelistest sagedamini lubikat, lamba-aruheina, lootimutit, aaskaera, teistest kuldkanni, õrna väikseõielist värv-varjulille, verevat kurereha, madalat aromaatselt lõhnavat nõmme-liivateed, kassikäppa, nurmenükku, sulglõhiste lehtedega angerpišti, ümaralehist kellukat, tiheda sinaka kobarja õisikuga kassisaba ja mitmeid liblikõielisi, nagu kollaste, oranžide või punaste õisikutega koldrohtu, valget püstise varrega mägiristikut, roosade suurte õitega haisvat jooksjarohtu, harilikku nõiahammast jt. Harvem esineb (peamiselt rajooni loodeosas ja Mihklis) Põhja-Eesti loopealsete kaunitari — suureõielist metsülast (mida rahvasuu kutsub ka anemooniks), kohati ka (Virtsu ning Hanila ümbruses ja Naartseküla juures) madalat lillakassiniste liblikõite kobaratega just Lääne-Eesti rannikualale iseloomulikku aas-hundihammast. Üksikuid leiukohti on rajooni loodeosas veel sellistel liikidel, nagu peamiselt põhjarannikul ja Saaremaa läänerannikul kasvaval pihkasel väikesel kivirikul, ilusal murulaugu-sarnaste õisikutega merikannil, tähelepanematu välimusega kaljupujul (Puhtu ja Metsküla ümbruses), Põhja-Eestis levinud perspektiivsel loomasöödataimel — kollaseõielisel sirplutsernil (Matsalu ümbruses), harvaesineval paksenenud varrealusega mugultulikal ja madalal suure õrnkol-lase liblikõiega, mandril haruldasel asparhernel (Virtsu ümbruses). Loopealsetes lohkudes, mis on ajuti liigniisked, kasvab vesihaljas tarn, kaasnevad lubikas, harilik tarn, pääsusilm.

Rajooni loodeosas (Virtsu, Poanse, Salumäe) ja mujal (Helmküla) väikeste ribadena põldude ning puisniitude vahel on sarapikke. Need on samuti kasutusel karjamaadena. Põõsaste all on neil salumetsade liike ja põõsaste vahel tüüpilisi niidutaimi, nende seas kurekatelt, härjasilma, voolme-ristirohtu, jumikaid.

Reljeefi madalamatel aladel vahelduvad aruniidud soostunud niitudega. Sageli on nad puisniidu-ilmelised. Puudest kasvab seal soo- ja arukaski, kaasneb saari ja sangleppi. Põõsaist on tähtsamad paakspuu, lodjapuu, taevassinine kuslapuu ja mitmed pajulifigid. Rohurindes vahelduvad lubika—pääsusilma ja hariliku tarna—hirsstarna kooslused. Laikudena on mätastena kasvava raudtarna ja hõremurusa ääristarna kogumikke. Tugevasti on arenenud sammalkate. Sellistel niisketel niitudel võib kohata nii mõndagi haruldast ja huvitavat taimeliiki. Põõsaste äärde ja madalamatesse lohkudesse hoidub lopsakas, kuni 1,5 m kõrguseks kasvav, sügisel punakaks muutuv soo-piimalill (Puh-tus, Laelatus, Kirblas, Penijõel), mida ei esine meie mandri kesk-

ega idaosas. Mõnes paigas aga rõõmustavad silma riikliku kaitse all olev väikseõieline niidu-kuremõök (kuulub samasse taimeperekonda gladiooliga) ja lillade õitega siberi võhumõök, mille sugulasi võime leida meie aedadest.

SOOD. Rajooni üldpindalast on soode all 28,6%. Eriti suured soomassiivid jäävad idaossa, ulatudes osaliselt külgnevaisse naaberajoonidesse (Laiküla, Avaste, Laisma soo). Suuremad soomassiivid on peale eelnimetatute veel Oidremaa, Tuhu, Lihula, Paadremaa, Nedremaa.

Madalsoode puurindes on hõredalt kiduraid sookaski; põõsast esineb tavaliselt tuhkrupaju, hundipaju, paakspuud, pörssa. Sageli domineerib rohurindes tihedate väikeste mätastena kasvav pruun sepsikas, sinihelmikas, harilik tarn või hirsstarn, laiguti on pilliroogu. Märjemates soonekohtades valitseb niitja tarna—ubalehe kooslus. Ka soodes on endile sobiva kasvukoha leidnud mitmed tähelepanuväärsed taimed. Eriti neis soodes, mis ümbritsevad kinnikasvavaid järvi või on juba kujunenud endiste järvede ja merelahtede asemele, võib leida atlantilise kliimaperioodi reliktina (jäänukina) mõõgarohtu (Nehatu soos, Veltsa ümbruses), mille leiukohti on Eesti mandrialal üsna vähe. Tema jäigad, saagja-kisulise servaga lehed lõikavad tõepoolest kui mõõgad. Just Lääne-Eesti soodele on iseloomulik veel väike rohekaskollane käpaline hiilakas ning sellest veel tähelepanumatum ja õrnem sookäpp. Karjatatavail soodel levib hariliku tarna—hirsstarna kooslus. Sagedamini esinevaks liikideks õhukese-turbalistel soodel on lubikas, äristarn, kahkjaspunane käpp, valge ning lõhnav lemmelill, aaslina, pääsusilm, Lääne-Eestile tüüpiline punanupp jt. Maapinnal laiub tihe soosammalde kate.

Omapärase üleminekutsooni madalsoodelt rabadele moodustavad porsa-siirdesood. Porss, mida nimetatakse sageli ka soolorberiks, on atlantilise levikuga taim, mille leviku idapiir läbib Eesti keskosa. Porsa võrtsiliselt lõhnavaid lehti on kasutatud maitseainena toitude juurde ja humalate asemel õllele kanguse andmiseks. On põhjust arvata, et tugevatoimeliste eeterlike õlide sisalduse tõttu võib porss meil kujuneda perspektiivikaks ravimtaimeks. Lääne-Eesti siirdesoodes kaasnevad tihedaid kogumikke moodustavale porsale veel hundipaju, vaevakask, madal kask, mätastel lisaks sinikas, sookail, kukemari. Rohttaimedest on iseloomulikud muru- ja alpi jäneslill, sinihelmikas ja niitjas tarn, ei puudu ka pruun sepsikas. Puurindes on mände, sookaski.

Rajooni suuremad rabad on tüüpilised Lääne-Eestile — valitseva muru-jäneslillega. Siirdesoovööndile järgneb lageraba, mille taimkattes valitsevad kanarbik ja muru-jäneslill, kohati ka tupp-villpea; raba servmises osas on murakat. Tiheda sammalvaiba moodustavad mitmesugused turbasamblad (peamiselt punakas ja punane turbasammal). Kanarbiku ja jäneslille mätaste

vahele jäävad lagedad mudaligid valge nokkheina ja pikalehise huulheinaga. Mõnes rabas (Nedremaa, Oidremaa, Lihula) lisandub harva vaid Lääne-Eestis kasvavat keskmist huulheina, mis erineb pikalehisest peamiselt lühikese, lehekodarikust vaevalt kõrgema õisikuvarva poolest. Väljakujunenud älves-laugaskompleksidega on Kõima, Laima ja Urita raba. Neist viimati nimetatul on ka Ida-Eesti rabade karaktertaime hanevitsa leiukohad. Mitmete rabade serva palistab kitsas rabamännikuvöö.

METSAD. Nõmmemännikud on piiratud levikuga. Neid on vanaadel luidetel ja liivikutel (Linnuse, Sika, Paadremaa, Vatla). Puistu moodustab mänd, alustaimestikust levivad kanarbik, leetikas, põdrakanep, look-kastevars, nõmme-liivatee, lamba-aruhein. Rohkesti on põdra- ja islandi samblikku. Nõmmemännikute serva-aladel valitsevad alustaimestikust mustikas ja pohl, puistu koosseisus lisandub mändidele kuuski ja kaski, andes metsale palumetsa ilme.

Samuti väga väikeste laikudena leidub laanemetsade rühma kuuluvaid kuuse-segametsi (Mustu, Piiso, Koonga jm.). Puistu koosseisus on kuuski, mände, soo- ja arukaski, haabu, sangleppi ja kohati valgeid leppi. Alusmetsas on harilikku lodjapuud, magesõstart, pihlakat. Alustaimestikust on rohttaimedest jänesekapasast, sinilille, maikellukest, laanelille, angervaksu, sõnajalgu, samblaist metsakäharikku, laanikut jt.

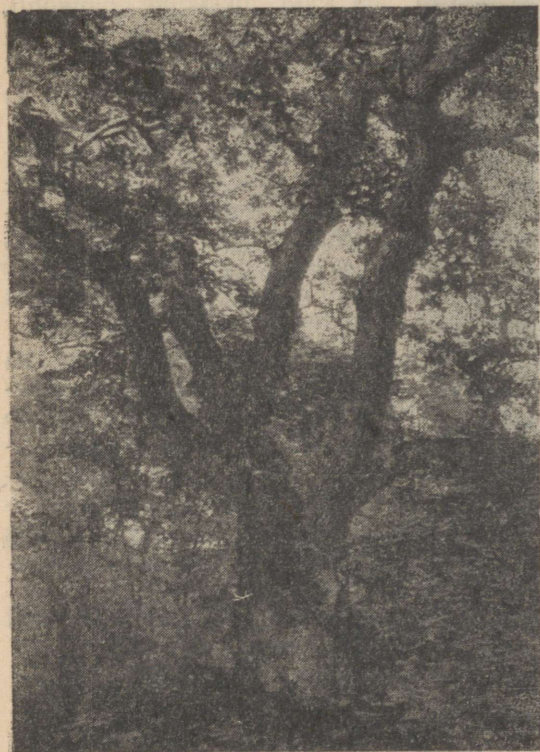
Ulatuslikumad salumetsad on Lihula rajoonis haruldased, neid leidub siin-seal piiratud aladel — Puhtu poolsaarel, Salevere panga nõlval, Kõima ligidal (Naissoo mets), Karuse ümbruses, Matsalu mets, Mihklis (Mihkli e. Keblaste tammik). Puistu koosseisus on laialehised lehtpuud: tammed, vahtrad, pärnad, saared. Põõsarindes on harilik kusalpuu, toomingas, sarapuud, magesõstar, kukerpuu, lodjapuud, türnpuud, kohati verev kontpuud jt. Alustaimestik on väga liigirikas. Tähtsamad liigid on naat, sinilill, salu-tähthein, võsa- ja kollane ülane, kannikesed, harilik lõokannus, metstulikas, maamõõl, kevadine seahernes (kurelääts), sõrmtarn, nõgeselehine kellukas jt., kohati lõhnav varjulill (sisaldab kumariini, mis annabki kuivale heinale meeldiva lõhna) või läikivate sõrmjate lehtedega metsputk. Salevere panga-alusest metsast on leitud haruldast suurte lapikute viljadega ristõielist kuukressi.

Salumetsadest on mitmesuguseid üleminekuid puisniitudele.

Loometsadest on üksikud laigud säilinud ranniku piirkonnas, näiteks kitsas männikuriba Illuste lähedal, kus puud on jändrikud ja tuulest painutatud. Järeikasvuks on peale männi ka kuuske ja tamme. Põõsajast esineb sarapuud ja kadakat. Alustaimestik on kidur: esinevad angerpist, punane aruhein, kerahein, varretu ohakas, värv-varjulill, sinilill jt.

Soometsade levik on seotud soomassiividega. Sookaasikuid on rajooni kesk- ja idaosas. Puurindes esineb peale sookase vähesel

hulgal kuuske ja mäнди. Põõsaist leidub paakspuud, pajusid, kohati toomingat. Alustaimestiku moodustavad angervaks, sookasitik, harilik metsvits, heinputk, parkhein, mätastarn, niiskematel kohtadel pilliroog. Männikuid turbapinnasel on kitsa ribana ra-

Suurim tamm Palatu salumetsas —
A. Koiffa foto.

bade serva-aladel. Alustaimestik koosneb rabapuhmastest — kannarbikust, sookailust, sinikast, küüvitsast. Rohkesti on turbasamblaid.

Siin-seal esinevaist huvitavaist taimedest väärib märkimist veel terve rida. Iseloomulikkude kasvukohtadega on seotud mitmesugused väiksed sõnajalaliste esindajad. Näiteks kasvab Kirbla panga paepragudes väike kaheli- kuni kolmelisulgjate lehtedega müüri-raunjalg, mida leidub meil harva (peamiselt Lääne-Eestis). Temaga koos, aga ka mõnel pool mujal (Kurese Salumäel, Salevere panga all) kasvab erilise lõhnaga lihtsulgjate lehtedega pruun raunjalg, mille levik Eestis on samuti väga piiratud. Nii paepragudes, raudkividel kui ka kivimüüridel võime leida rahvameditsiinis tarvitatavat kivi-imarat (Salevere panga all, Palatu ligidal, Vardi ümbruses). Märkimisväärne on mürgi-

se, sinihapet sisaldava hapra põisjala esinemine rajooni kaguosas. See liik, mis eelistab kasvada samuti paepragudes, kivi-müürides, rusukalletel, aga ka liivakivil, on Eestis mõnevõrra

Nõgeselehine kellukas Puh-tulaiul — A. Koilla foto.

Kuivadel niitudel võib leida veel harjakat härgheina, soistel puisniitudel soojumikat, kärbesõit ja paljusid teisi liike.

O. RENNO

V. PAAKSPUU

A. JÕGI

Loomastikust

Rajooni loomastik on vahelduvailmelise maastiku ja elupaikade rohkuse tõttu suhteliselt liigirohke ja mitmekülgne. Loomastiku koostis on välja kujunenud viimase 3—4 aastatuhande jooksul. Kaasajal on looduslike tegurite kõrval määravaks ka inimjõud maastiku ümberkujundamisel, mis suuri loodusmaastiku loomaliike (karu, sookurg, metsis, kotkas jt.) on sundinud esialgsetest elupaikadest taanduma, väiksemal, parema kohastumisvõimega liikidel (hiirlased, värblinnud) aga aitab uusi elualasid omastada.

LÜHIDALT KALADEST. Lihula rajooni jõgedest ja merevetest on püütud või leitud 45 kalaliiki.

Haruldase eksikülalisena esineb Suure väina vetes merisilm. Atlandi tuur satub rajooni vetesse väga harva. Tähtsaim töö-

duslik kala on räim, keda püütakse massiliselt kevadel. Väina väikese sügavuse tõttu sügisel räime siia ei tule või siis väga harva. Kõlu esineb väinas kevadel (koos räimedega) kui ka sügisel. Vinträim satub püünistesse siin-seal Väinamere saarte ümbruses. Merisiiga püütakse rannikumeres Matsalu lahest lõuna pool. Lõhi ja iherus on rajooni vetes juhuslikud. Meritinti esineb kudemisajal arvukalt Matsalu lahes, vähemal määral igal pool rannikumeres. Angerjat püütakse igal pool rannikuvetes, eriti aga lahtedes (Matsalu laht, Virtsu ümbrus). Suure väina ja Matsalu lahe sügavamate kohtade põhjamudas angerjad talvituvad. Haug elutseb tavalise paigakalana kõigis jõgedes ja rikkaliku taimestikuga merelahtedes, ka meresaarte ümbruses. Vähenõudlik koger esineb arvukalt ainult Matsalu lahe taimestikurikkais soppides, aga ka mõisatiikides ja mudastes järvedes. 1960. a. juulis püüti Matsalu roostikus peegelkarp, mis kaalus üle 2,5 kg. Linaskid elutsevad suuremal arvul Matsalu lahe roostikus, kuid üksikuid esineb ka merelahtedes (Ramelahet jt.). Haruldane noakala eksib rajooni vetesse ainult juhuslikult. Viidikas (Matsalu «silakas») esineb arvukalt vaiksetes lahesoppides ja Kasari jões, teiba aga leidub vähem. Särge ja roosärge elutsevad enam-vähem arvukalt kõigis taimestikuga merelahtedes: pärast sõda oli särge kevadisel kudemisperioodil Kasari jões nii massiliselt, et mõni mees olevat püüdnud päevas käsiõngega kuni 750 särge. Kasari tamm all püüti neid koguni korvidega. Säina elualaks on peamiselt saartevahelised tugevavoolulised veed, kuid ta elab ka lahtedes. Vaiksetes lahtedes elavad tõugjas ja lepamaim (Matsalu «kaerakala»). Latikas (kohalik nimi Matsalus «lasn») elutseb peamiselt Matsalu lahes, kuid ka Suure väina vetes. Varem esines Kasari jõe koolmetes suuri latikaid, kuid need on röövpüüdjate poolt hävitatud. Nurg (Matsalus «latikas», «väike latikas») elab arvukalt Matsalu lahes, on levinud ka teistes lahtedes. Tavaline kala riimveelistes lahtedes ja ka suurema soolsusega vees on vimb. Tuulekala (tuulehaug) esineb igal suvel Väinamere vetes, kust satub järjekindlalt räimekastidesse, mõnikord esineb võrdlemisi arvukalt. Ogalik ja luukaritski on arvukad paigakalad merelahtedes ja merekäärudes, mõnikord leidub neid massiliselt. Raudkiisk on haruldane elanik kaugemate merelaidude ümbruskonnas. Haruldased rannamere kalad on ka merinõel ja madunõel. Liivastel rannamerealadel elavad suur ja väike tobijas. Tursk esineb vähesel määral kogu Väinamere piirkonnas. Lutsu leidub arvukalt lahtedes ja saarte ümbruskonnas, aga ka mõnedes jõgedes. Rannikuvete haruldane külaline on islandi limuski. Emakala on Suure väina piirkonnas suhteliselt vähearvuline. Kevadel koguneb ta räimekoelmutelê, kus hävitab räime marja. Erandina teistest meie kaladest sünnitab emakala elusaid poegi. Rannikuvete vähearvulised elanikud on lest ja kammeljas. Kohati harilikud on nolgus ja merihärg.

harva esineb aga meripühvlit. Tavalise kalana rannikuvetes elutseb merivarblane. Noored merivarblased on rohekad, täiskasvanud aga pruunikad. Juhuslikult võib Väinamere vetes esineda ka liiperkala. Kõikjal merelahtedes on arvukalt ahvenat ja kiiska. Koha elutseb vähearvuliselt igal pool rannikuvetes. Juhuslik külaline Väinameres on makrel.

KAHEPAIKSED JA ROOMAJAD. Konnadest on kõige arvukam rohukonn, keda võib leida üle kogu rajooni. Kohati esineb rabakonna, kelle kontserdid kostavad kevadel peamiselt suurematel madalsoodel. Igal pool on vähearvuliselt harilikku kärnkonna, kuna kiiremini liikuvat juttself-kärnkonna esineb kohati, see-eest aga rohkearvuliselt. Sabakonnalitest leiame kevadel madalates veekogudes tähnikesilikku, kes suveks samblasse või kõdunenud kändude alla varju poeb.

Nastik — A. Koort
foto

Sisalikest on kuivades paikades kõikjal levinud arusisalik, kuivades metsades leidub vaskussi (viimane pole ei «uss» ega ka mürgine). Harva nähakse värvirikkamat kivisisalikku. Peaaegu kõikjal esineb mürgine rästik, eriti leiame teda soo- või rabaservadel. Ühtlaselt tumedat, kuklakülgedel valge laiguga kahjutut nastikut kohtame vesistel lodudel.

LINNURIIGIST. Lihula rajoonis on kindlaks tehtud 253 linnuliigi esinemine. Enamik neist kuulub haudelindude hulka. Läbirändavate lindude poolest on rajoon huvitavamaid Eesti NSV-s. Pesitsevate ja läbirändavate lindude mitmekülgse uurimisega tegeleb Lihula rajoonis kaks linnuteaduslikku asutust: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Zooloogia ja Botaanika Insti-

tuudi Puhtu Ornitoloogiajaam (asutatud 1953. a.) ning Matsalu Riiiklik Looduskaitseala (asutatud 1957. a.). Rajoonis välistöödel viibinud ornitoloogide V. Russovi (1870, 1873, 1874), M. Härmsi (1924 jj.), E. Kumari (1928—1936, 1940, 1949 jj.) ja mitmete teiste sulest on ilmunud hulk artikleid siinse linnustiku kohta. Käesolevas kogumikus on neist suhteliselt rikkalikest andmetest ruumi piiratuse tõttu võimalik koostada vaid üldine ülevaade.

Rajooni piirides asub üle viiekümne mitmesuguse suurusega meresaare ja lai, millel pesitseb rikkalikult ranna- ja veelinde. Kõige arvukamalt on siin tiire, kala- ja naerukajakaid. Eriti palju kajakalisi pesitseb Oriku laidudel (Varbla kohal), kus asub praegu meie vabariigi suurim teadaolev kalakajakate koloonia. Peaaegu igal laiul pesitsevad kiivitaja, liivatüll, punajalg-tilder, kivirullija ja meriski. Suurematel laidudel (Ruilaid, Ullutalaid, Kõbaja) pesitsevad ka suurkoovitaja ja mustsaba-vigle. Harvmini esinevad saartel pesitsejana balti risla ja tutkas. Parti-

Luitsnokkparti pesa — O. Renno foto.

dest on tavalised tuttvart, luitsnokk-part ja tõmmuvaeras. Vähem pesitsevad sinikael-, piil-, räga- ja soopart ning rohu- ja jääkoskel. Haruldastest partlastest tuleb esile tõsta merivarti ja hahka, kelledest merivart on pesitsenud Orikul, Ullutalail ja Ruilail, hahk aga Papirahul. Muide pärineb merivardi esimene kindel pesitsusjuht Eestis Lihula rajooni merelaidudelt. Haruldastest pesitsejatest tuleb nimetada veel meri-, tõmmu- ja

hõbekajakat ning röövtiiru, kes oma elupaigaks on valinud kõige kaugemad ja metsikumad merelaiud. On teada 4 merikajaka, 1 tõmmukajaka ja 4 hõbekajaka pesapaika ning 2 röövtiiru kolooniat. Mõnedel meresaartel, kus leidub põosastikku, pesitsevad vähesed värvuliste liigid, nagu hallvares, võõt- ja pruunselg-põosalind, kanepilind ja salu-lehelind. Saarte niitudel on üsna tavaliseks pesitsejaks põldlõoke ja sookiur. Rändeperioodil on meresaared peatuspaigaks eriti paljudele kurvitsalistele, kajakalistele, hanedele, lagledele ning partidele.

Väga huvitav on mereranniku linnustik. Pesitsusperioodil kui ka rände ajal kindlustab meri siin lindudele rikkaliku toidubaasi. Lindude asustustihedus ei ole rannikul küll nii suur kui vaenlaste ligipääsu eest hästi kaitstud meresaartel, kuid linde on siiski tunduvalt tihedamini kui sisemaal. Kurvitsalistest on tavalisem liivatüll. Harva teeb rannakruusale pesa väiketüll. Madalamurustel rannakarjamaadel pesitseb kohati balti risla (must-rind-plütt) ja kõikjal kiivitaja, kõrgema rohuga rannaniitudel tutkas ja punajalg-tilder. Puhnaviiru* piirkonnas, harva kaugemal leiame meriski (meriharaka) pesi. Matsalu lahe ääres on pesitsenud ka veetallaja. Kajakalistest armastab rannaniitused kalakajakas, teised kajakad ja tiirud pesitsevad rannikul harva, eelistades meresaari. Partlastegi kohta maksab sama: laheranniku läheduses pesitseb sinikael-part, Matsalu lahe suudmealal küünide ja kivivarede all väga harva ka ristpart. Inimese poolt ülesseatud pesakastides ja rannikulähedaste puude oõntes haub jääkoskel ja viib pojad kohe pärast koorumist rannamerre. Rohukoskel pesitseb rannalähedaste põosaste all.

Eriti elav on linnuelu mere ääres kevad- ja sügisrände ajal. Vaiksetes lahesoppides peatuvad kohati sajad vesikanad ja tuhanded partlased: sinikaelad, viu- ja soopardid, sõtkad, tutt- ja punapea-varidid, jää- ja rohukosklad; kaugemal merel ujuvad aulid, merivardid, must- ja tõmmuvaerad. Tõeliselt võimas on mustvaera ja auli kevadine läbilend, mil Puhtus on loendatud sadu tuhandeid rändureid ööpäeva jooksul. Sügiseti lendab läbi Suure väina miljoneid partlasi, peamiselt aule. Kauride ränne on nii kevadel kui ka sügisel samuti tähelepanuväärne. Jää- ja rohukoskla kõrval nähakse harva ka heledamat väikekosklat. Laulu- ja väikeluige suured salgad peatuvad eriti Matsalu lahes: kevadel tuhandeid, sügisel sadasid (1957. a. kevadel korraga üle neljakümne tuhande luige). Kõikjal rannikul nähakse läbi rändamas rabahane, suur- ja väike-laukhane, valgepõsk- ja mustlagle salku. Kajakate rändest on kõige meeldejäävam tõmmukajaka ränne: kuni poolsada suurt mustatiivulist «kaunitari» salgas, lendavad nad korrapäraselt rivis, mõnikord kõrgel mere kohal, järgmine salk aga madalal laineharjade vahel. Rände ajal nähak-

* Puhn -- veetaimede jäänukest koosneva mereheite kohalik nimetus.

se vahetevahel ka laisaba- ja söödik-änni («kajakakupjaid») ning üleni läikivmusta kormorani. Mõõda randa rändavad kurvitsalised: plüü, alpi risla, väike- ja suurrisla, leetelind (ainult sügisel), hele-, muda- jt. tildrid, vöotsaba-vigle, väikekoovitaja ja paljud teised liigid, kelle pesapaigad on kaugel põhja pool.

Väikeluige «portree» —
O. Renno foto.

Liigirikkamaks tuleb lugeda taimestikuküllaste merelahtede (Matsalu lahe siseosa, Virtsu ümbruse lahed) haudelinnustikku. Matsalu roostikes on tõeline «linnuparadiis», mis on ainulaadne kogu Nõukogude Liidu loodeosas ja tähelepannevamaid Euroopas. Ulatuslikes roostikuväljades pesitseb siin hallhani, roolookull, hüüp ja rästas-roolind. Hallhaned «reisivad» pärast poegade koorumist nendega Matsalu lahe suudmealale ja Väinamere laidudele. Mahalangenud rooladememel pesitsevad tuhandepaariliste kolooniatena naerukajakad (1952. a. 10 000, 1959. a.

2200 paari). Kajakakoloonia kaitse all pesitsevad punapea-vart, tutt- ja sarvikpütt. Hallpösk-pütti leidub vähem. Väikekajaka pesitsemine roostikus on ebaregulaarne. Hundinuiaväljade vahel oleval vabaveelaikudel leiame mustviire ujupesi. Peamiselt kaisla- (järvekõrkja) tukkades pesitseb rohkearvuline vesikana. Rootihnikutes on ka peidulise eluviisiga roo- ja tiigikana elupaik, kelle hääliitsusi nagu haruldasema väike-vesivuti omigi kuuldu seal peamiselt öösi. Haruldane haudelind on väikehüüp. Esmakordselt Eesti NSV mandril pesitses 1960. a. suvel Kaselahel paar kühmnokk-luiki. Rooväljade ääresades pesitseb tiigi-roolind, roostikuservadel rohkearvuline kõrkja-roolind, tarnamätastikes ja jõgede kaldavallidel rootsiitsitaja. Varakevadest hilissügiseni võib kohata mitmeid pardiliike: sinikaela, rägaparti, piilparti, sooparti, luitsnokk-parti ja haruldast rääkspartigi. Pardid pesitsevad laheäärsetes elupaikades: luhtadel, mätastikes, vösastikes ja metsadeski. Juunis koguneb lahele tuhandeid sulgivaid isaparte. Matsalu lahe siseosas käivad pidevalt toitu hankimas merikotkas, konnakotkas, ronk ja hallvares. Harva näeme hallhaigrut, kes varitseb madalas kalda-vees kalu. Talveks tuleb roostikku toituma palju sinitihasesalku ja üksikuid hallõgijaid, kes siin täiesti oma kohalikku nime väärivad — «tihaseskull».

Jõekallastel pesitseb vihitaja (jõgitilder), jõgede kaldavõsas rohkesti mitmesuguseid värblinde. Kasari harujõgedele ilmub tihti jäälind — meie linnustiku «smaragd», kes aga rajooni piirides vist ei pesitse.

Luhtade ja madalsoode linnustik omab palju ühist — seepärast vaatleme neid koos. Sookurg pesitseb suurematel põõsasoodel (Tuhu, Avaste), kuid on varemil aegadel pesitsenud ka Kasari luhtadel. Teder asustab põõsassooid, kuid mänguplatsiks

Kiivitaja pesal — A. Koitla foto.

valib uudismaad soode lähedal. Rukkirääk ja tikutaja pesitsevad põõsasoodel ja luhtadel ning on oma häälistsuse tõttu kergesti tähelepanndavad. Kiivitaja ja täpik-vesivutt on peamiselt luhalanikud (viimane rohkem vee-äärses tarnastikus), kuid pesitsevad harva ka lagesoodel. Põõsasoodel elutsevad välja- ja soolookull, rootsiitsitaja, punaselg-õgija, kadakatäks ja metskiur, harvem ka sooräts — päeval tegutsev öökull, karminleevike, yööt-põõsalind ja võsa-ritsiklind. Väga vähearvuliseks on viimastel aastakümnetel jäänud rohukurvits. Kasari luhtadel, rannaheinamaadel ja lagesoodel elutsevad suurkoovitaja ja mustsaba-vigle (viimane mitte kõigil soodel). Luhtadel ja mõnedel soodel pesitsevad ka tutkas ja punajalg-tilder. Kuiyemal luhal

pesitseb lambahänilane, võsarıbadega on seotud valgetäpp-sinirind. Kasari luha võsastunud osades on tähelepanuväärne kõrkja-roolinnu arvukus. Läbirändel peatuvad luhtadel kevaditi raba- ja laukhaned, sügisel on huvitavamaid läbirändajaid mudakurvits (ka lagesoodel).

Rabade elutingimustega on kohanenud väike arv linnuliike. Puhmasrabadel pesitseb järjest vähearvulisemaks jääv rabakana, kes talvel muutub lumivalgeks (kokku kuni 75 lindu). Älvelistel lageraba osadel elutsevad kurvitsalised põldrüüt ja väikekoovitaja. Hõredail põõsas- ja puisrabadel leiame maapinnal pesitsemas rabapistriku, kes käib toitu hankimas kaugel, jättes pesaümbruse linnud puutumata. Puisrabadel pesitsevad männivõrades hallõgija ja kohati ka väikepistrik. Rabalaugastel pesitsevad hõbekajakas, partidest eriti piilpart, harva leidub järvekauri; hõbekajakas ja järvekaur lendavad toidu (kalade) järele merele — sageli mitmekümne kilomeetri kaugusele pesapaigast. Vesistel ja tûmadel rabaosadel pesitseb mudatilder, keda leiame ka mõnedel madalsoodel (Tuhu, Kiive, Kokuta). Veel pesitsevad rabadel soo- ja metskiur, põldlõoke, suurkoovitaja ja mõned teised linnud.

Metsade ja teiste puistutega (puisniidud, kadastikud, võsad, pargid) on pesitsemisel seotud 85 liiki linde. Loopealsete kuivade kadastike karakterlinnuks on kanepilind, siin pesitsevad ka rohevint, talvike, punaselg-õgija ja kiviaedadega aladel ka kivitäks. Võsastikes (karjamaalepikud, jõgedeäärsed pajuvõsad jne.) pesitsevad harakas, metsvint (ka kõigis teistes puistutes), pruunselg-põõsalind, hall- ja vainurästas, ööbik (eriti rohkel arvul Lihula ümbruses ja Nehatus), punarind (ka segametsades) jt. Puisniite asustavad teder, kaelustuvi (ka segametsades), rõhe- ja hallrähn, väänkael (kõik-ka mitmetes teistes puistutes), suurnokk-vint (tamme-puisniitudel), siniraag (ka metsaservadel), kohati karminleevike, metskiur ja võõt-põõsalind. Puisniitudel olevais küünides leidub vainu-, laulu- ja musträsta pesi. Salulehtmetsi on meil puhtal kujul vähe: Fuhtus, Saleveres, Vatlas, kuid tihti leidub niisket lehtmetsa. Selle metsatüübi on elupaigaks valinud metskurvits, metstilder, herilaseviu, hiireviu, kana- ja raudkull (ka teistes metsades), kodukakk (ka parkides), väike-kirjurähn, hallvares (ka metsaservadel, puisniitudel jm.), peoleo (ka männikutes), leevike (ka segametsades), põhjavint (haruldane), porr, puukoristaja, rasva-, sini-, soo-, põhja- ja sabatihane (kõik ka mitmes teist tüüpi puistus), pea- ja väike-põõsalind (kuusealusmetsa puhul), laulu- ja must-rästas. Nõmmemännikute karakterlinnud on öösorr, tutt- ja nõmmelõoke, palumännikutes pesitseb ronk, merikotkas (väga harva), lõopistrik, männi-käbilind, hoburästas, tutt-tihane, metslehelind ja hulk teisi. Kuuse valdavusega segametsi asustavad metsis, laanepüü, must-toonekurg, suur- ja väike-konnakotkas,

kassikakk, värbkakk, pähklimänsak (kõik harva), kaljukotkas ja uraali kakk (väga harva), karvasjalg-kakk, kõrvukas räts, suur- ja valgeselg-kirjurähn (ka teistes puistutes), musträhn, pasknäärssiisike, kuuse-käbilind, must- ja teised tihased, põialpoiss, väike-kärbsenäpp, võsaraat ja käblik. Pargitüüpi puistutes on tähele-pandavad künni- ehk mustvares (Kloostriis paarisajapesaline ko-

Laulurästa pesa — A. Koitla foto.

loonia), ohakalind, metsvint, hall-kärbsenäpp, aed-lepalind jt. Mitmesugustes puistutes pesitsevad õõnetuvi ja tuuletallaja ning kukulind kägu, kes tassib oma munad laululindude pesadesse.

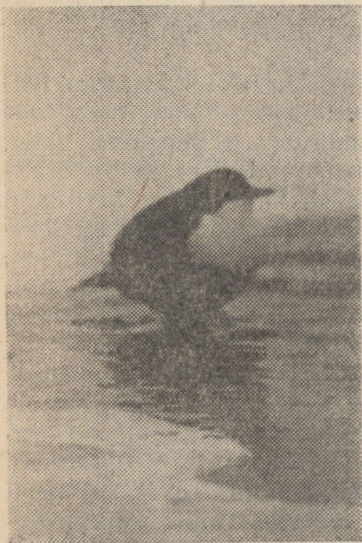
Inimasulatega seotud linnuliike on 10. Arvukaim ja kõikjal levinud on kuldnohk, kes puudub vaid mõnedes metsataludes. Kuldnohk pesitseb peale elamute ümbruse veel puisniitudel ja lehtmetsaservadel puude õõntes. Suvel ja sügisel otsivad nad salkadena niitudel ja karjamaadel toitu, ööseks aga lendavad suurte parvedena roostikku ööbima (Matsalu lahe siseosas augustis üle saja tuhande, Kase lahes Virtsu lähedal tuhandeid jne.). Varblastest on tavaline koduvarblane, põldvarblast aga leiame vaid üsna harva (peamiselt suuremates asulates — Lihula, Virtsu). Kodutuvi on seotud samuti asulatega. Kaelushakk («kirikuhakk») pesitseb kirikutes ja kivivaremetes ning ka vana-de pargipuude õõntes. Suitsu- ja räästapääsuke pesitsevad kõik-jal hoonete katuste all, mõnikord isegi inimasulatest eemal

(heinaküünides jm., räastapääsuke ka Kasari silla all). Lina- västrik pesitseb peamiselt inimelamute juures, kuid ka sildade all, küünides, puu- ja kännuvirnades, turbaaunades jne.). Hoo- pis haruldane pesitseja on valge-toonekurg, kes on rajooni põhja- ossa ilmunud alles viimastel aastatel. Piirpääsuke pesitseb kiri- kute jt. hoonete katuse all, harva puuõontes või pesakastides (Puhtu).

Põldudel ja muul kultuurmaastikul on oma peamise elupaiga leidnud 8 linnuliiki. Viimaste aastate jooksul on vähearvuliseks jäänud põldpüü, kes kannatab ebasoodsate talvede tõttu. Harva esineb viljapõldudel põldvutti. Kõikjal põldudel ja karjamaadel pesitsevad kiivitaja ja põldlõoke; kohati leidub neid looduslikel heinamaadel, viimast peamiselt kuivematel kohtadel. Põllukraa- vide, hõreda võsaga karjamaade ja lehtmetsaservadega on seotud talvike. Virtsu ümbruse karjamaadel ja põlluservel leiame suvel põldsiitsitajat. Kivitäks pesitseb kõikjal kivihunnikutes ja -varedes. Liiva-aukude servades leidub kaldapääsukese pesa- koopaid.

Talveks lahkub suur osa suviseid haudelinde, põhja poolt aga saabub rida talikülalisi. Lepavõsades tegutsevad urvalindude par- ved, teedel ja väljadel otsivad toitu lumetsiitsitajate salgad. Hilissügisel ja varakevadel võib kõikjal näha siidisabasid (viris- tajaid), samal ajal lendab läbi õige suurel arvul karvasjalg- viud, mererannikul ka sarviklõo- kest. Üksikutel aastatel nähakse männileevikesi. Veskipaisude läheduses tegutseb valgerinnaline vesipapp, hankides toitu veepõh- jast. Tihti on talvel näha vööt- kakku, harvemini suurt, üleni valget lumekakku. Haruldane läbirändaja mererannikul on lapitsiitsitaja.

Lihula rajoonis on tabatud või vaadeldud rida haruldasi linde. Novembris 1954. a. teatas õpe- taja A. Ulpus suurtrapi leidmi- sest Vatlas. Linnu topis on Tar- tu Zooloogiamuuseumis. 1952. a. novembris laskis muuseumi töö- taja Ü. Järvekülg Matsalu lahe ääres meritüllil. 1870. a. tabas V. Russov Kasari deltal valge-

Vesipapp Kasari jõel —
O. Renno foto.

tiib-viirese paari. 1909. a. nähti Kasari luhal naaskelnokka. 1955. a. vaatles ornitoloog L. Belopolski Puhtu lähedal küm-

nokk-luik. 1941. a. suvel laskis roovaht F. Nurk Matsalu lähel flamingo. 1953. a. suvel vaatles kolhoosnik J. Hõbesalu Paatsalu rannikul roosat pelikani. 1958. a. oktoobris nägi V. Paakspuu Penijõel must-raisakotkast, Mõtsu metsades on pesitsenud madukotkas. Peale nende on veel andmeid rohe-lehelinnu, kaelusrästa, roostepugu-tüllil, pikksaba-änni, punakael-püti, punavardi, algi, krüüslil, kõrve-loorkullil, vööt-käbilinnu, randkiuru ja mustlauk-õgija, kokku üle 20 haruldase linna esinemisest rajoonis.

NELJAJALGSED. Lihula rajooni imetajatefaunat ei ole eriti põhjalikult uuritud; paremini on tuntud Puhtu ja Virtsu ümbruse imetajad. Käesoleva ülevaate koostamisel on kasutatud Lihula ja Varbla metskonna ning ka Puhtu ornitoloogiajaama tehniku E. Savi, E. Elbla jt. suulisi andmeid. Imetajaliikide arv rajoonis on 40.

Putuktoidulistest on siil puisniitudel, aedades, parkides ning hõredate leht- ja segametsade serva-aladel üle kogu rajooni tavaline. Mutti leidub kõikjal parasniisketel põldudel, niitudel, karjamaadel, parkides ja aedades, kus ta suure arvukuse puhul kahjugi teeb. Igasugustes puistutes on levinud teravakoonuline mets-karihiir. Haruldane on väike-karihiir. Paiguti on leitud vesimutti, kes eelistab veekogude lähedust (ujub palju, sööb kalakesi), kuid elab ka Puhtu lehtmetsas.

Käsitüüpide (nahkhiirlaste) liigiline koostis pole täpselt teada, andmeid on vaid 6 liigi kohta. Veelendlane on meie tavalisem nahkhiir, kes asustab veekogude ümbrust ja pargimaastikku, samuti nagu tõmmulendlanegi. Hoonete ümbruses ja parkides aedades elutseb paiguti suurkõrv ja ka mõnevõrra harilikum parginahkhiir. Viimast leidub koos käabus-nahkhiirtega ka lehtmetsades. Põhja-nahkhiir tegutseb metsaservadel ja legendikel, parkides jm. Päeva veedavad nahkhiired puuõõntes, pööninguil jm., talveks aga rändavad osalt lõuna poole või suiguvad suvise elupaiga läheduses talveunne.

Närilised on liigirikkamaid imetajaseltse üldse, nii ka meil. Orav, kelle arv viimastel aastatel on langenud, elutseb kõigis okas- ja segametsades. Tõrude ja pähklike otsinguil tulevad oravad ka lehtpuistutesse. Rändrott (hall rott, võhr) on tüütumaid kahjureid, kes elab peamiselt hoonetes, kuid suvel ka neist eemal (isegi Kasari kaldavallidel). Koduroti (must rott) leidumise küsimus rajoonis on praegu lahtine, võib-olla on rändrott ta välja tõrjunud. Inimese elupaikadega on seotud ka koduhiir. Põldudel leidub kõikjal juttself-hiirt ja põld-uruhiirt. Niitudel ja luhtadel elutseb pisihiir, kes ehitab taimede vahele kerakujulisi pesi, ja niidu-uruhiir.

Mitmesugustes metsades elab lethiir, lehtmetsi eelistab kaelushiiir. Kõiki hiiri võib peale nimetatud elupaikade leida tihti

mujalgi, talvel ka inimeste elupaikades. Rannaniitudel, laidudel ja niisketel põldudel on tavaline mügri (vesirott). 1953. a. leiti Kloostri roostikus ondatrat (piisamrotti), kelle esinemisest aga uuemaid andmeid pole.

Halljänese arvukus rajooni põldudel ja karjamaadel, kadastikes jm. on alates 1957. a. jälle tõusnud. Valgejännes seevastu eelistab metsast maastikku ja on põhiliselt levinud Varbla ja Tuudi metsades. Sinihalli-karvalist valgejänest leidub ranniku läheduses (Virtsus).

Kiskjalistest on tavalisem muidugi rebane. Varbla jt. suuremates metsades elutsevad metsnugis ja ilves — murdmishimulised kiskjad, kellest viimane on kallale tunginud lammastelegi. Hunt elutses 1958. a. rajooni soodel ja rabadel mitme pesakonnana: Varbla metsades 2, Kuke rabas 1, Rootsi ja Mihkli vahel 1 pesakond; 1959. a. saadi andmeid vaid 1—2 pesakonna kohta. Sūgiseti ja talviti hulguvad hundid laialt ringi, tekitades sellal suurt kahju nii kodu- kui ka metsloomadele. Lihula metskonnas, Puhtus jm. elutsevad ka kährikkoerad. Tuhkur, kärp ja nirk asustavad väga mitmesuguseid elupaiku: esimene neist on arvukaim ja veidi kahjulik, kuid kõik kolm toituvad põhiliselt hiirtest. Mäger elab künkliku reljeefiga metsades, soosaartel ja magistraalkraavide pervedes, tema arvukus näib suurenevat. Saarmas elutseb Kasari jões ja harujõgedes, Tuudi jões ja ka väiksemates ojad.

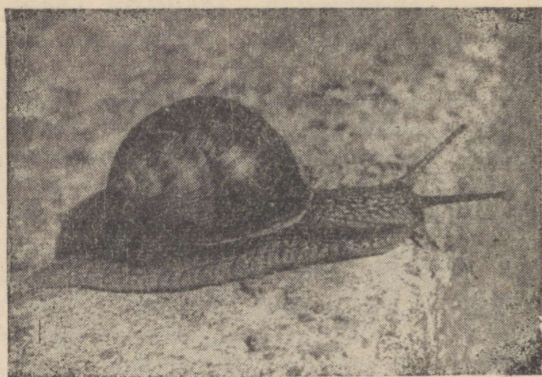
Sõraliste hulka kuuluvat metssiga leidub Varbla metsades, põhja poole juhtuvad nad harva. Pöder on tavaline suurematel metsa- ja raba-aladel, kuid hulgakäikudel satub ka mujale. Metskitsi leidub luhtadel, soodel ja puisniitudel kaunis sageli.

Meres on tavaline viigerhüljes, kes tuleb tihti ranna lähedale ja on mõnikord sattunud Matsalu lahe siseosa roostikkugi. Kevadistel jääpankadel triivib rajooni randade lähedale harva ka hallhülgeid. Väga haruldane eksikülaline on pringel ehk seekala.

SELGROOTUID LOOMI on Lihula rajoonist mitmete teadlaste (prof. H. Riikoja, akad. H. Habermann, C. Krau, J. Vilbaste, H. Remm jt.) poolt kogutud kokku kaugelt üle 1000 liigi. Nendest vaatleme siinkohal vaid kõige silmapaistvamaid.

Limustest leiame rannikumeres sooniliste pooltega südakarpi, tumedat rannakarpi, lamekarpi, rändkarpi ja uurikkarpi. Vesiking on meil levinud eeskätt merevetes, kuid on iseloomulik ka Kasari jões kuni Rumbani. Matsalu lahe siseosas leidub tigused rikkalikult, nende hulgas suur- ja väike-mudatigu, lameteod (*Coretus*, *Planorbis* jt.), sulgtigu, keras- ja herneskarpi ning eriti massiliselt manteltigu. Kasari jões elutsevad sootigu, keeristigu, mitmed mudateo liigid, põistigu ja jõekarpi.

Maismaa tigudest on huvitamad eriti Puhtus leiduvad vöödilise kojaga puutigu ja sinna nii enne kui ka pärast sõda Saaremaalt sissetoodud viinamäetigu. Saleverest on leitud kuni 10 sm pikust ilma kojata mustjashalli nälkjat.

Viinamäetigu — A. Koitla foto.

Rannavetes leiame üsna tihti alustassisuurust sültja kehaga meriristi. Vähikestest on silmatorkavamad kividele jm. esemetele kinnitunud koonus ja kojaga tõruvähid, merikilk ja mitmed nn. kirpvähikesed.

Jõevähki esines veel 1920-ndatel aastatel rajooni jõgedes väga massiliselt. Kuna teistes Eesti jõgikondades oli selleks ajaks vähikatk oma laastamistöö teinud, siis oli Kasari jõgi Tallinna varustajaks. 1929. a. aga ilmus Kasari deltale vähikatk, mis koos süvendustöödega deltal hävitas lühikese ajaga siinsed vähirikkused. 1932. a. jõudis katk juba Rumbani, 1930. aastal hakkasid massiliselt surema ka Paadremaa jõe vähid. Nüüd on 1941.—1944. a. jõevähke tabanud uuest haiguspuhangust möödunud 15 aasta jooksul vähkisid uuesti siginud keskmisel määral Paadremaa jões ja vähem ka Kasari jõgikonnas. Väga negatiivselt mõjub vähkidele jõgede süvendamine, mis hävitab nii urkeid kui ka vähkisid endid.

Veeputukatest olgu meenutatud Kasari jões massiliselt esinev tavaline ujur — suur kalamaimude vaenlane, selgsõudur ja vesihark, samuti veepinnal liikuvad vesivaksikud.

Liblikatest on silmatorkavamad eriti madalsoodel elutsev pääsusaba, viimastel aastatel üsna arvukas päevapaabusilm, mustade tiibadega leinaliblikas jt. Kokku on rajoonis päeva- ja nn. ööliblikaid leitud üle 100 liigi.

O. RENNO

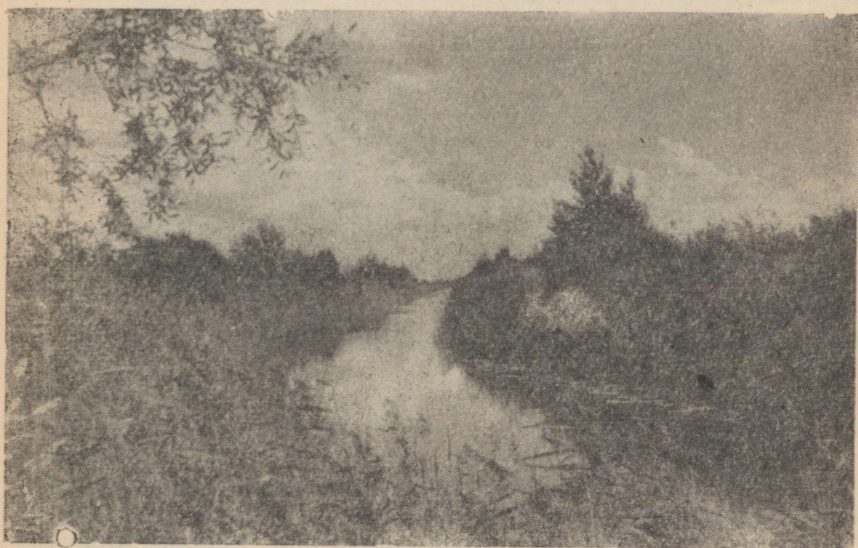
A. JÕGI

H. KARU

Looduskaitsealad ja loodusmälestusmärgid

Sajandeid kestnud inimtegevuse tagajärjel on käesolevaks ajaks Lihula rajoonis säilinud vaid vähesed loodusmaastiku osad ja tähelepanuväärsed loodusobjektid (põlised puud, suured rändrahnud jne.). Haruldaseks on jäänud paljud linnu- ja imetajaliigid (kotkad, must-toonekurg jt.) ja rida taimeliike. Sellised väljasuremisohus olevad looma- ja taimeliigid ning hulk looduslikke üksikobjekte on kuulutatud loodusmälestusmärkideks ja neid säilitatakse tulevastele põlvedele tunnistajatena kodumaa looduse minevikust. Sama põhjus on üks ajendeid ka loodusmaastiku iseloomulikumate osade määramisel keelualadeks ja looduskaitsealadeks, et nendel «looduse etaloonidel» looduses toimuvaid nähtusi uurida.

Lihula rajoonis on Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrustega loodud Matsalu Riiklik Looduskaitseala, kinnitatud 3 vabariikliku tähtsusega alatist keeluala: Virtsu—Puhtu—Laelatu, Nehatu soo ja Mihkli tammik ning riikliku looduskaitse alla võetud 3 suurt rändrahnud, 6 põlispuud, Varbla park ja 2 geoloogilist objekti: Kirbla astang ning Salevere Salumägi. Rajooni täitevkomitee otsusega on looduskaitseobjektideks kuuluta-

Nurgake Matsalu looduskaitsealalt — F. Jüssi foto.

tud 24 parki ja looduslikult kaunist paika, 12 suurt puud ja 6 tähelepanuväärset rändrahu.

MATSALU RIIKLIK LOODUSKAITSEALA. Kilomeetritelaiused, tihedad ja kuni nelja meetri kõrgused pilliroopadrikud ning tühmad hundinuiaväljad, peaaegu silmapiirini laiuvad ja lagedaid steppe meenutavad luhaheinamaad, rohkesti mudasetteid kandva Kasari jõe sirged kanalid, laiad kiduravõitu rannakarjamaad, arvukad väikesed saarekesed ja Matsalu lahe hallikassinine vee-pind loovad siin, Eesti NSV suurimal looduskaitsealal, väga sobivad tingimused rikkalikuks ja üsna mitmekesiseks linnueluks. Kõigist Matsalu lahe lindude elupaikadest kõige huvipakkumaks on lahe siseosa roostik. Selles pesitsevad looduskaitsealal kõige suuremad ja võimsamad linnud, nagu hallhani — Matsalu lahe uhkus, roo-loorkull — roostikulindude hirm — ja hüüp — salapärane öine «mõirgaja». Üldse pesitseb Matsalu röötihihnikutes, kõrkja- ja hundinuiaväljades kokku 20 liiki linde, kellest arvukamad on naerukajakas ja vesikana. Omapärane on ka luhtade linnustik, kus mustsaba-vigle saavutab suurima arvukuse kogu Baltimaal.

Sinikael-pardid looduskaitsealal —
O. Renno foto.

Viimase ligi 90 aasta jooksul on Matsalu lahel töötanud paljud linnuteadlased — ornitoloogid, mistõttu sinne linnuriik on üks paremini tuntud osi Eesti linnustikust. Käesoleva sajandi jooksul on siin lindude arv ülemäärase jahipidamise ja lubamatu linnumunade korjamise tagajärjel tublisti, mõne linnuliigi puhul isegi mitmekümnekordselt, kahanenud. Luhtade linnustik on pärast Kasari jõe süvendamist mõnevõrra vaesunud. Kuid kõigest hoolimata on Matsalu lahe siseosa ja ümbrus jäänud

üheks ürgsemaks paigaks meie looduses, mille taolist teist annab otsida kogu NSV Liidu loodeosas.

Rida teaduslikke konverentse ja nimekaid teadlasi on rõhutanud Matsalu Riikliku Looduskaitseala üleeuroopalist tähtsust.

Matsalu Riiklik Looduskaitseala asutati 1957. aastal. Peale linnustiku põhjaliku uurimise on selle ülesandeks lindude pesitsemiseks, puhkamiseks ja läbirändeks rahulike tingimuste loomine, et tulevikus lahe roostikes pesitseksid jälle tuhanded hallhanded ja kümned tuhanded teised huvitavad veelinnud. Kavatakse sisse tuua uusi linnuliike.

Kuid mitte ainult linnustiku poolest ei paku Matsalu looduskaitseala teadlastele ja külastajatele suurt huvi. Tähelepanuväärsed on siselahe ulatuslikud pillirooväljad, mis läbipõimunult järvekõrkja ja kitsalehise hundinuia laikudega katavad kuni 30 km². Roostik on sajandi algusest kuni praeguseni nihkunud lahe suudme poole oma 6 km võrra, olles nüüdisajal suuri-maid kogu vabariigis. Talvel lõigatavast pilliroost valmistatakse Lihulas roliitplaate ja roogu kui vastupidavat katusematerjali veetakse ka sisemaale.

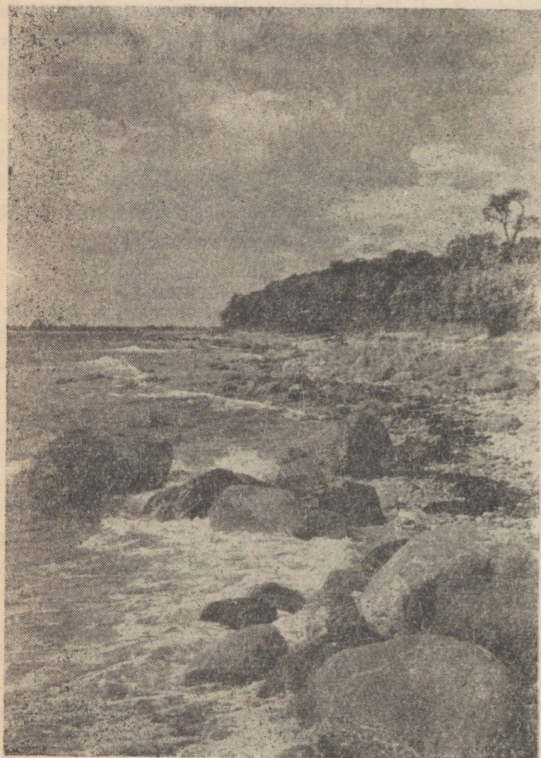
Kahel pool Kasari jõe laiuvad luhahainamaad, mis pärast jõe süvendamist tunduvalt on kuivenenud. Soisevõitu luhaniidud on suuremaid kogu Eestis, aruniidud Kirbla all aga meie suurim sellelaadiline massiiv. Sügisei võib luhtadel näha sadu heinakuhje.

Looduskaitseala keskus on Penijõel — 3 km Lihulast.

VIRTUSU—LAELATU—PUHTU. Keeluala hõlmab Virtsu poolsaare ja ümberkaudsed saarekesed ning Rame ja Piivarootsi ranniku 4900 ha ulatuses. Keeluala põhiülesandeks on kindlustada segamatu linnuelu ornitoloogiajaama tegevuspiirkonnas, sellepärast on siin ka keelatud jahipidamine. Kaotaks ju ornitoloogiline uurimistöo suure osa oma väärtusest, kui seda vahetult Puhtu ümbruses segataks; eriti segaks jahipidamine lindude rände kvantitatiivseid loendusi. Laelatu puisniit on Lääne-Eesti liigirikkamaid ja iseloomulikumaid. Puudest kasvab seal tamm, saar, vaher, arukask jt. Rohurindes leidub tavaliste lubjalembeste liikide vahel rohkesti ka haruldasemaid. Nii kasvab siin veel mujal Eestis üldiselt vähe levinud kápalistest tõmmukäpp, punane tolmpesa, kärbesõis jt., korvõielistest paskhein jt. Rame lahe ääres leidub rikkalikult asparhernest. Loodusliku ilme säilitamiseks on seal keelatud puude raiumine ja loomade karjatamine, samuti taimede kogumine. Puisniit on tekkinud ja saab edaspidigi säilida heinaniitmise tõttu, millega hävitatakse noored põõsad. Kui heinaniitmine seal aga lõpetada, kattub kogu puisniit mõne aasta jooksul võsaga, mis tulevikus muutuks metsapadrikuks.

PUHTULAIID. Rajooni läänerannal Virtsu külje all paikneb tükike meie vabariigi omapärast loodust — Puhtu poolsaar oma

laialehise salumetsaga. See on mälestusmärk rohkem kui 4000 aastat tagasi valitsenud atlantilisest kliimaperioodist, mida iseloomustas niiske ja soe mereline kliima. Praegu on sellised metsad iseloomulikud Kesk-Euroopale. Puhtu metsas on tooniandvaks tuule sasiitud jändrikud tammed, milledest suurima ümbermõõt 1 m kõrguselt on 4,25 m ja mille vanust hinnatakse 700—800 aastale. Rohkesti leidub metsas ka pärni, saari, vahtraid, haabu ja kaski. Alusmetsa moodustab peamiselt sarapuu. Põõsastest kasvab rohkesti veel kukerpuid, kontpuid ja türnpuid. Poolsaare kirdeosas ja idaservas kasvavad männid, kuused ning kadakad. Keset metsa sirutab taeva poole oma latva 600—700-aastane männihiiglane, mille ümbermõõt 1 m kõrguselt on 3,5 m. Võõrpuudest kasvavad Puhtus kuused, lehised ja mägivahtrad, mis on siia mujalt toodud. Kokku on Puhtus ligi 60 puu- ja põõ-

Puhtulau rand
— A. Koitla foto.

saliiki. Poolsaare randa palistab kiviklibu ja rohked rändrahnud. Ranna kiviklibuvallidel kasvab iga aasta ligi 350 merikapsapõõsast. Metsa-aluses taimkattes on valitsevaiks sinilill, ülased, maikelluke, kuutõverohud, naat ja lõhnav varjulill. Suve alguses

en kogu mets täis rohkete karulaukude vänget lõhna. Suvisele metsale on kauniks dekoratsiooniks türgiliiliad (kuningakroonid). Ka ei puudu Puhtus kodumaa orhideede kuningas kuldking. Taimemaruldustest tuleb esile tõsta angervart. Saarelt on leitud seent *Xylodon philadelphi*, mis on selle liigi esimeseks leiukohaks maailmas.

Seda omapärast loodusenergiast elustab rikkalik loomastik, milles valitsevad on linnud. Kokku on poolsaarel nähtud 206 linnuliiki, kelledest iga aasta pesitseb kuni 90 liiki. Tooniandvaks on laululinnud. Neist pesitseb siin rohkesti kuldnokki, laulu-, vainu- ja muusträstaid, metsvinte, lehelinde, põosalinde, käosulaseid jt. Ei puudu ka laulumeister ööbik. Röövlindudest on Puhtus elupaiga leidnud tuuletallaja ja kodukakk. Metsatihnikuis pesitsevad sinikaelpardid, vaerad, kosklad ja metskurvitsad. Poolsaare idarannas oleval väikestel laidudel kihab rikkalik veelindude elu. Siin pesitseb iga aasta sadu naerukajakaid, rohkesti tiire, kalakajakaid, tutt- ja sarvikpütte ning mitmeid pardiliike. Imetajaist on Puhtus väga palju hiiri, mügrisid ja mutte. Ei puudu ka nirk, kärp, rebane ja mäger. Suvine mets on varjupaigaks metskitsedele. Kokku on Puhtus registreeritud 31 imetajaliiki. Roomajaist leidub arusisalikke, rohkesti nästikuid ja harva rästikut. Kahepaikseist esineb rohukonni ja juttself-kärnkonna.

Rikkaliku linnustiku tõttu valiti Puhtulaid ENSV Teaduste Akadeemia Zooloogia ja Botaanika Instituudi Ornitoloogiajaama asukohaks. Jaamas teostatakse igakülgset linnustiku uurimist, kusjuures peamine rõhk uurimistöös on pandud lindude ränduurimisele, sest Puhtu asub Valge mere—Balti mere rändemagistraali ääres, mida mööda nii kevadel kui ka sügisel sadu tuhandeid linde lendab. Näiteks üksnes kevadel lendab üle Puhtu 500 000—750 000 auli, tõmmu- ja mustvaerast. Rännet uuritakse nii otseste vaatluste kui ka rõngastamise teel.

NEHATU SOO on kuulutatud keelualaks sealse roogsoo tõttu. Lubjarikka soo servadel katab nimetamisväärseid alasid mõõkrohi. Järvede vahel laiuv alalõõtsuvakamaralisel roogsool pesitsevad paljud linnud, kelle seas tähtsamad on hallhani, roo-loorkull, rästas-roolind jt. Soos ja lähemas ümbruses on keelatud kuiven- dustööd, turbavõtmine ja jahipidamine.

MIHKLI TAMMIK on üks väheseid läbi sajandite säilinud hiietammikuid Eestis. Paarisaja-aastaste tammede all kasvab siin sarapuid, rohttaimestikus valitsevad naat, mitmeaastane seljaro- hi, lagedamatel kohtadel kuutövero- hi. Eredaõielised liigid, nagu kevadine kurelääts, nurmenukk, võsa- ja kollane ülane, lõokan- nus, nõgeseleheline kellukas jt., muudavad metsaaluse kevaditi ki- revaks lillevaibaks. Leidub rohkesti mitmesuguseid laulu- linde. Tammiku säilitamiseks on seal keelatud loomade karjata- mine, puude ja põosaste raiumine ning jahipidamine.

Mihkli tammik — O. Renno foto.

PARGID, PÖLISPUUD, RÄNDRAHNUD JA PANGAD. Looduskaitse alla võetud parkidest on tähtsam Varbla park, kus kasvab üle 50 liigi puid ja põõsaid, sealhulgas kreeka pähklipuu, punane pöökpuu ja punalehine vaher.

Suhteliselt hästi korras on hoitud Vatla park, kus pälvivad tähelepanu vana pärna-allee ja suur tamm, ning Matsalu park, mille uhkuseks tuleb lugeda 3 punast pöökpuud (suurima ümbermõõt 3,75 m). Huvitavad on ka Kloostri, Vanamõisa, Massu, Virtsu ja Veltsa pargid. Riikliku looduskaitse alla kuuluvad veel Lihula sovhoosi park ja kultuuripark, Penijõe, Tuudi, Saastna, Mõisaküla, Kõima, Oidremaa, Paatsalu ja Mõtsu park, looduslikult kaunitest paikadest «Lodja park» (Lõpel) ja «Pärdi mägi» (Kallis), Marjalaid, Hõbesalu Salumägi ja «Lubjaahju mägi» (metsatukk Matsalu lahe ääres).

Looduskaitse alla on võetud terve rida põlispuid. Suurimad neist on Uduna tamm Paimre külas (kõrgus 23 m, tüve ümbermõõt 5 m), Oidremaa teeristil kasvav Panga tamm, Voose külas tammed «Põlma pea», «Pulli tamm» jt., Kause külas aga «Nisuaia niinepuu». Looduskaitse all on veel 4 tamme Nehatu— Oademetsa puisniidul, 5 pärna Mihkli kiriku juures (neist suurima tüve ümbermõõt 4,4 m), «Lambakask» Kõmsi metsas, suur kadakas Rame külas ja meremärgina tuntud kask Varblas.

Jääaja mälestusena on rajoon rikas suurtest rändrahnudest, mis kohati moodustavad kivikülve. Osa neist kividest on looduskaitseobjektideks. Saastna ja Metsküla vahel rannikul paistab teiste kivide hulgas silma 3 m kõrgune «Näärikivi» (kaksikrahn). Ridase külas vana veski lähedal on 4 m pikkune ja 2,5 m kõrgune rändrahn tuntud «Hiiekivi» (ka «Massu suurkivi») nime all. Kivi otsas on peetud jaanituld ja tantsitud. Pärnu maantee

Hiiekivi Ridase külas — E. Kanteri foto.

ääres Paimre küla põllul lebab 2,5 m kõrgune «Rehekivi» e. «Vanapagana kivi» (ümbermõõt 21 m). Veel on kaitse all «Karjamaa kivi» Rames, «Ussikivi» Kause küla karjamaal, «Soomadise kivi» Uue-Virtsu külas, Varblas «Tõlluse kivi» Nõmme küla lähedal metsas, 5 m kõrgune kivi Massu karjamaal ja lõpuks suur rändrahn Lihuntse mäel.

Rohketest dolomiitkühmadest ja pankadest, mis rajooni põhjaosas ja Mihklis üldiselt aluspõhjast kõrgemale kerkivad, on looduskaitse alla võetud Kirbla astang (pank) ja Salevere Salu-

mägi. Need on kuni 15 m kõrgused kõrgendikud, mis jaagarahu lademe kõvemate osadena on suutnud mannerjää kulutavale toimel paremini vastu panna. Kõrgendiku loodeservaks on mõlemal järsk paesein, millesse kunagise litoriinamere lained on murrustanud sügavaid kulpaid. Kõrgendiku kaguosa on madalam ja koosneb kruusasest pinnakattest. Vastu mannerjää liikumise suunda (loodest kagusse) pööratud panga loodeosa koosneb kõvematest ebakorrapärastest, nn. rahkja pae kihtidest—biohermist (muistses meres sadade miljonite aastate eest elanud organismide jäänustest tekkinud settekivimi riff ehk pank). Selline bioherm ongi suutnud vastu pidada mannerjääle ja merelainetele.

KAITSEALUSEID TAIMI. Eesti lääneosa on rikas taimeliikide poolest ja omapärane oma maastikult. Et seda säilitada tulevastele põlvedele, on rajoonis rida objekte — nende hulgas ka botaanilisi — võetud looduskaitse alla. Riikliku kaitse alla kuuluvatest taimeliikidest on Lihula rajoonis seni teada olevatel andmetel esindatud rand-ogaputk, rand-seahernes, metsõunapuu, arukäpp, püstine hiirehernes, kuldking, näsiiniin, niidu-kuremõök ja siberi võhumõök. Peale nende on aga olemas veel terve hulk taimi ja terveid taimekooslusi, mis on iseloomulikud just Lääne-Eestile, huvipakkuvat ja tähtsat taimeliikide ning taimekoosluste tekke ja leviku selgitamisel üldse ja meie vabariigi osas eriti; on palju ilusat ja haruldast, mis võib jäädavalt ja andamatult kaduda, kui meie ise ei suhtu loodusesse armastuse ja arusaamisega.

III

KILDE MINEVIKUST

L. MOORATS

Muinasajast

ANDMEID ESIMESTE ASULATE KOHTA. Esimesed asulad praeguse Lihula rajooni piires arvatakse olevat tekkinud umbes 4000 aastat tagasi. Need paiknesid toleaeagsel mere rannikul või ranniku lähedal. Merepind oli sellal praegusest mõnevõrra kõrgemal.

Muinasleidude järgi (venekujuline kivikirves, tulekivikillud jt.) võib üheks vanemaks asustatud alaks pidada Karuse ümbrust. Sel ajal olid tõenäoliselt asustatud juba ka Soontagana ja Lihula.

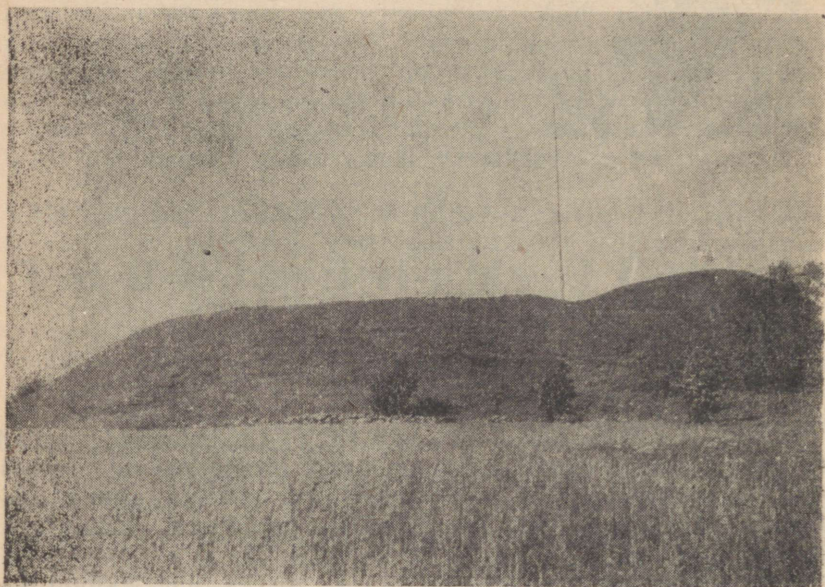
Arvukalt on leide V—XIII sajandist meie ajaarvamise järgi. Sel ajal olid elanikud juba kindlasti paiksed. Olid kujunenud külakogukonnad ja kõneldakse Lihula, Hanila, Karuse ning Soontagana kihelkonnast. Külakogukonnas esines juba mõningane diferentseerumine. Olid kujunenud ka sidemed naabritega. Lihula alasid läbisid mitmed teed. Nii arvatakse, et Virtsust läks tee läbi Hanila, Lihula ja Vigala Rapla suunas. Teed viisid Lihulast ka lõunasse.

Sajandeid X—XIII, s. o. varafeodalismi aega, iseloomustab kiire tootlike jõudude kasv. Arenes karjakasvatus ja põllundus; laialdaselt tegelesid Lihula elanikud kaubandusega, mida tõestavad arvukad mündileiud. Skandinaavia ja slaavi päritoluga rahade kõrval on leitud Bütsantsi, Buhhaara ja teiste üsna kaugete maade rahasid, mis sattusid siia venelaste ja viikingite vahendusel.

Sellal tekkis mitmeid linnuseid. Hästi oli kindlustatud Soontagana linnus, mis ehitati kahele soosaarele. Viimased ühendati omavahel tammiga. Nii kujunes linnus üheks suuremaks meie vabariigi territooriumil, pikkusega ca 110 m ja laiuslega 50 m.

Soontagana linnust kaitses paekividest, palkidest ja mullast ehitatud vall.

Teine tähtsam linnus oli Vatlas. Selle asukohta kutsub rahvas praegugi Linnuse mäeks. Vatla linnus ei olnud väga suur, kuid

Linnuse mägi — L. Elkeni foto.

tema asukoht kõrgel sooseljakul oli soodne. Kolmest küljest kaitses linnust soo, ühest küljest risti läbi seljaku kaevatud kraav. Vatla linnust piirab kunstlikult kuhjatud vall, mille kõrgus on praegu (seestpoolt) kohati umbes paar meetrit.

Vanade eestlaste linnus asus tõenäoliselt ka Lihula alevi alal, praegusel sovhoosi mäel. Pärast maa alistamist ehitati siia piiskopilinnus. Endine linnamägi on loodud suures osas inimeste kätetöoga. Linnuse ümber oli kaevatud kaitsekraav ja muld üles kuhjatud.

KUIDAS NAABRITEGA SUHELDI. Vanemaid teateid, milledes siinseid alasid käsitletakse, on muistsed skandinaavia saagad. Tuntuim on Ynglinga saaga. Selles jutustatakse Ingvari sõjakäigust läänlaste rannikule. Ingvar saanud lahingus eestlaste vastu surma. See sõjakäik toimus arvatavasti 600. aasta paiku.

Ühe variandi järgi arvatakse, et Ingvar maandus meie rajoonis — Saastna kandis. Kuid samuti on levinud müüt, nagu oleks Ingvari haud Kiidevas — Haapsalu rajoonis.

XI ja XII sajandil tihenesid rootslaste ja taanlaste röövretked Eestimaale, kus hakati taotlema juba ka siinsete maade alistamist. Neile vastasid eestlased omapoolsete röövkäikudega. Sõjaliste kokkupõrgete kõrval arenes naabrite vahel ka kaubanduslik suhtlemine.

Eestlaste, sealhulgas ka läänlaste ajaloos keerasid täiesti teise lehekülje XII sajandi lõpu sündmused, mil raudrüütlid mõõga ja mungad ristiga Daugava suudmesse ilmusid.

MUISTNE VABADUSVÕITLUS. Tõsiseks ohuks kujunesid saksa raudrüütlid eestlaste vabadusele piiskop Alberti ajal, kes XIII sajandi alguses järjekindlalt hakkas vallutusplaani ellu viima.

1210. a. talvel jõudis suur sakslaste vägi, mille hulgas oli ka alistatud lätlasi ja liivlasi, esmakordselt Soontaganasse. Vaenlane tuli ootamatult. Külad olid kaitseta ja langesid metsiku rüüstamise ohvriks. Julm tapmine ja põletamine kestis mitu päeva. Hävitati ka kolm läänlaste linnust.

Läti Hendriku Liivimaa kroonikas on märgitud, et sakslased viisid kaasa ainuüksi härgi ja lehma neli tuhat, peale selle hobuseid ja muid loomi ning vange.

Järgmisel aastal ühinesid läänlased teiste maakondade eestlastega ja üritasid tasuretke lätlaste ja liivlaste aladele, mille sakslased juba täielikult olid anastanud.

Sakslaste röövretk' kordus 1215. a. suvel, kus jälle jõuti Soontaganani. Aastavahetusel 1215/16 tuli sakslaste röövvägi taas Soontaganasse. Seekord ei õnnestunud linnust relvadega vallutada, sest läänlased olid seda vahepeal tugevasti kindlustanud ja kaitsesid vahvalt. Pärast 9 päeva kestnud piiramist aga lõppes linnuses vesi ja toit. Tuli alistuda, lasta end ristida. Võitjad said rikkaliku saagi. Pantvangidena viisid sakslased kaasa läänlaste vanemate poegi.

Peale sakslaste hakkasid sel ajal eestlaste maa vastu elavat huvi tundma ka rootslased, eriti siis, kui 1219. a. suvel maandusid Tallinnas (Rävalas) taanlased. 1220. a. vallutasid Rootsi kuningas Lihula linnuse, et siia oma tugipunkt luua. Pärast seda alustasid rootslased läänlaste ristimist. Kuningas ise pöördus Rootsi tagasi, Lihulasse jäi väike väesalk.

Läänlastele tulid appi saarlased, kelle väed ootamatult Lihula alla ilmusid. Linnus süüdati põlema ja vallutati 8. augustil 1220. a. Rootslased löödi peaaegu viimaseni maha, teiste hulgas ka kuninga vend. Üksikud rootslased, kes eluga pääsesid, põgenesid Tallinna taanlaste juurde.

Taanlased, kes rootslaste kaotuse tõttu oma positsiooni kindlustada lootsid, saatsid oma väe kohe Lihulasse, aga saarlased olid siit juba läinud. Läti Hendriku märkmete järgi matsid taanlased seekord Lihulas 500 saarlaste poolt tapetud rootslast. Rootslaste suur kaotus Lihulas võttis neilt pikaks ajaks isu eestlastele kallale tungida. See löök innustas eestlasi edasises võit-

luses vabaduse eest ning soodustas teataval määral ka soomlaste vastupanu rootsi röövvallutajatele.

Sakslased, kes samuti siinseid maid oma pärisosaks lugesid, saatsid oma preestri Lihulasse eestlasi ristima. Taanlased aga võtsid selle kinni, riisusid paljaks ja kihutasid Liivimaale tagasi.

1222. a. vabastasid saarlased ranniku Taani ikkest ja õhutasid mandri-eestlaste vabadusvõitlust sakslaste vastu. Sangarlikust vastupanust hoolimata kaotasid mandri-eestlased siiski 1224. a. oma vabaduse ja maa läks sakslaste ränka ikke alla.

Võõra ikke all

SAKSLASED KINNITAVAD KANDA. Omavahelisel maajagamisel andsid võitjad Lihula Riia piiskopile. Julgena aga sakslased end Lihulas ei tundnud. Saaremaa oli veel vaba ja sealt korraldasid vaprad sõdalased tihtipeale retki mandrile. Piiskopil ei jätkunud sõjalist jõudu oma maade kaitsmiseks saarlaste vastu. Seepärast palus ta 1225. a. paavsti legaadilt Modena Wilhelmilt kaitset. Viimane võttis Läänemaa paavsti kaitse alla. Lihula kuulus sellega otseselt paavstile, asehalduriks määrati magister Johannes. Nüüd jõuti lõpuks ka läänlased ristida. Vümaseid kohti, kuhu «püha vesi» ulatus, oli Soontagana 1226. a.

1234. a. moodustas Modena Wilhelm Saare-Lääne piiskopkonna ning piiskopiks sai dominikaanlane Heinrich. Ei lõppenud aga vallutajate omavahelised tülid, milles alati kõige rohkem kannatada said eestlased.

Saare-Lääne piiskopkonnas olid sisetülid piiskopi vasallide vahel alatiseks nähtuseks. Piiskop palus nende vastu abi ordult, sest tal endal puudus sõjaline jõud. Tasuks aga pidi ta osa maid ordule andma. Nii sai ordu endale Karuse kihelkonna ja osa Lihula kihelkonna maid. 1238. a. ehitas piiskop orduga kahasse Lihulasse kindlustatud lossi. Piiskopile kuuluval lossiosal olid tornid, ordu pool aga oli tornideta.

Maajagamine tõi kaasa veriseid tülisid ja kodusõdu. Nii tungisid orduväed 1298. a. piiskopi aladele, põletasid külasid, rüüstasid kirikuid ja vallutasid Lihula, said kätte piiskop Konrad I, kes pidi nüüd kõik oma valdused ordule andma. Hiljem, 1302. a., õnnestus Riia peapiiskopil orduga kokku leppida ja piiskopkond taastada.

Peale omavaheliste võitluste tuli piiskopkonnal ja ordul sõdida ka välisvaenlastega. Nii tungisid 1263. a. praeguse Lihula rajooni maale leedulased. Teine nende rünnak järgnes 1270. a. talvel. Siis läksid leedulased üle kinnikülmunud väina Saaremaale. Sealt tagasi pöörduvaid leedulasi ootasid 16. veebruaril Karuse lähistel ühise väega ordumeister Otto von Lutterberg ja piiskop Hermann. Nad olid veel abiks kutsunud Tartu piiskopi

vägesid ja taanlasi Tallinnast. Lahing oli äge. Ja ehkki leedulasi olevat langenuid 1600, võitsid nad siiski. Ordumeister, kes lahingus langes, olevat maetud Karuse kirikusse.

Urikulisi teateid selle kohta, kuidas toimus Jüriöö ülestõus Lihulas, ei ole. On teada, et koos teiste Läänemaa talupoegadega käisid Lihula mehed Haapsalut piiramas, kuid tugevasti kindlustatud Haapsalu loss jäi vallutamata.

PÄRISORJUSLIKE SUHETE ARENEMINE. Pärast jüriööd jätkasid saksa feodaalid kuni XV sajandi esimese pooleni oma valduste kindlustamist nii ordu kui ka piiskopi aladel. Maad laastasid ordu sõjad piiskopiga.

Uldiselt tugevnes sel ajal vasallide majanduslik ja poliitiline osatähtsus. 1524. a. said vasallid õiguse pärandada läänimaid ka naissoost järglastele. Varem võis lääni pärida ainult meesjärglane. Mida rohkem feodaalmõisnikud oma õigusi maale kindlustasid ja laiendasid, seda kitsamaks läksid talupoegade olud. Mõisnik talitas talumaadega nagu oma isikliku omandiga, andis selle, kellele tahtis. Järk-järgult võttis ta ära ka küla ühised heina- ja karjamaad ning piiras talupoegade õigust metsi kasutada ja kalu püüda.

XV sajandil muudeti talupojad sunnismaisteks — pärisorjadesks. Nüüd oli talupoeg täiesti mõisniku oma ega tohtinud elukohta muuta. Küll võis aga mõisnik teda müüa ja vahetada nagu looma või eset. Talupoegade sunnismaisus on lahutamatu seotud feodaalse tootmisviisi arenemisega.

On andmeid, et XV sajandil hakkasid mõisad juba tugevateks majanditeks kujunema, kus suurel hulgal saadusi ka müügiks toodeti.

On teada, et Koonga piiskopimõisas, mis oli üks suuremaid Eestis, oli 1540. aasta paiku aastane sissetulek umbes 7500 marka. See oli ligikaudu 750 härja või 20 000 puuda teravilja hind. Mõisas oli 70 lüpsilehma, peale selle noorkari ja hulk nuumhärgi, paarkümmend siga ja 70—80 lammast. Põldu oli 100 ha ümber. Mõisale kuulus 300 adratalu ja 100 üksjalakohta.* Töö nii põllul kui loomakasvatuses tegid talupojad. Peale tööjõu andmise pidid talupojad mõisale veel naturaalmaksu maksuma.

Mõisnikega koos kooris ja rõhus talupoegi veel vaimulik. Orjust teha ja andameid viia tuli ka kirikumõisale, samuti võtsid pastoriid eraldi tasu kiriklike toimingute eest. Nii tuli näiteks surnumattmise eest üks veis anda.

Üksjalakohad hakkavad kirjalikes allikates esinema XV sajandi keskel. Eriti palju on neid just Lihula ja Koonga alal ning üldse Saare-Lääne piiskopkonnas. Paljud üksjalad tegelesid käsitööga, olid sepad, puusepad, kingsepad, rätsepad. Rannikul teenisid nad leiba kalastamisega.

* Üksjalakohaks nimetati vähese maaga talupoegi, kes tegid mõisale ainult ühe jalapäeva nädalas.

1519—1522. a., kiriku visitatsioonide ajal, kaebasid talupojad raske olukorra üle, kuid see jäi tagajärjeta, sest üks olnud piiskopi huvid samad, mis ta vasallidelgi. Mõisnik mõistis talupoja üle kohut. Pärisorja karistati iga eksimuse eest julmalt.

Feodaalid lämmatasid talupoegade vastuhakud harilikult kiiresti, kuid vahel olid nad siiski sunnitud mõningaid järeleandmisi tegema. Nii pidi Saare-Lääne piiskop 1541. aastal talupoegade rahulolematuse tõttu laskma Koonga mõisavalitseja vangistada.

VENE-LIIVI SÕJA AJAST. Venemaa majanduslik arenemine nõudis vaba pääsu Balti merele, mis oli vajalik kaubanduse arendamiseks ning poliitiliste ja kultuuriliste sidemete tugevdamiseks teiste Euroopa riikidega. Pealegi teostas ordu Vene riigi suhtes vaeneulikku poliitikat. Seepärast alustas Ivan IV 1558. a. jaanuaris sõda ordu vastu.

Kasutades asjaolu, et orduväed said Vene vägedelt juba sõja algusest peale lüüa, püüdsid taanlased ja rootslased Eesti rannikumaid taas enda kätte haarata. Nii sattus sinne ala mitmete vaenulike vägede tallermaaks ja kokkupõrkekohaks. Lihula käis taanlaste, rootslaste, poolakate ja venelaste vahel käest kätte. On teada, et 1576. a. vallutasid Lihula lossi venelased, 1581. aastal aga rootslased. Vahepeal korraldas siia oma röövretki Tallinna ümbruses tegutsev mõisameeste jõuk Ivo Schenkenbergi juhtimisel.

ANDMEID XVII SAJANDIST. Pärast Liivi sõda jäi Lihula rootslastele. Seekord ei õnnestunud Vene vägedel Baltimaid Venemaaga liita ja siinsed maad jäid kuni Põhjasõjani rootslaste ikke alla. Rootsi võimu all kaotas Lihula linnus kindlusena oma tähtsuse. 1643. aastal andis Rootsi kuninganna Kristiina loa vanade, tühjalt seisvate linnuste lammutamiseks ehitusmaterjali saamiseks. Vastavalt sellele lõhuti ka Lihula linnus ja saadud kive kasutati ehitusmaterjalina mõisa- ning alevihoonete ehitamisel.

Tookordne Läänemaa jagunes kolmeks linnuse lääniks: Haapsalu, Koluvere ja Lihula. Lihula linnuse lääni kuulus Hanila Karuse, Kirbla, Lihula ja Mihkli kihelkond, seega umbes praeguse Lihula rajooni alad.

1601. a. puhkenud Poola ja Rootsi vahelise sõja ajal tabas maad viljaikaldus, millele järgnesid nälg ja katk. Ehkki sõjasündmused tookord Lihula ümbrust otseselt ei puutunud, tegid nälg ja katk siin kohutavat tööd. Terved külad langesid katku ohvriks, mille tagajärjel tunti teravat puudust töökättest, põllud võsastusid ja mõisad olid sunnitud väljastpoolt uut tööjõudu tooma. 1611. a. puhkes uus sõjategevus taanlaste ja rootslaste vahel. Taanlased, kes võimutsesid Saaremaal, plaanitsesid rünnakut mandrile rootslaste aladele, mille tõttu ka Lihula oleks sõjakeerisesse sattunud. Rootslased, taanlaste kavatsustest teada

saanud, ennetasid nad oma sõjakäiguga Saaremaale 1611. a. ja 1612. a., kust vägivaldselt Saaremaa talupoegi kaasa toodi ja neid Läänemaa tühjaks jäänud taludesse asustati.

XVII sajandil langes pearõhk mõisates teravilja tootmisele. Esikohal seisis rukis, mida veeti sel ajal väljagi. Peale teravilja kasvatati ka lina. Samuti pandi suurt rõhku karjakasvatusele.

Vinta-vänta tee Lihula keskaegse linnuse varemelle (kõrsejändist)
Lihula—zig-zag vojo al la ruinoj de mezepoka fortikajo

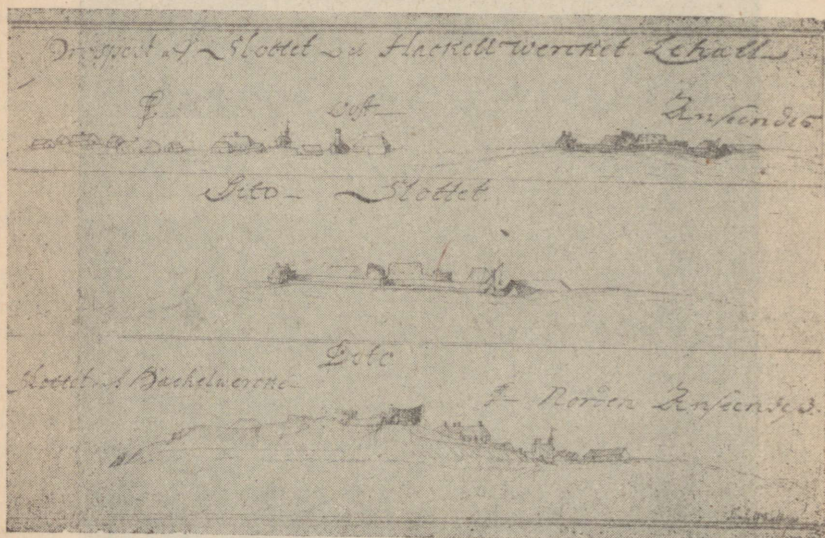
Omaaegne vinta-vänta tee Lihula linnuse varemleile.

Juba XVII sajandi keskel soetati mõisates lõukarja. 1651. a. andmete järgi oli Lihula mõisas loomade koosseis järgmine: 30 veohärga, 54 lüpsilehma, 2 sugupulli, 34 härg- ja lehmullikat, 18 härgvasikat ja 19 lehmvasikat, 60 lammast, 15 kitse ja 30 siga.*

Mõisatöödel tarvitati talupoegade tööjõudu. Palgalised olid ainult valitseja, kubjas ja karjanaised. Talupoeg oli kohustatud mõisapõllul töötama omade tööriistadega. Eriti raskesti mõjus talupojale peale orjuse veel maksukohustus. 1695. aastal tabas maad uuesti näljahäda, mis kestis 1697. a. Sel ajal tekkisid ühtlasi talupoegade rahutused mõisnike vastu Lihulas ja mujalgi Läänemaal. Nii tekkis tüli Lihula mõisarentniku Derfeldeniga, kes oli müünud 12 tõrksamat talumeest Hollandisse sõduriks.

Sageli leiame XVII ja XVIII sajandi kirikuraamatuist märkmeid rahva ebausukommete kohta. Nii leidub neid 1694. a. Mihkli kirikuõpetaja kaebuses, kes ütleb, et eestlased matvat oma surnuid veel vanasse kalmistusse. Karuse kirikuraamatus on märkus 1696. aastast. Saastna juures rannal on kabel olnud, kuhu 28. juulil, püha Olavi päeva eelõhtul, inimesed paljudest kohtadest kokku tulnud ja paganausu ohvreid toonud. Ka ühes Karuse visitatsiooniprotokollis aastast 1593 räägitakse ebajumalate kummardamisest Saastna (püha Olavi) kabeli juures.

Milline nägi Lihula välja XVII sajandi lõpul, selle kohta on säilinud 1683. a. Samuel Waxelbergi poolt koostatud plaan

Lihula aastal 1683. — (fotokoopia).

* koguteosest «Läänemaa»

ja vaated. Waxelbergi plaan annab küllaltki ülevaatliku pildi Lihula linnusest ja asulast. Plaani leiame Lihula vanalinnuse, mis vaate järgi on tugevasti lagunenu. I eeslinnuse ees leiame bastionitaolise valli, mille varju jäävad elamud, vististi juba mõisahoonetena. All vallikraavi juures asub veski. Linnusest lõunasse jääb Lihula alev (Hackell-Werke), kus 1641. a. elanud 41 kodanikku, nendest 5 rootslased. Plaani näeme alevi ja linnuse vahel vana kloostrit asukohta (vaatel on sellest veel säilinud mõned müürid); kloostrit lõunaküljel leiame kiriku, see on terve ja kannab torni ühes tuulelipuga. Veel märkame kiriku vastas tee ääres pastoraadihoonet ja mäel vana püha Antoniuse kabeli aset. On näha mõned majad alevi osas. Nähtavasti oli plaani valmistamise ajal linnus juba varemeis, ainult peavärav ja vall on veel terved. Huvitav on eeslinnuse osas kooguga kaev.

Vene tsaaririigis

XVIII SAJANDI SÜNDMUSI. Põhjasõja sündmustest jäi Lihula sõja esimestel aastatel puutumata. 1710. a. vallutasid Vene väed rootslastelt Haapsalu. Seega langes kogu Läänemaa Vene valitsuse alla.

Sellel oli suur tähtsus eesti rahvale, sest suure vene riigi koosseisus sai talle osaks pikem rahuaeg. See võimaldas majanduslikult kosuda ja tutvuda vene rikkaliku kultuurivaraga.

Enne venelaste saabumist 1710. a. kesk- ja hilissuvel puhkes siin katk, mis möllas 1711. aastani. Karuse kirikuraamatus räägitakse, et 14. augustil surnud esimesena katku üks Nehatu talupoeg, Kiisa Jaanka. Jaanka nakatunud kellestki Pärnust sõjapakku tulnud kingsepast, kes talus peavarju leidnud. Taud levinud kohutava kiirusega. Nii surnud kahe päeva jooksul 119 inimest. Kuivõrd suured olid katku ohvrid, näitab 1712. a. vene võimude teostatud rahvaloendus.

Nii olnud Lihula kihelkonnas sel ajal töövõimelisi mehi 40 ja naisi 27, töövõimetuid mehi 2 ja naisi 2. Lapsi alla 15 aasta 11. Seega kokku 82 inimest. Katku ajal surnud 1958 inimest, s. o. 96% elanikest. Mihklis olevat katku surnud 739 inimest (85,34%). Karusel surnud 1840 inimest, elama olevat jäänud veel 401. Haniilas jäänud elama 519, kuna katku surnud 2882, ja Kirblas olnud vastavad arvud 159 ja 2143.

Rahvasuu teab rääkida, et Läänemaal tapnud katk kõik peale ühe mehe. See ainuke ellujäänu otsinud teisi hingelisi kogu Läänemaalt, kohanud aga ainult tühje külasid ja laipu. Viimaks Hiiumaale saarele tulles leidnud ta endale naise, kes olnud seal ainus ellujäänu. Sellest abielust põlvnevat kogu Läänemaa rahvas.

Pärast katku hävitustööd toodi laastatud aladele uusasukaid. Nii on rahvast toodud ka kaugemalt aladelt, isegi Soomest ja Lätist.

Talupoegade elu oli raske, mistõttu esines sageli pagemisi, lootuses leida mujal paremaid elutingimusi.

TEKIVAD KAPITALISTLIKUD SUHTED. XVIII—XIX sajandi vahetusel hakkasid intensiivsemalt arenema kaubandus ja käsitööstus. Suurenes aga ka talupoegadelt nõutavate tööde ja andamite koorem. Talupoegade liikumisvabadus oli pisut avaramaks muutunud. Nad võisid osa võtta ka kaubanduslikust tegevusest, mistõttu maata talupoegadel avanes võimalus elama asuda linnadesse ja alevitesse ning hakata tegelema käsitööga. Tekkisid kapitalismi algmed.

Mõisnik, kes ei tahtnud oma hüvedest loobuda, vaid isus järjest mugavamini ja toredamini elada, hakkas uusi tuluallikaid otsima. Teoorjust suurendati abiteo arvel, et tasa teha ka puuduva tööjõu osa. Eesti ala liidetuse tõttu Venemaa külge oli balti mõisnikele avatud suur Vene siseturg, mis andis võimaluse saaduste müügiks. Et mõisamajandus annaks saadusi ka müügiks, rakendati talupojad suurema koormusega tööle. Arenes viinapõletamine, mis tõi talupojale uued kohustused — «viinaköögi-orjuse» ja viinavooris käimise. Viin viidi hobuvooridega tihti taliteid mööda väga kaugele — Riiga või Tallinna. Selline teekond kestis nädalaid. Viinapõletamine soodustas joomist talupoegade hulgas ning süvendas nende vaesumist. Mõisnikud aga, kellele kõrtsid kuulusid, rikastusid.

Peale viina müüsid mõisnikud ka teravilja ja lihaloomi. Viimaseid nuumati viinapõletamise jäägi — praagaga. Ent hoolimata oma tihenevaist sidemeist turuga jäi mõisamajandus ikkagi põhiliselt naturaalseks. Mõisamajanduses vajatavad tarbed loodi rõhuvas enamikus kohapeal.

Sel ajal hakkasid mõisnikud ehitama toredaid elamuid ja ümbritsema neid parkidega, kuhu toodi sagedasti puuliike ka välismaalt. XVIII sajandil on rajatud ka mitmed Lihula rajooni vanad pargid, nagu Matsalus, Illustes, Puhtus.

Koos majandusliku jõukusega tõusis mõisnike kultuuritase, nad reisisid palju, saatsid poegi õppima Peterburi ja Saksamaa ülikoolidesse — seda kõike talupoja olukorra halvenemise arvel.

XIX sajandi alguseks oli kaunis suureks kaupmeeste ja käsitöölise aleviks kujunenud ka Lihula. Käsitöölased tuleb esile tõsta siin eriti villakraaside valmistamist, mis oli ainsaks sellelaadiliseks ettevõtteks Eestis. Saksa päritoluga meister Wunderlichi käe all töötades õppis Lihulas kraaside valmistamist ka hulk eestlasi. Wunderlichi lähim abiline oli eestlane Hindreus, kelle peamiseks mureks oli hoolitseda kraaside müügi eest. Lihula kraase kasutati kogu Eestimaal ja mõnede andmete järgi väljaspoolgi. Talupojad, kes õppisid töökojas kraaside valmistamist, õpetasid seda edasi ka teistele. Oma majapidamise jaoks vajalikud kraasid tegid nad ise ja varustasid nendega vahel tuttavaidki, müües kraase nii-öelda omal käel.

Matsalu park — E. Kanteri foto.

1837. aastal asutati Lihulasse esimene apteek. Igas alevis sel ajal veel apteeki ei olnud.

TALUPOEGADE OLUKORRAST. 1816. a. talurahvaseadus kaotas pärisorjuse. Talupoeg sai «vabaks» nagu linn — maja ja maata, mis kõik jäi mõisnikule. Talupoeg pidi maad mõisnikult rentima, sest ilma maata ta elada ei saanud. Mõisnik, kes vajas

areneva kapitalismi tingimustes järjest rohkem raha, määras taludele viimse piirini kõrge rendi. Talupojad, eriti need, kelle maad olid kehvad, ei saanud oma majapidamisest tihtilugu niigi palju rahalist sissetulekut, et renti maksta oleks jõudnud. Seepärast teenisid nad rendimaksu tasa tööga mõisapõllul.

Iga väiksemagi eksituse pärast tabas talupoega ränk karistus. Viimased olid mitmesugused — kirja pandud «Eestimaa Tallorahva Kässoramatus», mille kinnitas keiser Aleksander I 23. mail 1816, § 338 on kirjutatud järgmiselt:

Politsei välitsuse heaks arvamise kätte on antud, kui ep olle nendesinnaste käskude sees ühhegi eksitusse peale mitte nimetatud nuhtlust seatud, seddamöda ku sü surem ehk vähhem, ja nenda kui selle asja luggu on, nuhtlust raskemaks tõsta ehk kergitada, agga ei mitte ülle selle nuhtlusse mära agga seda vähhemalt, mis selle sü pärast ülleüldse seatud on; ja se jures tulleb ka veel tähhele panna, et rahha trahv keige kergemaks, vangi põlve nuhtlus jo raskemaks, ja ihhонуhtlus keige raske- maks nuhtlemiseks arvatakse.

§ 339. Keppi hobid lüakse keppidega mis veikesörme pak- sune on, ei mitte palja ihho peale, lapsi, kes ei olle veel vieteist- kümne aastased ja naesterahvast nuhheldakse nisäma palju viitsa hobiga palja ihho peale kui seadus keppi hope käsib.

§ 346. Rahhatrahv mis rukki-küllimetoga ühhe hinna peal saab kümme keppi hopi ihhонуhtluse arrolisseks loetud. Nõnda ka üks pääv vangipõlve saab kahhekümne keppi hobi ihhонуht- luse arroliseks arvatud, ja seddamöda ka suremad nuhtlused. Kaheksakümmend keppi hopi saavad kümme viitsakimbo arroli- seks loetud. . . *

Karistusemäärasid oli muidugi veel palju teisigi. Mõisnik oskas neid alati nii tõlgitseda, et tema õigus talupoega karis- tada oli tegelikult peaaegu piiramatu.

Varsti oli mõisnikel selge, et 1816. a. seadus nende lootusi sissetuleku suurendamisele ei täida. Hakati otsima uut lahendust ja 1856. a. valmiski järjekordne talurahvaseadus. Selle põhjal eraldati talumaa mõisamaast, kuigi mõlemad jäid tegelikult mõisniku omaks. Talumaad tohtis mõisnik rentida või ka müüa ainult talupoegadele. Muuks otstarbeks ta neid maid kasutada ei tohtinud.

Mõisamajanduse arenemises vajati raha maaparanduseks, uute ja moodsate põllutööriistade ostmiseks, loomakasvatuse parandamiseks ja ka palgalisele tööjõule maksmiseks. Mõisa aastasi väljaminekuid talude rent aga ei katnud, seepärast hak- kasid mõisnikud talusid müüma. Talu ostis harilikult selle seni- ne rentnik, kellel poleks ju kuhugi minna olnud, kui mõisnik koha teisele oleks andnud. Sellest tingituna katsuski igaüks ise

* Eestimaa Tallorahva Kässe-Raamat Tallinnas trükkitud Mimethi Lesse Kir- jadega aastal 1816.

oma talu ära osta, ükskõik kui raske see oli. Kuid juhtus ka seda, et kohalik talupoeg pidi oma kodust ilma jääma, kuna mujalt tuli jõukam ostja, kel oli võimalik talu eest rohkem maksta või ostuvõlga lühema ajaga kustutada. Lihulasse tuli võõraid talude ostjaid peamiselt Pärnumaalt, üksikuid ka Viljandi kandist.

Talude ostmine ei arenenud kõigis kihelkondades ühtlaselt. 1880. aastaks oli kõige rohkem talusid ostetud Mihkli kihelkonnas — 27,32%. Samaks ajaks oli Hanilas ostetud 20,84%, Kirblas 13,25% ja Lihulas ainult 3,55%.

Talude müügiga jäi üle maa palju talupoegi oma senisest kohast ilma. Maata jäänud talupojad kas läksid linna töölisteks või jäid maale mõisamoonakateks.

Sellega andis 1856. a. talurahvaseadus eeldusi proletariaadiridade kasvuks. Mõisamoonakate ja talupoegade-rendikohapidajate elutingimused olid rasked. Seetõttu oli nurinat ja rahulolematust palju. Sajandi lõpuks ja uue alguseks oli talupoegade meelsus juba päris «mässuline».

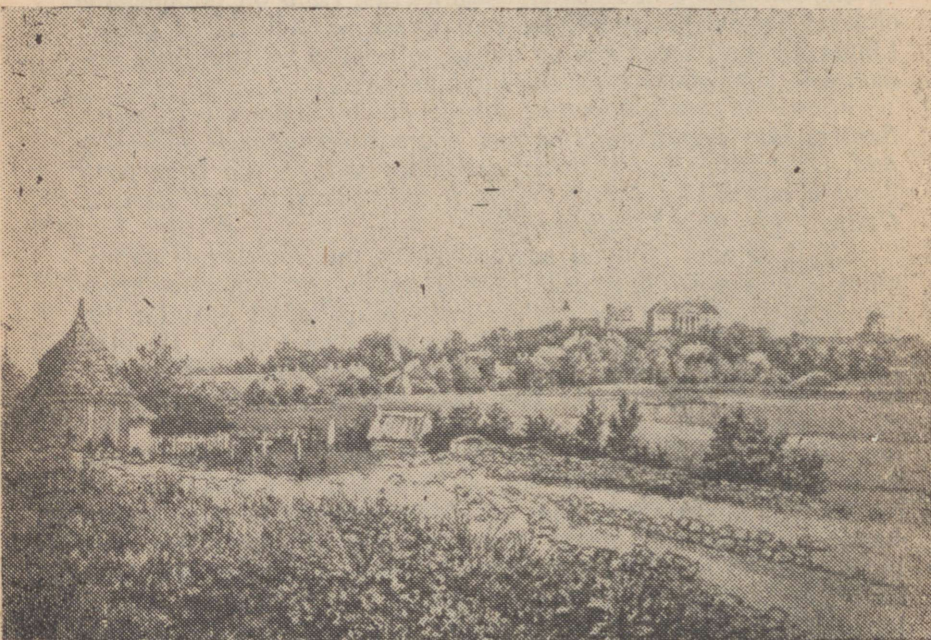
MÕNI SÕNA LIHULA KOOLIOLUDE KOHTA. Vanimad teated rahvakooli korraldamise kohta Eestis kuuluvad XVII sajandisse, mil kirikute juurde hakati looma nn. köstrikoole. Sellest ajast puuduvad andmed Lihula koolikorralduse kohta. Ilmselt on siis haridust antud koduõpetuse korras. Halb oli talupoegade olukord hariduse saamisel ka veel XVIII sajandi teisel poolel. Lihula algkooli kroonikas on märge toleaegse kirikuõpetaja teadaandest konsistoriumile (kirikuvalitsusele):

«Avalikku kooli kodanike lastele ei ole Lihulas veel mitte. Seni on üks kaaskodanikest end noorsoo õpetamisele pühendanud. Oma vaevatasu saab ta lastevanematelt — iga poisi pealt 2 rubla aastas. Ta õpetab lugemist, kirjutamist ja katekismust. Õpilaste arv ulatub kaheksani.»

XVIII sajandi 80-ndail aastail hakkas nn. hoolekande kolleegium Lihula alevi hariduskorralduse vastu rohkem huvi tundma: koguti andmeid kooliealiste laste kohta, otsiti õpetajat, lubati hoolekande kolleegiumi poolt materiaalselt toetust. 18. mail 1786. a. avatigi algkool. Koolil omi ruume ei olnud, olevat õpitud kanakuudis. Esimeseks õpetajaks Lihula algkoolis oli 71—72-aastane vanamees, kes elukutselt oli hoopis sitsitrükkija. Paljud järgnevadki õpetajad olid ilma vastava hariduseta. Ametisse said õpetajad pärast eksamit kohaliku kirikuõpetaja juures. Õpetaja aastapalk Lihulas oli XVIII sajandil 50 rubla hoolekande kolleegiumilt, lisaks lastevanemate annid, näiteks ühe lapse pealt 30 kopikat raha, nael küünlaid ja koorem puid. Väikese töötasu tõttu olevat Lihula algkoolis esimese kümne aasta jooksul 7 õpetajat vahetunud. Õpetajate materiaalne olukord oli sel ajal nii vilets, et nad koolitööd tegid enamasti kõrvaltöona, olles tegelikult öövahiks, karjaseks, käsitööliseks jms.

Mõnel pool olevat õpetaja koos õpilastega pärast õppetööd isegi kerjamas käinud. Mõisnikele oli valitsuse poolt küll tehtud kohustuseks koolide asutamisele kaasa aidata, kuid balti-parunid püüdsid sellest igati kõrvale hiilida. Parunid olid põhimõtteliselt «maarahvale» hariduse andmise vastu, kartes, et rahva haridusliku taseme tõusuga kasvab ka revolutsiooniline võitlus maa vabastamise eest pärisorjusest.

XVIII sajandi lõpul ja XIX algul toimus kooliõpetus novembrist märtsini. Varakevadest hilissügiseni polnud õpilastel võimalik koolis käia, sest nad olid kinni karjaskäimise ja põllutöödega. Õpilaste arv Lihula algkoolis XVIII sajandi lõpul oli 20 ümber. Peamised õppeained olid: katekismus ja kirikulaul (s. o. usuõpetus), lugemine, kirjutamine, hiljem ka arvutamine. Mõisnik ja kirikuõpetaja jälgisid valvsalt õpetaja tööd koolis, et see toimiks austuse ja lugupidamise vaimus keisri, usu ja pappide-mõisnike isamaa vastu. Oma maja sai Lihula algkool alles 1860. aastal, mil see osteti Lihula elanikelt korjatud rahaga. XX sajandi alguseks kasvas endine 3-klassiline kool 5-klassiliseks algkooliks. Ka töötas ühe õpetaja asemel nüüd kaks.

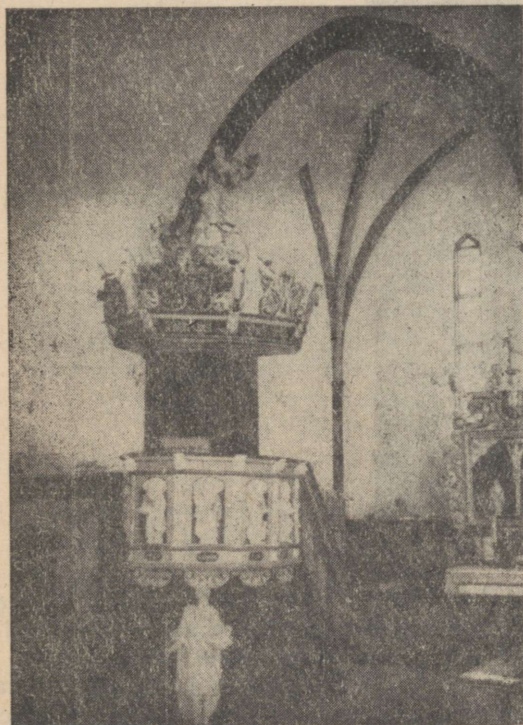

Lihula aastal 1865 — (fotokoopia).

Arhitektuurilised ja ajaloolised mälestusmärgid

Püskop Hermann I poolt rajati aastail 1262—1285 Lihulasse tsistertslaste (vaimulik ordu) nunnaklooster, mis asus Tallinna maanteel umbes praeguste majade nr. 40, 42, 44 kohal. Praeguses Kloostri külas oli kloostrile kuuluv mõis kalakasvandusega. Vanad kalatiigid on veel alles.

Kirikud, kabelid ja muud hooned loodi tol ajal levinenud gooti stiilis.

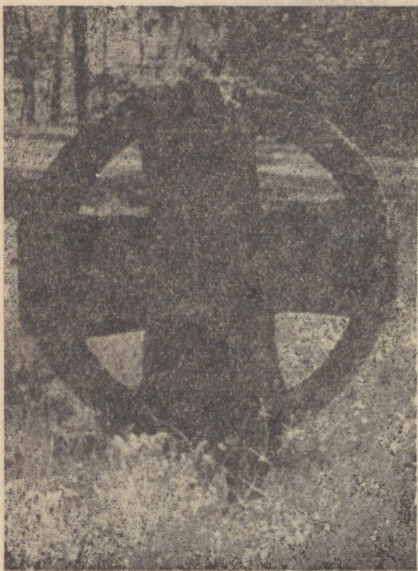
Hanila kiriku
barokk-kantsel —
E. Kanteri foto.

Ehitised kerkisid meie esivanemate kätejoul, kellele tsisterts-lased laskisid õpetada müüritööd. Vanemad kirikud rajoonis, nagu Hanilas, Karusel ja Kirblas, on ühelöövilised, kolme gooti kaarega massiivsed paekivihooned, mis sõjaolukorras kõlbasid ka kindlustena. Paasi kui kohalikku materjali kasutati väga ohtralt. Hanila kirik (ehitatud mitte hiljem kui 1250. a.) on peaaegu säilitanud oma esialgse kuju. Selliseid paarisaknaid leidub tänapäeval vabatiigis vaid mõnel üksikul vanal kirikul.

Müüri seest viib pööningule («võlvide peale») kitsas pime trepp. Sõjaajal olevat trepi kaudu vaenlase eest pööningule varjule mindud.

Ka Karuse kirikul on olnud paarisaknad, hiljem aga on need ümber ehitatud tavalisteks akendeks.

Tähelepanu väärivad Karuse kiriku juures asuvad massiivsed paekivist ratasristid, mis on näidiseks eestlaste XVII sajandi kiviraiumiskunstist. Ratasriste kasutasid haudade ehtimisel

Ratasrist Karuse kiriku
juures —

E. Kanteri foto.

ainult eestlased, sakslastel neid ei esinenud. Ratta kuju arvatakse olevat muistset kultust meenutav päikese sümbol — austati ju enne ristiusu jumalaga tutvumist päikest kui elu allikat.

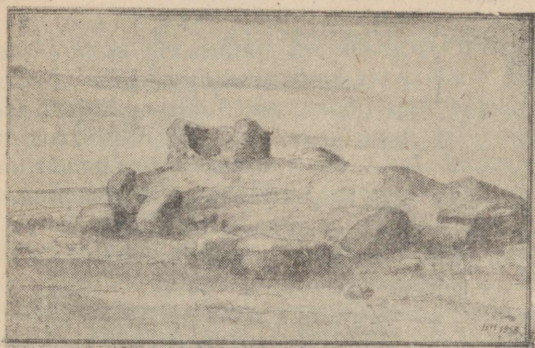
Karuse kiriku juures leidub ka harulduste hulka kuuluv sarvekujutisega hauaplaat, mis on ratasristidest tublisti vanem. Sarve sümbooline tähendus on tänini teadmata, samuti kivi täpne vanus.

Peale kirikute on säilinud klassitsistlikus stiilis mõisahooned Lihulas, Massus ja Vatlas. (Selliseid ehitati XVIII sajandi lõpust XIX alguseni). Vanemate hoonete hulka kuulub veel Mihkli kirikumõis. Säilinud pole mitte ainult need ehitised, mida meie esivanemad olid sunnitud ehitama oma rõhujatele, vaid ka üksikud neile endile kuulunud suitsutared, näiteks Koongas ja Kirblas. Esineb ka vanu tuulikuid Lõpel ja mujal.

Neid ehituskunsti mälestusmärke on tarvis säilitada. Eriti hoold vajavad puitehitised.

VIRTUSU VASALLILINNUSE varemed asuvad Suure väina ääres väikesel poolsaarel. Arvatavasti oli linnus keskajal täiesti veega ümbritsetud, sest meri on aegade jooksul taganenud. Linnuse ülesandeks oli valvata mereliiklust väinas.

Esimesed kirjalikud teated Virtsu mõisast (Hof Werder) leiame 1456. a. Juba tollal kuulus see Uexküllidele. Vasallilinnust ennast mainitakse 1465. a. Linnuse iga ei olnud kuigi pikk, sest Läänemaa sisetüli ajal aastal 1533 või 1534 linnus hävitati ja Valmiera lepingu järgi 1536. a. ei tohtinud teda enam üles ehitada. Sellest ajast saadik jäi ta varemeteks.

Virtsu linnuse
jäänus lõunast —
U. Hermannii joonis.

Linnuse varemeil on teostanud väljakaevamisi N. Löwis of Monar, kes selgitas ka linnuse põhiplaani. Linnus on olnud põhiplaanilt nelinurkne, umbes 25 m pikkuste külgedega. Lõunas oli värav, mis viis väikesesse siseõue, mille ümber grupeerusid linnuse ruumid. Pearuumid on asunud põhja-lääne osas. Läänes, otse mere ääres, oli ümmargune nurgatorn aknaavaga merele. Tee linnusesse tuli lõunast piki luidet. Veel praegugi on tee ase hästi märgatav. Linnus on ehitatud paekividest, kuid on kasutatud ka maakive. Välismüüride paksus ulatus üle 2 meetri. Linnuse varemete lääneosas leiame veel võlvidud käigu jäänuse, mis on suuremalt osalt täitunud kiviprügiga.

Vanaaja mälestusi ja rahvaloomingut

ESIMENE RÕUGEPANEK LIHULAS

Rõugehaigus, mida nüüd tänu kaitsepookimistele meil enam ei esine, oli vanasti üks raskemaid nakkushaigusi, mis nõudis palju inimelusid. Kes rõuged läbi põdes, selle nägu oli inetuist armidest rikutud, paljud jäid pimedaks. Eriti nõudsid rõuged ohvriks lapsi. 1801. a. maist 1802. a. aprillini suri ühendatud Lihula ja Kirbla kihelkonnas rõugetesse 194 last. Täiskasvanuid suri vähem.

1769. a. leiutas inglise arst Ed. Jenner rõugete vastu võitlemiseks kaitsepookimise — rõugepaneku.

Selle aja olusid arvestades küllaltki varsti, juba aastal 1800, pandi esmakordselt rõugeid ka Haapsalus kreisiarsti E. Mickwitzi poolt. Tema vend Ch. Mickwitz oli Lihula ja Kirbla pastor.

Ch. Mickwitz õppis oma vennalt rõugepanekut ja hakkas seda rakendama ka oma kihelkonnas. Alguses polnud see sugugi kerge, sest inimesed suhtusid haiguse külgepookimisse umbusklikult. Raskusi oli ka vaktsiini saamisega, mida imporditi ainult Inglismaalt.

Ch. Mickwitz luges saksa ajalehest, et tohter Winkler Tallinnas on saanud Inglismaalt värske saadetise vaktsiini. Nüüd saatis ta omal kulul vabadiku Laurismaa Jaani naise Liiso poolteiseaastase poja Tõnisega Tallinna. Siin pandi Tõnisele 2. aprillil 1802. aastal rõugeid ja toodi ta siis Lihulasse tagasi. Niipea kui rõuged tekitasid poisi käsivarrele mädavillid, sõitis Mickwitz Liiso ja väikese Tõnisega Kloostrimõisa kalaranda, kus oli palju rahvast koos, kuna käis kibe räimede sisseost. Siin näidati rahvale Tõnise rõugeid. Mickwitz rääkis, mispärast rõugeid on pandud ja mis kasu see toob. Ühtlasi teatas ta, et paari päeva pärast võtab ta Tõniselt rõugemäda ja poogib seda külge oma tütrele. Selsamal viisil on ta nõus panema rõugeid kõigi lastele, kelle vanemad seda soovivad.

Määratud päevaks, 9. aprilliks, tulidki mitmed emad oma lastega pastoraati. Nende juuresolekul pani Mickwitz oma tütrele Wilhelminele rõugeid. Nüüd usaldasid ka teised emad seda teha lasta.

Kõiki, kellele rōugeid pandi, kästi kaheksandal päeval tagasi tulla, et nende kaudu siis jälle soovijaile rōugeid panna. Ning järgmine kord toodigi juba rohkem lapsi kohale. Kui esimesel korral tulid ainult talupojad oma lastega, siis nüüd oli hulgas juba Lihula käsitööliste emandaid ja isegi mõned aadli-soost isikud.

Lapsed, kellele rōugeid pandi, põdesid halvemal juhul mõne päeva kõrges palavikus, kuid said eranditult kõik terveks ega haigestunud hiljem enam rōugeisse.

Rahvas nimetas kaitserōugeid «lehmarōugeteks». Nähtavasti oli Mickwitz neile jutustanud, kuidas Inglismaal nakatati rōugetega vasikas ja sellelt siis kaitserōugete panekuks lima saadi.

KEISRI KÜLASKÄIK

1804. aastal käis keiser Aleksander I kontrollimas riigi merepiiri Eesti rannikul. Keiser alustas sõitu Peterburist. Tema sõidust teatati aegsasti teekonna ulatuses, et kõikjal oleksid valmis parimad vahetushobused, sest keiser tahtis sõita kiiresti, hobuseid tuli tõlta ees vahetada peaaegu käigu pealt.

Ainult üksikutes kohtades, sealhulgas Lihulas, oli ette nähtud lühike peatus. Kohalik aadelkond võitles au pärast keisrit vastu võtta. Lihulas valiti Aleksandri peatuskohaks pastoraat, mis asus otse maantee serval. Mõisahooned oli teest veidi kõrval ja sinna sissekeeramist peeti paljuks. Pastor oli uhke temale langedud au üle, mõisahärri aga pidi kadedusest lõhkema.

Aadelkond ruttas pastorit suureks vastuvõtuks abistama ja au jagama. Umbruse mõisatest toodi kohale parim mööbel, vaipu, lauahõbedat. Kuivõrd oli teada, et Venemaal armastatakse teed juua, otsustati keisrilegi pakkuda mitte saksapäraselt kohvi, vaid teed. Et aga Lihulas head teed müügil ei olnud, läkitati kuller Pärnusse käsuga tuua kõige kallimat teed ja mõned sidrunid. Kohapeal lasti üht Kirbla talupoega pruulida head õlut.

Kohalik kooliõpetaja (Lihulas oli siis juba ka kool) laskis ühel oma õpilasel pähe õppida luuletuse keisri tervitamiseks.

Kuidas Aleksander vastuvõtuga rahule jäi, on teadmata. Teada on aga, et ta 1804. aasta suvel tõepoolest peatus Lihula pastoraadis, samas majas, kus praegu elavad sovhoosi töölised.

Haapsalu Koduloomuuseumi andmeil.

LIHULA RAJONIST KOGUTUD VANASõNU

1. Idatuul läheb ööseks naise juurde.
(Vaibub öösel.)	Hanila
2. Vanal kuul raiutakse lehtpuud, noorel
kuul okaspuud.
(Vanarahva arvamine, et siis kuivavad puud hästi,
ei hakka seenetama.)	Mihkli
3. Kes tööd teeb, see nalga ei jää.	Mihkli
4. Suur laev mingi merele, lootsik
jäägu randa.	Mihkli

5. Kes linna ligi elab, see soolanälga sureb. Mihkli
6. Ära vana kaevu ennem täis aja, kui uus valmis on. Mihkli
7. Kelle jalg kergatab, selle keel nälatab. Hanila
Hanila
8. Lina läheb kullaks, vill mullaks. (Kui kaua seisab.)
9. Üheksa ametit, kümnes nälg. Mihkli
10. Laisast saab hea kubjas ja vargast hea rehepapp. Kirbla
(Iroonia kupja laiskuse ja rehepapi näppamishimu kohta.)
11. Sulane on peremehe koer ja tüdruk perenaise koer. Kirbla
12. Sarvist härğa seotakse, sõnast meesta sõlmitakse. Läänemaa
13. Kohus nõnda, kui mõistetakse, õigus nõnda, kui tehakse: poiss, aja härjad mõisa! Mihkli
(Kui mõisnik tahtis mõnda talupoja looma, siis ta selle ka sai. Kohtust talupoeg õigust ei leidnud.)
14. Seinal silmad, nurgal kõrvad. Hanila
15. Hapurokaga¹ saab ahju peale, läätseleemega üle läve lattu. Hanila
16. Herneleemega saab heinamaale, tanguleemega tahatuppa, ujuleemega² ukse alla. Hanila
17. Lihal on kont ja kalal on okk,³ aga tuhvel⁴ üks selge toiduke. Hanila
18. Kui pulma lähed, võta tühi kõht ja vahe⁵ nuga ligi. Mihkli
(Pulmas sõi igaüks oma noaga.)
19. Vana pead austa, halle juukseid tereta. Mihkli
20. Nina ots nähtud, elu ots nägemata. Hanila
21. Ootaja õnge hakkab kala. Mihkli
22. Kust tuul, sealt meel. Hanila
23. Laiskus on kehvuse vend. Mihkli
24. Libe keel, tige meel. Mihkli
25. Magab sõba⁶, ei maga sõba-alune. Mihkli
26. Naer tuleb koju, kutsikas kõrval. Kirbla
(Sama olukord, mida teise juures naerad, võib endale kergesti kätte tulla.)
27. Mees, keda ikke räägitakse, hobunc, kellega sõidetakse. Mihkli
(Kõige enne tekivad laimujutud tavaliselt silmapaistvate inimeste kohta.)

Sõnaseletusi:

1. Supp hapupiimast ja kaerajahust.
2. Oaleem.
3. Oga.
4. Kartul.
5. Terav.
6. Voodivaip, ka villane suurrätt.

Rahvanaljandeid

«EGA M'AGI SU SEBER EI OLE!»

Von Ditmar armastanud lõbutseda. Uhel peol olnud Kõima mõisas palju külalisi, küll palkonil ja pargis. Samal ajal sõitnud setu valge hobusega, tõkativaat vankril, mõisa palkonist mööda. Von Ditmar vihastanud väga ja karjunud:

«Kuidas sina tohtima sõitma minu mõisa eest läbi! Ja mul on veel palju võõraid!»

Setu vastanud rahuga:

«Ega m'agi su seber ei ole, olen sulle ka veeras!»

Mihkli

«MA EI OLE JU MIDAGI TEINUD»

Kõima härra lasknud laupäeviti kõik teolised läbi peksta. Üks noor poiss ütelnud:

«Aga härra, ma ei ole ju midagi teinud!»

«Ega sest pole midagi,» vastanud härra, «siis ei saama ka midagi tegema!»

Mihkli

KAVAL SÖNNIKUVEDAJA

Koonga mõisas ond poolnapakas valitseja. See oli sundind päävategijaid, kis sõnikuvädajad, kangest sõitma.

Ikka: «Sõida!» ja «Sõida!»

Aga üks sõniku-unik oli ond, va aganad olid, siis (vädajad) pannud selle uniku põlema. Valitseja küsind, et kis selle põlema pani. Mees ütend, et:

«Sõitsin niipal'lu, et tuli tuli rummust välla ja akatas sõniku-uniku põlema.»

Ja sellepärast valitseja keeland sõidu ära.

Mihkli

«MA VÖTAN SEE PÄÄV ÄRA!»

Iidlane oln Suuremaal mõisas tööl. Valitseja põln tööga rahul, ütlen: «Ma võtan see pääv ära.» Iidlane vastan: «Kui sa see pääva vetad, siis veta see kuu ning tähed kaa — tee see ilm tükki pimeks.»

Karuse

Rahvajutte

JÄRVA JAAN MIHKLI KIRIKUS

Rahvas on loonud väga palju muistendeid ja jutte. Muuhulgas on Lihula rahvas edasi kandnud ka huvitavaid ja omapäraseid lugusid Järva Jaanist (mõnel pool nimetatakse Järve Jaan), kes olevat elanud Soontaganas Järve külas. Suurema osa neist on üles kirjutanud eesti rahvaluule kojuja Eisen, kes, nagu teada, on õppinud ka Lihulas. Enamik neist juttudest on suunalud kiriku ja mõisa vastu.

Saabunud kord Järva Jaan reisilt kodukülla, et väsimusest puhata. Kodus olevat juba ees olnud halvad uudised: mõisale tegemata teopäevade pärast oodanud parun Jaani pikisilmi. Kuna aga Jaan ise suurt polevat mõisakäsust hoolinud, siis ilmunud kupjad ja viinud Jaani Veltsa mõisa, kus ta talli juurde toimetatud ja peksupingile köidetud, et härraste heaksmeeleks tublit keretäit saada.

Vaevalt jõudnud esimesed vembrahoobid langeda, kui «prohvet» suures vihas end pingilt lahti rabanud, kuna ta olevat tugev mees olnud, ja peagi Veltsa mõisa aia taha kadunud. Kupja keelitamised osutunud asjatuks. Mida Järva Jaan kõneles, selle on rahvasuu unustanud, küll on aga teada, et järgmine karistus Jaanil olnud kiriku kaak. Mihkli kirikuõpetaja koos parunitega otsustanud «prohvetit» täie valjusega karistada kõigi karmide ususeaduste kohaselt — häbipostiga.

Ja järgmisel pühapäeval, varakult enne kirikuteenistust, viidud Järva Jaan hulga mõisameeste poolt kiriku kaaki, mis asunud Mihkli kiriku sissekäigu kõrval. «Prohvet» nagu lõõnud algul kartma kaagi ees ja lasknud end kirikumehel kõita. Siis alanud kirikuteenistus nagu kord ja kohus. Õpetaja pidanud kantslis juttust, köster tallanud orelit, parunid istunud kõrgilt oma pinkides ja talupojad tukkunud ning haigutanud vaheldumisi. Lõpuks tulnud õpetaja kantslist alla altarisse palvusele.

Samal hetkel aga oli kiriku uksest sisse karanud Järva Jaan, kelle kannatus vahepeal otsa oli saanud ja kes end kaagist oli vabastanud. Kadakane kepp käes, kõndinud ta suurte sammudega altari juurde, katkestanud pastori lugemise, põrutanud keppiga altari äärelle, ise õpetajale sajatades, et kord tuleb aeg, kus keegi teiesuguseid mustakuuemehi enam tähele ei pane ega kuula ja kus teie kojad tühjaks jäävad ning teid endid rahva poolt sootuks unustatakse. Siis keeranud end parunite poole, näidates neile keppiga, kes, suud ammuli, Jaanile otsa vahtinud, ja mananud edasi, et kord tuleb aeg, kus kõik nuumhürgade tallid maha lõhutakse ja laiali kantakse nelja tuule poole, nuumhär-

jad ise aga ikkesse pannakse, et inimeste hulgas õigus ja kord oleks. Seepeale keeranud Jaan ringi ja lahkunud ktrikuuksest, astudes, kepp käes, Veltsa tammiku poole.

JUTT ENDISAEGSEIST KÜLADEST

Rahvasuu kõneleb, et seal, kus laiuvad endised Paatsalu mõisa põllud, olevat vanal hallil ajal rikkad külad asunud. See olnud veel siis, kui Paatsalus mõisat polevat olnudki ja paruni-hirm tundmatu. «Ühisjõu» kolhoosi uuest karjalaudast mõni kilomeeter metsa suunas asunud vanasti Sadapaatre küla. Küla olnud suur ja rikas. Salved olnud külameestel maast laeni vilja täis ja härgade möirgamine külakarjamaalt kaugele kuulda. Külarahvas olnud töökas ja hoolas. Kui pidusid peetud, olnud Sadapaatre tüdrukud oma piduriiete ja kaelarahade rohkuse tõttu kõige uhkemiini ehitud. Tundmatu rahvalaulik on seda üles tähendanud nõnda, et kui tantsuhoog sees olnud, siis iütarlaste ja naiste kaelas helmed helkinud, paatred paukunud ja kaelarahad raksunud.

Külal olnud kõrge raudvärav ees ja kui seda vaikselt suveõhtul avatud või suletud, siis kostnud väravahingede kriuksumine Paadremaale ära.

Teine suur naaberküla olnud Tõlli küla. Tõlli küla ahervaremeid võib seal veel praegugi leida.

Kolmas küla asunud Paatsalu allika juures. See kandnud Allika küla nime. Siis tulnud aga mõis. Külad lammutatud, põllud läinud mõisale ja talupojad asustatud ringi ääremadele. Allika küla olevat oma põhiltstelt maadelt koguni kaugele metsa liivakule tõstetud. See küla asub veel praegugi Varbla lähedal ja kannab oma vana nime, ehkki sealkandis allikat keegi näinud pole. Paatsalusse olevat aga hakatud siis mõisat ehitama.

OOSAARE TEKKIMINE

Igaüks, kes on käinud Illustes ja sõitnud paadiga Paatsalu lähel, on kindlasti näinud väga pikka ja õige kitsast saareriba, mis algab paar kilomeetrit rannast ja suundub siis lääne poole.

See on Oosaar. Ta on umbes 3—4 kilomeetrit pikk ja kõigest mõni meeter lai. Mõlemal pool saart aga laiub sügav meri. Saare läänepoolses otsas toimub selle hargnemine. Väga omapärane on see, et saar iga a s t a g a k a s v a b, kujutades endast nagu sirget kruusatatud postmaanteed.

Rahvajutt räägib, et saare olevat kunagi ehitanud vägilane. Ta ilmunud tormisel sügiseööl ja alustanud silla ehitamist, mis

ühe otsaga pidanud suunduma Kuressaarde ja teisega Riiga. Si!la ehitamine läinud jõudsasti. Ehitusmaterjali olevat vägilane kokku kandnud nahkpõlles, ise ikka otse läbi vee kõndides. Siis aga juhtunud ühel ööl äpardus, mispärast sillaehitamine jäanudki pooleli. Minnes kruusakoormaga silla suunas, kuulnud vägilane Vatra poolt kabeli kella kumedaid lööke. Neid ei olevat ta aga armastanud. Põllepaelad rebenenud ja kandam kukkunud merre, millest tekkinud Assa laid, mida igamees tunneb. Seepeale vihastanud vägilane, haaranud käepärase kivimüraka ja heitnud kabeli suunas. Kivi pääsenud aga käest lahti ja kukkunud enneaegu maha, kus ta veel praegu Viira külas endise Veske talu põllul on.

Siis heitnud ta aga uue kivi. See purustanud kabeli ja vee renud veel hea tüki maad edasi, jäädes Vatra kõrtsi lähedaie pidama, kus ta Mustakivi nime kannab. Seejärel lahkunud hiiglane ise ja jätnudki sillaehitamise pooleli.

JUTT RAHAAUGUST

Hõbesalu küla tuntud juba väga kauges minevikus. Korä olnud Hõbesalu mehed Oademetsa lähedal karjamaal õitsil. Jõudnud kätte juba kesköötund. Äkki märganud mehed veidi eemal metsa all rahaaku põlevat. Rohelised ja sinakad tulekeeled leegitsenud metsa all silmanähtavalt.

Mehed jõudnud lähemale ja vaadanud — rahapada mis rahapada. Tohtu suur katel olnud poolenisti maast väljas, kuhjani hõbedat ja kulda täis. Meeste ahnus lõonud lõkkele ja nad asunud rahapada välja kangutama. Aga õnnetuseks hakanud pada ikka sügavamale ja sügavamale langema. Selle vältimiseks tulnud külamehed mõttele suur palk sangast läbi ajada. Raiutudki siis ühisel jõul ja nõul suur mänd maha ja aetud sangast läbi.

Kuid just siis jooksnud kõigile ootamatult igalt poolt puude ja põõsaste vahelt, üle kändude ja kivide, kümnete kaupa hunte välja — ikka küla poole. Küla poolt hakanud aga haledat lamaste määgimist ja lehmade ammumist kostma.

Mehed haaranud kirved ja jätnud rahapaja kus seda ja teist ning tõtanud igamees ise poole — oma kodu suunas.

Kodus polevat aga huntidest kippu ega kõppu kuulda olnud. Mehed uuesti tagasi rahapaja poole. Kui kohale jõutud, olnud pada kõigi kurvastuseks juba maa sisse vajunud. Rahapaja kohal mustanud sügav, järsu kaldaga järv, mis ise ähvardavalt mulksunud ja mille aset veel praegu kohapeal tuntakse. Meeste meeolehärmil polevat piiri olnud — nõutult vahtinud nad kõik üksisilmi järve sügavikku. Sel hetkel aga kuulnud nad nagu maa alt midagi lausutavat, mis olnud stiiski selgesti arusaadav, et kui saabub aeg, mil külaloomad üheskoos karjamaal käivad ja vil-

japõllud koos lõigatakse, saavad mehed rahapaja kätte. Senikaua, kui igamees oma isiklikku kasu taga ajab ja ühistöö unustab, jääb rahapada järve põhja hoiule.

Nii pajatab vanarahva muinasjutt, kuid selles peegeldub siiski sügav elutõde, mida rahvas on aegade jooksul põlvest põlve edasi kandnud ja meie päevini talletanud.

Rahvasuust üles kirjutanud

J. Ilves.

PARAS VASTUS

Mitte kaugel Lihula alevist asus Tuudi mõis, mille pärishärraks oli Rennenkampfi-nimeline mõisnik. Rahvas kutsus mõisnikku «Tuudi Tups-Kustaseks».

Eks va Tups-Kustas sõitnud ükskord oma nelja kimliga Virtsu poole. Parajasti tulnud temale Vagivere küla vahel vastu sama küla Koti-Jüri peremees Kaarli. Kaarlit tunti külas suure jahi- ja jutumehena ning hüüti ta väikese kasvu pärast «Kaasuks». Mõisnik kandnud Kaarli peale ammust aega viha, kuna mees omal käel käinud Tuudi metsas jahti pidamas. Mõisnik ise kui ka tema abilised polevat aga Kaarlit kunagi jahil tabanud. Härra leidnud aja paraja olevat Kaarli käsilevõtmiseks, käskinud kutsarit hobused peatada ning hõiganud Kaarli enda juurde. Kaarli astunud tõlla ukse ette, kahmanud mütsi peast ja kummardanud viisipäraselt. Mõisnik aga kärkinud: «Kuule, sina Koti-Jüri/Kaasu! Sina sinder minu moisa metsas minu potru tapma!»

Kaarli vaadanud alandlikult mõisnikule otsa ja sõnanud: «Kust härra seda teab, et ma härra maa peal jahti pean ja härra põtru tapan? Härra pole mind oma maa peal jahti pidamas näinud ega ka lastud põdraga kätte saanud.»

Seepeale karjunud Tups-Kustas vihaselt: «Pole kätte saama! Pole kätte saama! Rahvas minule konelema, et sina need podrad tapma. Koik rääkima, et sina jahti pidama!»

Kaarli kummardanud ja sõnanud: «Kui härra rahva juttu usub, siis uskuga. Mina rahva juttu ei usu. Rahvas räägib ka, et Tuudi härra olla lita poeg, kuid mina seda ei usu.»

Seda kuuldes hõigatanud mõisnik kutsarile: «Jaan, lase sõita!» ja tõld veerenud Virtsu poole, jättes Kaarli maanteele irvitama. Kaarli oli tabanud just naela pea pihta, sest mõisniku ema olnud kergemeelsete elukommetega naine.

NUPUKAS TALUPOEG

Uhel kevadel, sajandivahetusel, peetud külviajal Matsalu mõisas pidu, kuhu olnud kutsutud kõik ümberkaudsed mõisnikud. Kui joomapidu haripunktini jõudnud, olnud hommik käes. Uhes päikese tõusuga alanud purjus mõisnikkude vahel ärple-

mine ja kihlvedude sõlmimine. Matsalu Huene — nii olnud mõisniku nimi — uhkustanud, et temal olevat talupoeg, nimega Lauri Jürt, kes võivat nii valetada, et keegi sellest aru ei saavat. Veetud kihla ja mindud Lauri Jüri otsima, et endale valetada lasta.

Lauri Jüri toimetanud päikese tõusu ajal talu õuel, asudes hobust vankri ette rakendama, kui purjus mõisnikkude jõuk Lauri õue traavinud. Matsalu Huene hüüdnud: «Kuule, sina Lauri! Sina pead oskama hästi valetama. Valetab nüüd minule ja neile teistele härradele nii, et meie aru ei saa, et sina valetab.»

Seepeale vastanud Jüri mõisnikule: «Aga kulla parunihärra! Minul pole praegu kallil tööpäeval aega teile valetada. Näete, rakendan praegu hobust vankri ette, et Saastna mõisa alla minna. Seal ajab meri saaki välja. Laev on kari otsas.» Ise aga rakendanud hobust vankri ette.

Mõisnikud andnud seda kuuldes hobustele piitsa ja kihutanud Saastna mere äärde, et ise saaki saada, mida meri nii ohtvalt välja ajab. Kohale jõudes märganud peoseltskond, et meri on sile kui peegel, suurest saagist aga pole haisugi. Siis alles saanud purjus mõisnikele selgeks, et neile on valetatud.

RUMAL MÕISNIK

Oidremaa mõisas elanud poolsada aastat tagasi Maydellinimeline mõisnik, kes olnud tuntud oma tooruse ja totruse poolest. Samas mõisas töötanud ka Suurpea Jüri, kes olnud igati hakkaja ja nutikas poiss. Ühel kevadel sõnnikuveo ajal juhtunud poisiga järgmine lugu:

Olnud palav esmapäeva hommikupoolik. Poisile kippunud vägisi uni kallale, sest eelmisel ööl olnud ta Pangamäe kõrtsis päikese tõusuni tantsu lõõnud ja sealt otse tööle tulnud. Sõnnikut veetud mõisa karjalaudast põllule. Jüri visanud laudas mõned hargitüed sõnnikut vankrile ja sõitnud pooliku koor-maga põllule. Sõidu ajal aga jäänud mehike tukastama. Ärgates kuulnud poiss vihase paruni sõimu ja karjumist: «Kuule, sina Suurpea siga! Mis sina tühja vankriga põllule sõitma! Miks sina nii vähe sõnnikut vankrile panema?» Sõimuvalangut saatnud kurjakuulutav kepivibutus.

Poisil hea nõu kallis, kuid ka kohe paras vale valmis. «Kulla parunihärra,» sõnanud poiss, «ega minul vankril poolikut koor-mat ei ole. Minu koorem on palju suurem kui teistel, mina tal-lan igakord jalgadega sõnnikukoorma kinni. Sellepärast paistab see väiksem kui teistel.»

Sellest heast ja julgest valest aidanud. Mõisnik kiitnud poissi ja ratsutanud minema. Mõisas olnud paruni esimeseks

käiguks karjalaut, kus kõik sõnnikuedajad sarjata saanud, et nad sõnnikukoormat nii kinni ei talla nagu Suurpea Jüri.

Rahvasuust üles kirjutanud
V. Kurgma.

MAALIGA UKS VANA-VARBLA MÕISA KELDRIS

Vana-Varbla mõisa lammutamisel leiti ühe keldri ees uks, millele oli peale maalitud kahte inimest — naisterahvast ja meesterahvast — kujutav pilt. Selgus, et selle ukse kohta oli olemas rahvapärinus:

Mõisas olnud toatüdruk ja toapoiss teineteisesse armunud. Püüdnud seda sakste eest varjata, aga nende vahekord tulnud ikkagi avalikuks. Karistuseks lubamata vahekorra pärast mõistetud poisile ihunuhtlust ja peksma pidanud teda tüdruk. Keldriuksele, mille taga neid kinni peetud, maalitud vastav pilt teistele hoiatuseks.

Maaliga uks on saadetud Tartu muuseumi, kus ta aga sõja-aastail hävis.

Pildil maalitud uks.

K. Veismani andmeil

VANU PULMAKOMBEID VARBLA KANDIST

Pulmade eelkäijaks olid kosjad. Kosja sõideti harilikult laupäeva õhtul. Kui abiellumine juba varem enam-vähem otsustatud oli, teati pruudikodus, millal kosja tullakse, ja valmistati selleks korraks paremaid toite, vahel õlutki. Varematel aegadel aga sõideti kosja ka lihtsalt hea õnne peale — kuulu järgi. Siis võetud tubli leivakott kaasa, ja kui ühes kohas kaupale ei saadud, kihutatud edasi. Mõnikord aetud niiviisi mitu kihelkonda läbi, enne kui naine leitud.

Kosjasõiduks pidi olema täkk või ruun, mära ei kõlvanud. Sõideti keldrade helinal, suure ajuga. Peig ei sõitnud üksi, vaid koos kosilasega (isamehega). Kosilaseks oli peiu sugulane või hea tuttav, aga kindlasti abielus olev, peiust vanem mees.

Pruudi kodus räägiti kadunud kanast või tedrejälgede otsimisest, kusjuures jutujärje juhiks oli peamiselt kosilane, peig oli tagasihoidlikum.

Kui pruudi vanemad arvasid kana oma majas peidus olevat või rääkisid tedrejälgede märkamisest õues, loeti kosjad vastuvõetuks ja viinad toodi saaniteki alt lagedale. Mõnikord anti peiule luba maja läbi otsida, et kui kanake kuskil peidus on, ju ta siis ka leitakse. Peiu tõi siis oma äravalitu tagakambriist välja ja seletas, et seesama ongi, keda otsima tulnud. Kosilane valas esimese klaasi viina tulevasele paarile, mille peig ja pruut

kale peale ära jõid. Samuti pidid nad söögilauas esimese muna pooleks võtma. Kosilastele keedeti ikka suur pajatäis mune.

Etteteatatud kosjaõhtuks kutsus pruut endale ka kõrvatsinaise, kelleks oli vanem abielus olev või lesk naissugulane, vanem õde või tuttav.

Opetaja juurde kihlama sõitis peig kõrvatsinaisega ühel ja pruut kosilasega teisel saanil või vankril. Kihlusõhtut nimetati kääandeõhtuks. Sellega algas peiu- ja pruudipõlv. Kihlusõhtul andis pruut peiule kojuviimiseks veimi kõigi ta perekonnaliikmete jaoks. Veimi sai ka kosilane enda ja naise, vahel lastegi jaoks.

Pärast kääandmist algasid ettevalmistused pulmadeks. Pruudikodus algas veimevaka valmistamine. Pühapäeviti kogunesid küla neiud ja noorikud pruudi juurde ja aitasid sellel sukki, kindaid, vöösid, paelu ja muid veimekirstu kuuluvaid esemeid kududa. Õhtul tulid poisid pilliga ja siis tantsiti. Veimetegemisest ei võtnud osa ainult peiu lähemad omaksed, siis oleks hakatud pilkama, nagu käiksid nad sukamõõtu andmas, sest pulmas jagati ju veimed peiu sugulastele.

Veimede valmistamine on hilisem komme. Varem käis pruut kihluse ja pulmade vahel «hundihända ajamas», s. o. käis sageli mitmes vallas perest peresse ning sai sukki-sokke, kindaid, villu ja muud, mida veimevaka täitmiseks tarvis läks. Veimevakas pidi olema vähemalt 50 paari kindaid, 25 paari sukki, 25 paari sokke, 10—12 särki ja lugematu hulk vöösid, kirjuid paelu jne.

Nädal enne pulmi käidi pulmalisi kutsumas. Siis nimetati ka ametimed: kokk, kokapoiss, kink (õlletegija); peiu pool ajumees ja peiupoisid, pruudi pool veljed.

Pulmad kestsid vähemalt 3—4 päeva, mõnikord terve nädala. Õlleks tehti oma 2—3 tsetverti linnaseid, vahel rohkemgi ja õlu pidi olema kange. Peale selle hangiti ämbrite viisi viina. Peale hariliku leiva küpsetati veel nisuleiba ja püülileiba, tapeti lihaks loomi. Toidud olid harilikud lihtsad talutoidud. Leivapätsid asetati tervelt lauale, liha oli suurte kamakatena kaussides. Taldrikuid ja nuge-kahvleid ei olnud, igaühel oli taskunuga kaasas, millega ta leiba ja liha lõikas. Naistel nuga ei olnud, neile lõikasid leiva ja liha lahti mehed. Viina rüübati pudelist, õlut suurtest puukannudest.

Noorpaar laulatati mõnikord kuni paar nädalat enne pulmi pidustusteta. Laulatusele sõitis peig kõrvatsinaisega ja kosilane pruudiga, nagu kihluselegi. Altari eest tulles pidi noorpaar tihedasti kokku hoidma, et keegi nende vahelt läbi ei saaks lipsata ja seega abielusse lahkhelisid tuua. Koju sõidutas peig oma pruudi juba ise, kuna kosilane ja kõrvatsinaine koos sõitsid.

Laulatuspäeva ilmast ennustati nooriku tulevikku. Vihm tähendas pisa-raid, tuisk täis jahukirstu, päike palju rõõmu jne.

Laulatuselt sõideti pruudikoju, kuhu jäädi ka ööseks. Hommikul sõitis peig kosilasega ära, noorik jäi aga kuni pulmadeni oma koju.

Pulmad algasid ikka neljapäeviti. Kesknädala õhtul, nn. pulma laupäeval, läksid pruudi poolt veljed peiu poole «nakitama». Neil olid kotikestega kaasas puust nagipulgad, mis taoti peiukodus seintesse — pulmalistele mütside riputamiseks. «Nakitajad» ei tohtinud oma tegevuse ajal sõnagi rääkida, ei küsimustele vastata ega pakutud õlut või midagi muud vastu võtta. Alles siis, kui viimane «nakk» seinale oli löödud, öeldi: «See on kokale kulbi jaoks.»

Pulma algust tähistas lipp, mis tõmmati üles esimese pulmapäeva alguses. Pulm algas korraga nii peiu kui pruudi kodus, kummalegi poole kogunesid omad sugulased ja tuttavad. Lauad olid hommikust saadik kaetud, õllekannud täis, saabujad juhutati kohe sööma ja jooma. Iga perekond tõi pulma tülles kaasa leivakoti, mis anti pereema kätte ühiseks kasutamiseks. Kotis oli leiba, liha, võid ja muid toiduaineid.

Kui peiupoole pulmalised kõik koos olid, hakati pruudikoju lanksi minema. Kõige ees sõitis ajumees, siis peig, kosilane, peiupoisid ja pulmalised. Ajumehel oli kaasas «pass» — viinapudelid ja õlleankur. Kõige ees püsimiseks pidi ajumehel kõige väledam ja väsimatum hobune olema — pidi see ju teel jõudma kolm korda ümber pulmarongi kihutada.

Pulmarongile tehti teel igasuguseid takistusi: seoti värvad kinni, veeretati kivid või palgid ette, lõhuti silda jne. Ajumees pidi need takistused kõik kõrvaldama. Pruudi õueväravas pidasid veljed ajumehe kinni ja nõudsid passi. Passiks oli mingi mitteloetavalt kirjutatud ametliku välimusega paber, mis ette näidati. Ohtlasi tehti teatavaks langude nõudmised: kuipalju kaeru hobustele, missuguseid sööke-juoke pulmalistele. Veljed vaatasid passi, viinapudeli ja õlleankru järele ja avasid värava. Kõrvatsinaine sidus ajumehele kindad looga külge — vastuvõtu märgiks. Pulmade auks kõlasid püssipaugud nii saabujate kui vastuvõtjate hulgas.

Algasid peiu ja pruudi pulmaliste pikad vastastikused laulud, milles ühed küsisid luba tuppa minna, teised andsid luba jne.

Pärast söömist, mis samuti käis vastastikuse laulu saatel, hakkasid peiu pulmalised pruuti välja nõudma. Veljed tõid välja eitesid ja vanamehi, keda aga peig omaks ei tunnistanud. Kõigi nende naljade jaoks olid omad laulud. Kui lõpuks õige noorik kätte saadi, tänasid langud lauluga isa ja ema neiu kasvatamise eest. Algas nooriku tantsitamine.

Kui langud olid kolm korda süüa saanud, hakati tagasisõiduks seadma. Enne jagas noorik ametimeestele veimed kätte. Sokid ja kindad seoti laia paelaga, sukad aga vööga selja taha, kusjuures pael käis risti rinna eest läbi. Esimesel pulmaõhtul said veimi peig, kosilane, ajumees, veljed ja peiupoisid. Pärast veimede jagamist lauldi mõni kirikulaulu salm, peig aga pani sinna, kus noorik viimati istus, raha, mis pidi saama emale nooriku kasvatamise eest.

Nüüd küsisid pruudi pulmalised laudes järele, kas peiul on ka hea hobune ja saan nooriku äraviimiseks ning kas talle head elutingimused luuakse. Peiu poolt vastati samuti pika lauluga, milles noorikut hästi hoida töötati.

Noorikule pandi ta saani tõstmisel uju (valge sall või rätik) üle silmade, et ta teed ei näeks, ega tagasi oskaks põgeneda. Pruudi sugulased saatsid ta lauluga ära, ise kaasa sõitmata.

Teel ajasid veljed ja peiupoisid võidu, kes esimesena peiukoju jõuab, kus neile laudad kahe küünla ja veljekannudega valmis olid pandud. Kannud ja küünlajalad olid ehitud kirjute paelte ja tuttidega. Kui vähemalt ükski veljedest enne teisi kohale jõudis ja kannutäie õlut ära sai juua, oli veljedel ainuõigus veljelaudade üle. Teised pulmalised ei tohtinud siis nende laua juurde istuda, nende kannust juua ega küünla otsast tuld võtta. Oma õiguste kaitsmiseks olnud veljedel isegi piits laual käepärast.

Peiukodus sõidutati noorik rehealla, et tal loomaõnne oleks. Tuppa minnes seati noorpaar kohe laua taha. Loeti-lauldi mõni salm ja asuti sööma. Ametimeeste lauas istusid ühel pool järjekorras ajumees, kosilane, peig, noorik ja kõrvatsinaine, nende vastas veljed ja peiupoisid. Selle laua kohal põles mitmeharuline lühter. Muu pulmarahvas sõi teises lauas. Selle päeva õhtul andis noorik ämmale uue jaki selga, põlle ette ja tanu pähe.

Teisel päeval tulid pruudi poolt pulmalised peiu poole lanksi. Kõige ees sõitsid neli kirstumeest nooriku veimekirstuga, mille ette oli rakendatud kaks hobust. Väravas küsisid peiupoisid passi ja aupaukude saatel sõidutati kirst rehealla. Algasid jälle pikad vastastikused laulud.

Pärast sööki hakati kirstu kauplemas. Kirstumehed rääkisid, et neil on tore ja kallis laev müüa. Veljed asusid seda kohe ostma. Kauplemine kestis vahel mitu tundi, kus üksteist püüti naljade ja leidlikkusega üle trumbata. Kes kirstu eest raha andis, sai viina rüübata. Kui viimaks hind tasa arvatil olevat ja kirst veljede omaks tunnistati, ronisid kirstumehed selle otsast maha ja veljed asusid asemele, hakates kirstu peiupoistele müüma. Kui ka need olid oma panuse kokku saanud, ostsid kirstu viimasena pereisa ja pereema. Isa pani kirstu hinnaks selle kaanele aidavõtme, ema aga kausi ja kulbi, mis oli märgiks, et majapidamine noorpaarile üle antakse. Kirstu eest saadud raha anti noorikule. Nüüd võeti kirst lahti ja noorik hakkas veimi kõrvatsinaise kätte andma, kes need välja jagas. Peale peiu perekonnaliikmete ja ametimeeste andsid teised sugulased kõik veimede eest raha.

Viimasena võeti kirstust välja «õuejooksupaelad» — 50—100 peenemat sukapaela. Need andis noorik salaja kõige osavama ja agarama velje kätte.

See jooksis paelakimbuga välja, pildudes neid igale poole — puude otsa ja katusele. Pulmalised püüdsid üksteise võidu õuejooksupaelu kätte saada, sest neist loodeti lambaõnne.

Pärast veimede jagamist hakati lautagust pidama. Peig ja noorik täies laulatusehtes istusid koos kõrvatsinaise ja kosilasega laua taga. Laual oli punane viin ja sai. Veljed valasid viina klaasidesse, peiupoisid kutsusid pulmalised seda maitsma. Kõrvatsinaine lõikas saia, kosilase naine määris võid peale ja jagas soovijatele. See kraam oli koos kirstuga nooriku kodust toodud. Viina ja saia eest pani igaüks taldrikule raha.

Vanu rahvarõivaid
Lihulast.

Vahepeal söödi, kink hoolitses, et õllekannud täis oleksid. Mängiti ja tantsiti. Pillimees oli üks tähtsamaid pulma ametimehi. Pilliks oli viiul, hiljem ka harmoonika. Kes noorikuga tantsis, pidi talle põllesse raha panema.

Pärast kolmandat söömist sõitsid pruudi sugulased jälle oma poolele tagasi omaette pulmi pidama.

Kolmanda pulmapäeva hommikul viidi noorikule pesuvesi tagakambrisse. Pärast pesemist pani noorik raha vette, mis sai vee toojale ja väljaviskajale.

Õösel korjasid peiupoisid või ka teised osavamad pulmalised väsinutelt ära mitmesuguseid esemeid, mis päeval jälle igaühele «poest» odava hinnaga tagasi müüdi. Raha läks noorikule. Samal hommikul pühkis noorik tuba, kusjuures pulmalised viskasid põrandale igasugust prügi ja raha, et noorikul õnne oleks. Kui noorik söögilauda pühkis, pillati sinna tublisti lihakonte ja leivatükke, et laud alati rikkalikult kaetud oleks.

Pärast sööki viis ämm nooriku lauta loomi vaatama. Noorik sidus lehmale vöö sarvi. Vöö sai ämmale, lehm aga jäi nüüdest noorikule. Lambalauta jättis noorik kirjuid paelu.

Pulmas tegid oma nalju pulmatohtrid. Tohtritel olid valged kokapõlled ees või valged linad ümber. Kuulamistoruks rattarumm, vana kann või mõni muu sobiv riist, vasaraks puunui, kupulaskmiseks suur sokusarv ja väike kirves või 4—5-naelane vasar. Luuavõrudest «prillid» andsid tohtritele eriti «ametliku» ilme. Arstirohuks määrati lonks õlut või viina, vahel ka luskatäis kerisetahma või soola. «Haige» tõmmati harilikult siruli suurde künnasse või lauale, kus siis tohter teda velskrite abiga igast kandist läbi uuris. Üks arstimismeetodeid oli vihtlemine. Vihad olid haspli küljes ning seda ringi ajades viheldi «haige» korralikult läbi. Abiandmise eest võttis tohter raha, mis läks noorpaarile.

Vahepeal püüdsid veljed noorikut ära varastada. Kui see õnnestus, saadeti mõni valenoorik jälle asemele. Peiupoiste ülesanne oli noorikut valvata, kui see aga ära varastati, siis tagasi tuua.

Pulma viimaseks söögiks oli keedetud looma pea ja jalad ning magus õllesupp leivatükkidega. See oli märgiks, et söögid-joogid on otsas ja pulm läbi.

Mitmesuguste pulmakommetega kogutud noorpaarile tihti nii palju raha, et sellest võinud 2—3 head hobust osta.

Varblas olnud selline komme, et nooriku vanemad pole pulmade ajal peiukodus käinudki. Nad läinud alles paar nädalat hiljem tüdart vaatama. Siis kutsutud veel kokku mõned lähemad sugulased ja peetud «pärapulmi». «Pärapulmadeks» pidi veel õlut ja viina jätkuma.

Varbla elanike K. Veismani ja K. Viru andmeil
üles kirjutanud L. Moorats.

O. KUNINGAS

JAKOB PÄRN LIHULAS

Kirjanik Jakob Pärn töötas 1871—1882 Lihula kaheklassilise elementaarkooli juhatajana.

Tolleaegne Lihula kujutas endast kultuuriliselt võrdlemisi mahajäänud pisiasulat. Alevi elanikkond koosnes peamiselt saksa rahvusest või kadaklikest kaupmeestest ning käsitöolistest, kes suhtusid eestlastesse põlglikult. Kuid alevisakste laste kõrval õppis Pärna koolis lapsi ka ümbruskonna küladest.

Külalastest kasvandikesse püüdis Pärn igati sisendada rahvuslikku iseteadvust, olles ise saanud vastavat äratust C. R. Jakobsonilt. Oma sooja otsekoheusega ja rahvasõbralikkusega võitis uus õpetaja peagi eesti soost õpilaste ja nende vanemate lugupidamise ning armastuse.

Tema õpilased sooritasid vaevata tollal nõutava lõpueksami Haapsalu kreiskooli juures. Seetõttu saadeti Pärna juurde lapsi õppima Läänemaa kaugemaistki nurkadest. Muuseas töid ka maalikunstnik Ants Laikmaa vanemad Vigalast oma kaks poega Lihulasse kooli.

Kool ise oli kõva saksa järelevalve all, kuid Pärn ei hoolinud sellest. Kuna eesti keele õpetus kavas puudus, laskis ta õpilastel kirjutada eestikeelseid kirjandeid kodus ja parandas need siis oma vabast ajast. Õpilastele, kes kavatsesid siirduda Pärnu gümnaasiumi, andis ta ladina keele tunde.

Tihti korraldas ta lastele kooliõues mängu ja kevaditi jalutuskäike metsa. Tema abikaasa Anna Pärn õpetas tütarlastele tasuta käsitööd.

Oma uuendusmeelse tegevusega, eelkõige aga oma rahvuslike püüete tõttu, sattus Pärn aastate jooksul teravasse vastuollu saksiku koolikollegiumiga.

Sakste pealekaebusel sõitis 1878. a. Eestimaa kubermangu koolivalitsuse direktor dr. phil. C. H. Paucker isiklikult Lihulasse Pärna kooli revideerima. Direktor leidis, et õpilaste teadmised ületavad mitmeti kavades ettenähtud nõudeid (eriti hästi vastanud just vanemad maaõpilased), ja jäi õppetööga täiesti rahule. Surudes kogu klassi ees soojalt Pärna kätt, kutsunud ta viimase endaga ühes Lihula lossi. «Kui Pärn sealt tagasi tuli,» jutustas Ants Laikmaa, «oli ta väga liigutatud, käskis õpilasi koju minna, kuid jättis meid, maapoisse, veel paigale, mil ta meid tänas ja südamlikkude sõnadega manitses edasi õppima.»

Kõigi võitluste kõrval jätkus Pärnal aega kirjanduslikukski tegevuseks. Juba seminaristina oli ta avaldanud pedagoogilise teose «Mõistlik majapidaja ja lastekasvataja». Oma ilukirjanduslikku loomingut alustas ta lastekirjanikuna. Aastate jooksul ilmus tema sulest neli lasteraamatut. Kuigi need ei vasta enam tänapäeva ideelis-kunstilistele nõuetele, oli ta meie kirjandusest siiski esimesi, kes algupäraseid lastejutte kirjutās.

Ent peagi asus ta kirjutama täiskäsvanutelegi. Pärna jutustest on tuntuim «Oma tuba, oma luba» (1879), milles autor on kasutanud lapsepõlve mälestusi oma isast, ja romaan «Must kuub» (1883). Neis astus ta järsult välja feodaal-pärisorjusliku korra vastu, nõudes eesti rahvale võrdseid õigusi ja inimväärilisi elutingimusi. Seejuures nägi ta suures vene rahvas loomulikku liitlast võitluses balti aadli vastu.

«Meie omalt poolt peaksime aga enami kokku hoidma, üksmeelt pidama ja ühendatud jõuga sinnapoole tõttama, kus meie tulevane tegevus seisab, ja see ei tule mitte Preisimaalt, vaid Venemaalt,» kirjutab ta «Mustas kuues». Oma teoste paremikus kajastab Pärn meie 1860.—80. aastate demokraatliku leeri programmilisi nõudeid, olles C. R. Jakobsoni lähemaks mõtteosali-

seks. Peale kaastöö tegemise «Sakalale» võttis ta Lihulas ka selle ajalehe tellimusi vastu.

Loomulikult oli see elav kirjanduslik (kokku avaldas Pärn oma Lihula-perioodil kümnekond eri raamatut) ja ühiskondlik tegevus kohalikele baltlastele «pinnuks silmas», mistõttu nad jätkasid ettekäänete otsimist ta vallandamiseks. Erilist agarust osutas seejuures Lihula mõisa rentnik Walter von Grünewaldt. 1881. a. sügisel kaebab Pärn ühes kirjas Üdroma vallakooli õpetajale Jaan Veidermannile: «Mulle on ülema koolivalitsuse poolt ära keelatud ühtegi tööd rahvuslikus seltskonnas teha ja ka asutatavas Põllumeeste Seltsis ühtegi ametit vastu võtta või nõu anda.» Ja järgmisel kevadel teatab ta samale adressaadile: «Minu käsi käib väga pahasti, mind on Grünewaldti ja Spindleri poolt kui kurjategijate peameest koolikohtusse kaevatud.» Nende asjaolude surve all oli Pärn sunnitud 1882. a. Lihulast lahkuma, kusjuures ta oma 7-liikmelise perekonnaga suurde majanduslikku kitsikusse sattus.

Alles järgmise aasta sügisel õnnestus kirjanikul saada uus õpetajakoht, sedapuhku juhatajana Otepää kihelkonnakoolis, kuhu ta jäi veerand sajandiks. Oma hilisemas elujärgus lõi ta ainult veel mõne üksiku teose. Aastail 1908—1916 töötas Pärn Valmieras seminaris eesti keele õpetajana. Jakob Pärn suri 18. oktoobril 1916. a. Elvas.

Vana koolimaja Lihulas.

Kuigi J. Pärn oma kodanliku maailmavaate piiratuse tõttu ei märganud klassivastuolude kiiret kasvu meie ühiskonnas endas, esineb ta parimates töödes siiski rõnkesti realistlikke jooni. Ilustamatult kirjeldab ta teoorjuseaegset külaolustikku. Kirjanikul on pilku vaestelaste ja saunikute viletsuse jaoks, ta näitab kujukalt mõisa renditalunike majanduslikku laostamist, piitsutab kadakasakslust, mõisnike käsilasi jne. Need realistlikud sugemed teevad J. Pärna loomingu veel tänapäevalgi hinnatavaks. Samuti väärib lugupidamisega meenutamist ta võitlus rahvahariduse demokratiseerimise eest.

III

1905.—1907. ja 1917. AASTA SÜNDMUSED LIHULAS

T. BRAKS

Põllutööliste olukorrast enne 1905. aasta ülestõusu

SISSEJUHATUSEKS

Töötades alates 1892. aastast kuni 1912. aastani külas ja mõisas, on meelde jäänud mõndagi, mida maksab ära märkida.

Lääne maakonda peeti juba vanasti üheks mahajäänumaks nurgaks Eestis. Ja seda ta tegelikult oligi. Siin virelesid aineliises kitsikuses ja vaimupimeduses rendimehed ja saunikud, siin polnud õiget inimelu ka palgatöölistel. Need olid täielikult tööandjate hirmu ja armu alla antud. Peremehed määrasid talutööliste palgad ja töötingimused oma heaksarvamise järgi. Ei olnud ainustki asutust ega organisatsiooni, kes põllutööliste huve oleks kaitsnud.

Lihula vallas oli sajandi lõpul alanud talukohtade päriks müümine. Senised jõukamad rendimehed tahtsid maksku mis maksab pärisperemeheks saada. Seoses sellega võttis talutööliste ekspluateerimine äärmiselt terava kuju. Renditalupidajad hoidsid ju iga kopikat kokku, et kohta päriks osta. Kes siis raatsis tööliste palka maksta. Need peremehed aga, kes olid juba kohad ostnud, tahtsid kiires korras kohaostmisel tehtud võlgadest vabaneda ja varandust koguma hakata. Mis siis muud kui löödi töölisperele press peale. Leem lahjemaks ja tööpäev pikemaks, sest pühakirigi ju ütleb: kellel on, sellele peab antama, ja kellel ei ole, sellelt peab ära võetama. Oli alanud talurahva kihistumine, ja see tõi kehviktalurahvale palju häda ning viletsust kaela. Küllap sellest ajast vist pärinebki vana rahvalaul:

*Et peremeest teenida
mul polnud mingit mõnu.
Tööd tegin suure hoolega,
sain siiski halbu sõnu.*

*Veel ühel päeval aru sain,
et peremees sõi liha.
Ja minul hapud silgud ees,
see tegi mulle viha.*

TALUTÖÖLISTE PALGAOLUDEST JA TÖÖTINGIMUSTEST

Lihula kandis sai talusulane 10—15 rubla rahapalka aastas ja mõned riietusesemed. Sellest palgast oli elamiseks tõesti vähe. Talusulane võis endale paki paberossi osta vaid suurte pühade ajal. Sulasel tuli kopikaid koguda aastaid, enne kui endale saapad jalga sai. (Esimesed saapad sain ma alles siis, kui seitsmeteistkümneaastane olin.)

Talusulase tööpäeval polnud mingit piiri. Tehti nii, kuidas töö nõudis. Rehepeksu ja linapuhastamise ajal töötati ööselgi.

Teenijatüdrukute elu polnud põrmugi kergem. Rahapalka kui niisugust tüdrukutel tegelikult ei olnudki. Nad said aastas 2—3 rubla «rätikuraha», paar seelikut ja särki. Tööl aga pidi teenijatüdruk alati mehe eest väljas olema. Talvel algasid peale selle kodukäsitööd. Külal ei tundud sel ajal veel linnariideid ega mööbleid. Sulane meisterdas talumajapidamises vajalikud nõud ja tööriistad, tegi kapid, lauad ja toolid. Teenijatüdruk jälle ketras ja kudus. Kudus tihti talve jooksul valmis mitu sajaküünralist kangast ja oli õnnelik, kui perenaine talle mõne kanga otsast jupikese särگیریideks lõikas. Taluteenijal, kes kodukäsitööd ei osanud, oli raske töökohta leida.

Töölisi värvati peamiselt kevadlaada ajal. Ema viis minugi kord laadale. Uus peremees, kes oli ostnud parajasti toreda täku, ei rääkinud mu palgast sõnagi. Ütles, et küll me hakkama saame. Saatis mu ratsa vana hobusega oma tallu ja jäi ise kaaslastega täkuliiku jooma.

Mainimisväärselt palka Lihula vallas karjapoistele üldse ei makstud.

Polnud imeasi, kui karjapoiss sügisel palga lisana koju täid või sügelised viis, sest sauna kui niisugust Lihula kandis ei tuntud. Külal pesti laupäeva õhtuti toobri kohal pead. Sauna tehti rehetoas vaid suurte pühade eel. Viheldi ahju peal ja mindi siis rehealla loputama. Seepi seejuures ei tarvitatud. Saunas oli kogu pere — mehed, naised, noored ja vanad — segamini.

VALLAKOOL

Paljudel külakehvikutel ei olnud võimalik oma lapsi kooli saata. Minul õnnestus siiski sinna saada 1898. a. Ja ega selleaegne vallakool noortele ka teab kui palju tarkust ei andnud. Lihula vallakooli hüüti Annuse kooliks. Seda vist mõne siin varem töötanud koolmeistri nime järgi. Koolihoone, mis asus alevi lähedal Pärnu poole kulgeva maantee ääres, sarnanes talulise talumajaga. Siin asuski kooli ainuke klassituba koolmeistri korteriga. Klassitoal oli kruusapõrand, suitsunud lagi ja kaks madalat laia akent. Nurgas asus suur kerisega ahi. Tagaseinas, õpetaja toa ukse kõrval, rippus klassitahvel ja suur rebenenud äärtega maakaart. Muid õppevahendeid Annuse koolis ei olnud, kui mitte arvestada rasket saarepuust joonlauda, mida koolmeister üsna tihti poiste peksmiseks kasutas.

Koolitoas oli kolm pikka ristpukkidele asetatud lauda, pingid mõlemal pool. Ühe laua ääres istusid esimese, teise laua ääres teise ja kolmanda laua ääres kolmanda talve lapsed. Akna juures laual immitses tilluke klaasita lamp, mis suutis vaid hämaralt seda tuhmunud ruumi valgustada.

Kell 10 lohistati magamiskotid rehetõast klassitoa porisele põrandale ja heideti magama, poisid ühte ja tüdrukud teise ritta. Hommikul näsiti natuke kuiva toitu. Sooja toidu valmistamise ja enda pesemise võimalust siin ei olnud.

Koolmeister Mihkel Paal oli umbes 50-aastane kiilaspäine mees. Käis kodukootud hallis ülikonnas, säärsaapad jalas. Koolitundi alustas ta hommikul kell 8 koraalilaulmisega. Puhus mõnikord meile pritsimeeste orkestrist laenatud pasunaga lauluviisi ette. Sel puhul olid koolipapal silmad kohutavalt pungis ja vere-sooned põlael nagu pingutatud paelad.

Pärast palvust algas katekismuse ning piiblitugude tuupimine ja siis kirjutamine.

Õpilasi, eriti kehvikute lapsi, kohtles vana Paal kõrgilt ja karmilt. Perepojad võisid endile mõnegi üleannetuse lubada, neile ei tehtud midagi, juhtus aga mõni töölispoiss millegagi eksima, siis löi koolmeistri palvetuslik nägu kohe vihapunast lõkendama ja saarepuust joonlaud pandi käiku. Linalakk Aleksander Kukk sai korduvalt eespool mainitud joonlaua lööke maitsta. Ta paljastas kord jala ja näitas vastasistuvatele tüdrukutele laua alt varbaid. Tüdrukud turtsatasid naerma ja kohe oli koolipapa jaol. Kukk sai kümme hoopit joonlauaga, viis hoopit ühte ja viis hoopit teise peopessa. Ta käed paistetasi üles kui padjad.

Õpilaste õnneks ei saanud vana Paal enam kaua Annuse koolis võimutseda. Ühel ilusal päeval 1897. aastal ilmus koolimajja vormikuuets inspektor, kes leidis, et õpetaja ei oska vene keelt, veel vähem aga oskavad seda õpilased. Nii tuli vanal

Mihklil kolid kokku panna ja ametikoht rohkem haritud pedagoogile loovutada.

Uus õpetaja Villem Nurk hakkaski rohkem rõhku panema vene keele õpetamisele. Ta lõdvendas tunduvalt katekismuse ja piiblitugude tuupimist, võttes selle asemele õppekavasse võimlemise ja koorilaulu. Aga õpilaste karistamise suhtes osutus seegi õpetaja kergekäeliseks. Ta ei kasutanud küll õpilaste peskmi-seks seda traditsioonilist joonlauda, vaid valas poistele niisama palja käega vastu kõrvu. Tüdrukuid aga sakutas juustest. Pika-kasvuline Jüri Kuusk sai kord koolmeistri käest sellise obaduse, et lendas klassitahvli juurest vastu ahju müüri.

Peale puuduliku lugemis- ja kirjutamisoskuse ei andnud vallakool õpilastele midagi, mis oleks aidanud nende eluteed si-luda. Seda ei saa ütelda Lihula alevis asuva kroonu algkooli kohta. Siin oli omal ajal lapsi õpetanud kirjanik Jakob Pärn, ja enne 1905. a. ülestõusu töötas mainitud koolis nii mõnigi prog-ressiivse maailmavaatega õpetaja, nagu näiteks Jaan Soo, kes tegi paljugi elu parandamiseks. Alevi algkooli aga peeti pare-maks kooliks, kus õpilased käisid saabastes. Töölislapsi leidis siin vähe.

MÕIS JA MÕISATÖÖLISED

Küla põllutöolistega võrreldes elas mõisas töörahvas erine-vais tingimustes. Siin oli rohkem rahvast koos ja tööliste hulgas leidis kaugel käinud ja palju näinud inimesi. Mõisa ametimeeste hulgas oli isegi mehi, kes lugesid ajalehte, maal aga leidis koguni terveid külasid, kus ainustki ajalehelugejat polnud.

Mõis ei olnud sel ajal mitte üksnes põllumajanduslik, vaid ühtlasi ka tööstuslik ettevõte. Lihula mõisas töötasid viina- ja õllefabrikud, suur hollandi tuulik, sepapada ja tiseritöökoda.

Elu oli siingi väga raske. Moonaka lapsed pidid juba maast-madalast tööle hakkama. Ja seda võinatukest, mis oma lehma piimast saadi, ei saanud niisama priipärast söögilauale panna, see tuli müüa alevisakstele, et saada natuke raha — kas võt petrooleumi ostuks.

Töölepingu järgi oli ka moonaka naine kohustatud igal ajal tööle tulema, kui mõis seda nõudis. Töölepingu sõlmimisel nõuti, et tööline peab mõisavanemaid ja tööjuhatajaid kohtlema viisa-kalt ning aupaklikult. Ta ei tohi vastu haukuda ja peab oma töökohustused alati korralikult täitma. Tööpäev algab päikese tõusuga ja lõpeb loojanguga, erakordseil juhtumeil nii, kuidas töö nõuab. Keskhommikust söögiaega on üks tund ja lõunast — poolteist tundi. Härja- ja hobusemeestel on söögiajad pool tundi pikemad.

Eriti tungivalt rõhutati töölepingu sõlmimisel seda, et mõisa-tööline ei tohi oma korteris võõraid ega kahtlasi isikuid pidada.

Mõisa vanaparun A. Buxhoevden oli uhke ja kõrk mees. Kui mõni vallaelanikest ja mõisatöolistest unustas paruniga rääkides endale mütsi pähe, käratas mõisasaks kohe pragi-seva häälega: «Sina pead see mits maha votma, kui sa oma parunihärraga räägid!»

Lihula mõisas töötas üsna rohkesti raugaealisi moonamehi. Nende peamiseks tööalaks oli härgadega kündmine. Aastakümneid mõisat orjates olid need mehed vaimselt tuimaks ja tülpnuks jäänud niisama nagu need suured härjad, kes vaevu edasi liikudes rasket raudsahka vedasid. Neid vanaätte hirmutas kätejäudnud vanadus. Kuhu nad lähevad ja mida peale hakkavad, kui jalad ei jaksa enam saha taga käia? Oma üha suurenevates elumuredes olid sellised vanad härjamehed kinniseks ja sõnakehvaks jäänud. «Päits», «Pügal», «kalla vakku» ja «kurat» — need olidki peamised sõnad, mida nende tüdinud künnimeeste suust päeva jooksul kuulda võis. Künnda tuli vähemalt kolm vakamaad* päevas. Selle künninormi oleksid künnimehed ära võinud teha palju kiiremini, aga nad pidid ju kuni päikese loojumiseni tööjärjel olema. Ent suviti venis tööpäev oma 16—18 tunni pikkuseks. Säärane ülemäärane pikk tööpäev, eriti kuuma ilmaga, tüütas töötajail ja tööloomadel hinge seest. Mõisa põllud olid ju suured. Moonamajad olid aga mõisa keskusest tavaliselt kaugel. Ega siis tööinimesele öiseks puhkuseks kuigi palju aega üle jäänudki.

Kirikumõisas, kus minagi sel ajal töötasin, oli tööpäev alati pikem kui suures mõisas. Pastor Pezold, kes aastal 1900 kirikumõisa maad enda kätte võttis, tahtis meie keskhommikuse söögitunnigi nahka panna. Niipea, kui olime hobused talli viinud ja teotoas leivakatid avanud, ilmus valges põlles toatüdruk ukse vahele ja piuksus: «Hommikupalvele!» Moonamehed lasksid paar tulist kuradit lendu ja lonkisid kirikumõisa poole.

Seal me siis konutasime oma tööriivastuses ja poristes pasteldes saali ukse juures ja ootasime hommikupalvuse algust. Ilmuski varsti pastoriproua klaveri ette. Tulid ka lapsed, puhtad ja prisked nagu ülesmukitud nukud. Kõrvaltoast tatsatas tugi-tooli juurde hõbepäine vanapraost, kes siin poja juures vanaduspäevi veetis. Viimaks astus saali ka pastor ise ja lõi lauluramatu lahti. Pastoriproua lõi sõrmed klaveriklahvidele ja saatis oma mängu maheda sopraniga. Pisipreilid piuksusid igaüks oma moodi. Vana praost liigutas oma veretuid huuli. Pastor ise pigistas aga vägevasti bassi nagu tõrre põhjast.

Palgalistest laulsid kaasa peamiselt köögi-Viiu ja kutsar Jüri. Sauna Kustas, kutsealalt sepp, liigutas vaid kõrisõlme, nagu oleks tal midagi alla neelata. Vigase jalaga aednik aga näsis teiste selja taga perelaualt kahmatud leivaviilu. Meie, nooremad mehed, vaikisime nii-öelda jonni pärast. Küllap kubjas Laari-

* Tallinna vakamaa.

maa Tõnis oleks laulnud meiegi eest, temal oli aga nii ahtake ülahuul, et tal oli raskusi rääkimisega, mis sa siis veel laulad.

Ootasime kärsitult hommikupalvuse lõppu. Pastor aga muudkui pajatas. Ikka issanda armust ja heldusest. Ja sellest, et kui austad oma ülemaid, teed tööd ja palud jumalat, siis pole sul siin maailmas häda midagi. Aga kui sa ei hooli jumala kümnest käsust ja mässid end pätuvõrgu sisse, siis veab vanakuri su põrgu ja seal sulle alles tuld ja tõrva kraevahele kallatakse.

Viimaks ometi saabus issameie ja lõpulaul. Hommikupalvus oli läbi. Saksad, kes olid alles äsja unevoodist tõusnud, siirdusid rõõmsalt vesteldes söögisaali, kus neid ootas rikkalikult ja maitsekalt kaetud kohvilaud. Meil oli aga täna juba neli tundi tööd tehtud ja ruttasime nüüd oma silku-leiba sööma. Ega selleks olnud enam aegagi. Meil olid suud alles toidust pungil, kui juba helises mõisa perekell ja Pikkmokk, nii oli kupja söimunimi, naaksuma tuli: «Noh, kaua te õgite? Kas perekella ei kuulnud? Silmapilk talli juurde!»

Viskasime leivakotid varna ja läksime hobuseid rakendama. See hommikupalvus hakkas meid tõsiselt tüütama. Laseks silmad pärast söömist veerand tunnikski kinni, aga ei saa: pead minema palvetama. Me otsustasime sõrad vastu lüüa ja ei läinudki järgmisel päeval hommikupalvele. Toatüdruk käis kaks korda kutsumas. Kolmat korda tuli kubjas, kes ütles:

«Tulge siiski üles. Õpetajahärra tahab teile jumalasõna tähtsust selgitada.» Meie vastasime: «Pärast söömaega tuleme hea meelega. Siis võib õpetajahärra meie kallal selgitustööd teha kas või lõunani. Oma söögiaega aga me narrida ei lase. See pole kauba sees.»

Pastorile oli meie ettepanek muidugi vastuvõtmatu ja meid jäeti hommikuti selle palvusejandiga rahule.

VANADE PÖLLUTÖÖLISTE SAATUS

Külas karjuseks olles nägin sageli vanu eidekesi, kes küürus ja kõveras, kepitogi käes, ühest talust teise rändasid. Need olid vallavaesed, kes käisid vallavalitsuse korralduse järgi külakorras või, nagu öeldi, pere-perelt. Kuidas need inimesed olid sattunud sellisesse kerjuse seisukorda? Aga üsna lihtsalt: nad olid jäänud vanaks, ei jaksanud enam tööd teha ja peremees ajas nad väravast välja. Seejuures esines veel selliseid nähtusi, et vanale töölisele ei makstud sedagi palganatukest välja, mis talle oli lubatud.

Vanale talutöölisele, eriti teenijatüdrukule, hakkas peremees või perenaine juba varakult nina alla hõõruma, et mis me sinuga küll peale hakkame. Kipud vägisi vanaks jääma, talutöö aga tahab teha. Peame ikkagi vist hakkama vaatama, kust mõne-

noorema inimese kätte saame. Säärased jutud ajasid elatanud töölisele hirmu peale ja ta võttis kogu oma jõunatukese kokku, et töötades mitte noorematest maha jääda. Ega säärases olukorras juletud pererahvalt oma palkagi küsida. Hea, kui süüagi sai. Ja pererahvas «unustaski» pahatihti teenijaile palga maksmata. Leidus ka selliseid perenaisi, kes ütlesid vanale teenijale: «Me pole saanud sulle su rätikuraha ikkagi veel kätte anda, aga eks see raha ole meie tagakambri kindlalt kohas kui sinu käes. Kaotad viimaks veel ära. Ja mis sa, vanainimene, selle rahaga teedki. Kui on just hädapärast vaja, eks siis tule ja küsi.»

Kus vana teenija julgus küsima minna. Perenaine äkki pahandab ja vallandab töölt.

Kuhu pidi vana taluteenija nüüd minema, kui tal polnud lapsi, sugulasi ega tuttavaid? Ja sääraseid üksijäänud inimesi leidis talutööliste hulgas üsna rohkesti. Abiellumisvõimalused olid ju talutöölistel äärmiselt piiratud. Peremehed ei palganud endale töölisteks paarisrahvast. Kui sulastest ja tüdrukutest mõned abiellusid, siis tuli neil mõisa moonakaks minna, aga ega neid vabu töökohti mõisaski võtta olnud. Niimoodi juhtuski, et külades leidis igas teises talus vanapoisiks jäänud sulaseid ja vanapiigaks jäänud teenijatüdrukuid. Viimastest langesid mõnedki nn. «eksinud inimeste» seisusse. Nad olid nooremas eas lapse saanud. Säärasel juhul oli pastoril kirikukantslis pragamist ja pererahval hurjutamist. Lapsega tüdrukut ei tahetud tallu teenijakski võtta, veel vähem tahtis teda keegi kosida. Üsna sagedased olid juhtumid, kus «eksinud inimene» kas ise jökke hüppas või oma lapse sinna viskas. Teist teed temal ei jäänud. Teda hurjutati ja halvustati, aga ei abistatud. Ta oli nagu ühiskonnast väljaheidatud roimar. Ja seda kõik sellepärast, et ta oli lapse sünnitanud.

Aga lapse isa? Noh, see oli paljudel juhtumitel perepoeg samas talus, kus «eksinud inimene» töötas. Kas teenijatüdruk tohtis oma lapse isaks nimetada oma peremehe poega. Kus sa sellega! Seda oleks võetud laimuna ja õnnetul emal oleks tulnud oma leivavanema perekonnaliikme au teotamise pärast veel kohustus vastust anda.

MIKS PÖLLUTÖÖLISED OMA HUVIDE KAITSEKS VÕITLUST EI ALUSTANUD

Sellest küsimusest lähtudes peab ära märkima mitmesuguseid asjaolusid. Ennekõike olgu mainitud, et rahva hariduslik tase oli Lihula kandis äärmiselt madal. Ajalehti ei tellitud ja muud kirjandust ka ei loetud. Rändraamatukaupmees võis rõõmus olla, kui tal õnnestus terve küla kohta paar «Jenoveevat»

või «Õnnetut Hirlandat» ära müüa. Ja nendegi raamatute ostjateks olid peamiselt külakehvikute naised. Kohaomanikud ei kulutanud raha raamatute ostmiseks. Kui olin Vanaveski talus karjaseks, siis ostis selle talu väimees kord Lihula laadalt juturaamatu «Balakirev ja ta kannupoisid». Vanaperenaine tõstis kohutavat kisa: «Vaata kus inimene! Ta annab loriraamatu eest kakskümmend kopikat välja... Ega sa ikka kaine peaga sihukest seatempu küll poleks teinud?» Ja paari kuu kestel ei möödunud päevagi, mil noorperemees poleks sellepärast saanud tõelda, et oli ostnud raamatu, milles kirjutati keiser Peetrist ja ta kuulstast kojanarrist.

Valuste külas oli Künisauna Ann vist ainuke inimene, kellel käis ajaleht, nimelt «Ristirahva Pühapäevaleht». Sellepärast naeris Anne terve küla.

«Inimesel pole muud teha, kui lukeb va seitunilehte,» põlastasid eided.

Tuleb mainida ka kiriku reaktsioonilist mõju rahva vabamate mõtteavalduste ja hariduspüüdluste lämmatamisel. Kirikhärra ja köster need peamised rahva kasvatajad olidki. Köster Anniko korraldas pühapäeviti juba 8—9-aastastele kirikukäärkambris nn. lastetunde. Nii algas lastel piiblitugude tuupimine üsna varakult ja seda jätkati täie hooga vallakoolis. Kui noor inimene oli kolm talve koolis käinud, siis arvati ta suurte laste liiki ja ta pidi kuni leeriõpetuseni käima laupäeviti koolipapa juures kordusõppusel. Ja kui pastor Pezold tuli kooli katsuma, siis ta neid 16—17-aastasi «lapsi» just eriti innukalt pinnis. Poisid ei osanud kord vastata küsimusele, mispärast jumal oma ainusündinud poja patuste inimeste hulka saatis, ja kirikisand pistis kohe kärkima: «Te olete lollid kui loomad. Te olete härjad. Minge metsa ja kaevake maad, kui te midagi ei mõista!»

Leeriõpetus kestis kuus nädalat. Ja siin alles noortele inimestele press peale pandi! Ikka oma 4—6 tundi päevas, pastor katekismusega ja köster piiblitugudega. Ja kus veel need moraallugemised. Ikka see vana joru: sul ei tohi olla silmahimu ega lihahimu; ei uhkust, ahnust ega kiimalust. Sa pead ülemate vastu alandlik ja aupaklik olema, sest ülemad on jumalast seatud. Sa pead kõik maise häda ja risti nurisemata ära kannatama, sest siis on sul palk suur taevas jne.

Keegi postipoiss oli parun Budbergiga rääkides mütsi pähe jätnud, ja kui parun poisile peale käratanud, vastanud see: «See on mu oma müts. Mis ma ta nokast ikka kulutan.» Pastor jutustas suure nõrdimusega sellest loost leeripoistele ja küsis: «Kas selline käitumine on ilus?» Poisid vaikisid muheldes. Vahetunni ajal aga kiitsid: «Kuramuse kange mees oli see postipoiss. Ei tea, mis suur apostel või püha Jüri see Budbergki on, et inimesed tema ees küürutama peavad!»

Rasked sotsiaalolud süvendasid töölistes viha kurnajate vastu. Isegi vanad mõisatöölised, kes ühe käega paljastasid pea mõisniku ees, surusid teise käe sõrmed rusikasse. Loodeti, et kord ikkagi saabub aeg, mil parunite võimutsemine lõpeb. Sest Järva Jaangi ennustanud, et kord voolab nuumhäregade veri Tallinna Toompealt alla.

J. ILVES

Puhkevad revolutsiooni tulekahjud

Töölisliikumise kiire kasv ja tsaarivägede kaotused Vene-Jaapani sõjas põhjustasid 1904. a. lõpuks revolutsioonilise kriisi teravnemise.

9. jaanuar — «Verine pühapäev» Peterburis — päästis valla revolutsiooni.

Eesti töölistel olid VSDTP Tallinna komitee kaudu tihedad sidemed Peterburi proletariaadiga. Jaanuaristreigid olid ajendiks Eesti proletariaadi revolutsioonilisele võitlusele. Kogu maal toimunud majanduslikud kui ka poliitilised streigid.

Tööliste võitlus äratas ka talurahva, kelle olukord oli äärmiselt raske. Maal olid veel säilinud pärisorjuse jäänused, kus peamiseks oli mõisnike maavaldus. Suhteliselt Eesti teiste aladega oli Läänemaal mõisnike eriti rohkesti, mis rõhumist suurendas. Mõisate käes olid paremad maad. Talupoeg kiratses kehvades küldes ja oli mõisnikust sõltuv. Eriti raske oli maatameeste elu.

Revolutsioonilised sotsiaaldemokraadid süvendasid maal agitatsioonitööd ja kutsusid talurahvast mõisnike kui ka tsaarivalitsuse vastu organiseeritult võitlema.

Eriti kiire revolutsiooni liikumise tõus maal jätkus pärast oktoobri üldstreiki, mis haaras ka Eestit. Oktoobris 1905. a. tõmbasid Vigala mehed Lihula mõisa mäel «Marseljeesi» lahti ja paugutasid revolvreid. Valdades peeti koosolekuid.

Revolutsioonilise võitluse haripunkt aga saabus detsembris.

Tallinna töölised, saanud Moskva relvastatud ülestõusu algusest teada, asusid seda kohe omapoolselt toetama. Relvastatud tööliste salgad siirdusid Tallinnast maale, kus nad ühinesid maatööliste ja kehvतालurahva salkadega. Juba varem hakati purustama ja põletama härrastemaju ning vangistama mõisnike. Mitmes kohas võeti mõisad üle ja anti talurahva käsutusse. Linnas puhkenud streikide puhul ilmus maale vabrikutöölisi, kes jutustasid põllutööliste sellest, kuidas linna proletariaat oma huvide eest võitleb. Linnamehed tõid kaasa VSDT Partei lendlehti ja levitasid neid rahvale.

Tavaliselt vaikne Lihula närvitses. Närvitses esimesena Lihula «kõrgem seisus» eesotsas mõisaomaniku parun Alfons von Buxhoevdéniga. Kardeti mõisate põletajaid.

27. oktoobril toimus õhtul kella 5 ajal pitsimajas koosolek. Esimesena võttis sõna koosoleku juhataja, põline Lihula majanõunik ja kaupmees Büttner. Siis kõneles Lihula vanaparun von Buxhoevden:

«Mina tahtma täna üks kõne välja rääkima, sest suurest kurjast, mis tahtma tulla meie Lihula peale. Tallinnas on streikijad riisunud palju kaupluseid tühjaks ja nemad on ka maale tulnud mõisaid põletama.

Meie keisrihärral on suur sõda Jaapanimaaga ja tema ei või oma alamaid igal maal ja linnas kaitsma. Mina panema ette, meie ise kaitseme ennast ja asutame üks... üks... Wie heisst der Selbstschutz?» pöördus parun kirikuõpetaja von Pezoldi poole.

«Isekaitse,» vastas see poolsoosinal.

«Jaa... Meie asutame üks kompanie — isekaitse Lihulas. Tema peab kaitsema minu mõis ja need teised majad. Ja kui tulema need huligaanid, siis on Lihula üks tugev positsioon ja lööma kõik need röövlid ja mässajad tagasi.»

Sellest «isekaitsest», aga ei tulnud midagi välja ja koosolek nurjus. Parunile vaidlesid vastu alevi ja valla esindajad, väites, et ainult mõisaid põletatakse, — talupoegadele ja maatameestele ei tehtavat midagi halba. Algas paanika.

Lihula ümbruskonna mõisnikud pagesid juba aegsasti, ja talurahvaliikumise kõrgpunktil — novembris ning detsembris — ei olnud enam ühtegi parunit kohal. Nii põgenes Lihula parun Buxhoevden kabuhirmus Tallinna poole. Temale jooksid järele mõisnikud, Lihula pastor Pezold ja kohalikud kadakasaksad. Rahvasuu räägib, pastor Pezold olevat isegi nii kiiresti jooksnud, et enne Kullamaad polevat tagasi vaadanud. Sillal kukkunud tal peast linnunahkne müts, mida tal isegi aega polevat olnud üles võtta. Ülestõusnute salgad tegutsesid Lihula rajoonis Vanamõisas ja Oidremaal. Nii põletati maha 1905. a. detsembris Vanamõisa, mis kuulus parun von Budbergile. Vanamõisa jõudsid ülestõusnud 17. detsembri varahommikuks. Kodus juhtus parajasti olema parun Budbergi poeg Otto, kes kavatses mõisast ära sõita. Ta oli varustatud vintpüssi ja muude relvadega ning seisis talli juures, kus kutsar talle hobust ette rakendas.

Kuulda saades, et noormees on vanaparun Budbergi poeg, tormasid mehed talle kallale. Talt võeti relvad ära ja kästi majja minna.

Noorparun oli veel trepilt mehi tagasi tõrjunud: «Te rikute minu parkett ära!»

«Me paneme selle veel põlema!» vastasid talupojad.

Tubades pandi toime läbiotsimine. Seepeale hakati sisseseadet purustama. Kui tööga lõpule jõuti, valati toakraam petrooleumiga üle ja süüdati põlema. Mõis põles maha.

Noor Budberg aga vangistati, seoti aisa külge hobuse kõrvale. Anti piitsa hobusele ja parunile ning sõit läks lahti.

Vanaparun ise aga lasti hiljem Vigala metsa vahel maha. Parunil polnud ka pärast surma õnne, sest Kopli kalmistu kabelist võeti ta enne matmist tundmatute isikute poolt välja, tõrvati üle ja seati Kopli saksa surnuaia väravasse püsti.

Ülestõusnute salk käis ka Oidremaa mõisas, tahtes kohaliku mõisnikku kinni võtta. Relvastatud salk sõitis regedel mõisa, võeti paruni relvad kaasa, purustati mõisa sisustus, lasti viina- ja veinitagavarad jooksma, kimbutati veidi sakste sabarakke mõisas ja sõideti minema.

Teistes mõisates möödus mässuaeg vaiksemalt, mis aga kaugeltki ei takistanud mõisnikke revolutsiooni mõõnaperioodil talupoegi tapmast, neile ihunuhtlust andmast ja muid raskeid kuritegusid rahva kallal sooritamast.

1905. a. revolutsiooni päevadel võtsid Lihula ümbruse kooliõpetajad aktiivselt osa poliitilisest selgitustööst rahva hulgas. Massu kooliõpetajad Jaan Vaarpuu ja Jaan Oks pidasid talupoegadele kihutuskõnesid. Jaan Vaarpuud otsis hiljem taga terve kasakatesalk, kuid ta jäigi leidmata.

Lihula ümbruses tegi revolutsioonilist tööd noor proletaarne luuletaja Jaan Kreek. Tartu ülikooli aula koosolekust Massu valla saadikuna osavõtnud üliõpilane Treumann töötas agitaatorina kodukandis.

Samuti tegutses siin tuntud 1905. a. revolutsiooni tegelane J. Koftitski, kes hiljem Paatsalus areteeriti ja väljakohtu otsusel hukati.

Aktiivselt võtsid revolutsioonilisest sündmusest osa ka Massu talupojad Tõnis Vabi ja Adu Putk; viimase poeg Eduard oli 1917. a. oktoobris Talvepaleele tormijooksjate esimestes ridades.

Pärast detsembri relvastatud ülestõusu lüüasaamist algas revolutsiooni taandumine.

Külades määratsesid karistussalgad. Mõisnikud tulid tagasi. Kohalike pastorite, nagu Karuse Rinne, Lihula Pezoldi jt. näpunäidete järgi aeti inimesi taga, areteeriti ja tapeti. Juhituna kohalike mõisnike poolt, kammisid karistussalgad Lihula ümbruse külasid Massus, Kloostris, Vanamõisas, Paatsalus jne. Vangistati Alaküla sepp Kruusimägi, Lihula mõisa tallipoiss Kukk ja paljud teised. Inimesed varjasid end küünides ja rabades. Juba lihtsa mõisaskäimise eest võidi maha lasta või peksupingile saata.

Alevi lähedal Palumetsas suure kase all ja jaama lähedal Soosalusel lasti palju talupoegi maha. Lihula alev ühes lähema ümbrusega kuulus sõjaväe 5. ringkonna tegevuspiirkonda ja

allus leitnant Dobroljubovile, kes teostas mahalaskmisi mõisnike ettepanekul.

Esimesena lasti Lihula karjamaal maha kingsepp Priidik Saller, kes oli kinni võetud 20. detsembril. 3. jaanuaril 1906. a. lasti maha Kloostri mõisa kubjas Anton Kukers ja Kloostrist pärit 19 aasta vanune Mihkel Kont, kes elas tollal Tallinnas, aga oli omal ajal mõisnikuga tülli läinud.

17. jaanuaril lasti Palumetsas suure kase all maha Jaan Selg, 19 a. vana, Jaan Rui (vanus teadmata), Georg Peet, 23. a. vana, Kustas Pommer, 27. a. vana, Ado Lepismann, 31. a. vana, Anton Loomismann, 31 a. vana.

Surmamõistetuil olid käed selja taha seotud. Valmis oli kaevatud ka kaks ühishauda. Surmamõistetud pidid kaua aega ootama, sest parun Buxhoevden ja leitnant Dobroljubov lõunatasid Lihula mõisas. Maha lasti ükshaaval. Kasetüvi oli kuuli- aukudest nagu sõelapõhi läbi puuritud. Kask on hiljem ära kuivanud.

Mahalastute kiriklik matmine oli tojmunud hiljem, 17. aprillil, kus matuskõne oli pidanud pastor Pezold teemal «Surm on pätu palk». Mahalaskmisi toimus ka veel mujal.

Jaani kõrtsis peksis kasakate salk küladest kinnivõetud ja Lihulasse toodud inimesi.

Lihula mõisas aga pidutsesid kohalikud parunid Konstantin von Rennenkampf Tuudilt, Axel von Fersen Kloostrist, Bogdan Maydell Väike-Rõudest, Charly Maydell Vatlast, Hoeningen-Huene, Buxhoevden Lihulast, karistussalga juht leitnant Dobroljubov ja kohalikud pastorid, nagu Rinne, Pezold jt.

Arveteõiendamisest koos parunitega võtsid aktiivselt osa kirikuõpetajad ja rida kohapealseid vallavanemaid, kes valisid välja, kellele ihunuhtlust anda või keda maha lasta. Pastorid mõnitasid piinatuid. Tegutses väljakohus. Väga paljud saadeti raudus käsi vangitapiga «külmale maale».

Kuid see ohjeldamata sõjalis-poliitiline terror ja kohtulik arveteõiendamine ei saanud revolutsioonituld lõplikult lüüa.

Ta loitis edasi ja puhkes uue hooga 1917. a. revolutsioonina.

1905. AASTA SÜNDMUSED PIIVAROOTSI MÕISAS

Jutud mõisate põletamisest saabusid Piivarootsi teiste mõisate kaudu. Sellest räägiti mõisapõllul ja taludes. Kõneldi, et Tallinna poolt saabuvad mõisapõletajate salgad, kes teevad mõisnikele lõpu. Andes ärevaid kuulduisi suust suhu, hakkasid moonakad ja teomehed kõrvale hoiduma igasuguste mõisakäsilaste eest, nagu virtinad, toapoisid jt., kes luurasid ja nuhkisid rahva meeolelu, et sellest sakstele ette kanda.

Piivarootsi mõisnikuks oli tol ajal paruness Hoeningen von Huene. Viimane põgenes sealt 1905. a. detsembris, kui poliitiline olukord kõikjal teravnes. Mõis jäi sakste ustava virtina hoole alla. Sakste põgenemine aga ei jäänud tööliste märkamata. Et Piivarootsi parunessi tunti kui suurt ihnuskoid, kes kõigiti püüdis palgamaksimisega venitada, siis oli mõisas paljudel viljamoos saamata. Kohe järgmisel pühapäeval toimus mõisa aidast omavoliline viljavõtmine. Esialgu võtsid need, kellel oli õigus, siis aga asusid ka teised jaole ja aidad tehti viljast tühjaks.

Osa inimesi käis ka mõisa tubades vaatamas, kuidas saksad elavad. Esines juhtumeid, kus mõnigi agar mees mõne asjakese kaasa tõi, mis hiljem suureks rüüstamiseks tembeldati.

24. detsembril põles maha Piivarootsi mõisa rehi. Keegi ei läinud kustutama, tuli tegi takistamatult oma tööd. Süütajat ei leitud. Leiti ainult sokkides jäljed rehe ümber. Nähtavasti oli süütaja sokid jalanõudele peale tõmmanud, et tõelisi jälgi varjata. Talupojad ja moonakad tundsid kõige selle puhul headmeelt. Lootus nüüd jäädavalt mõisnikest vabaneda oli tugev.

1906. a. alguses tulid aga saksad tagasi. Lihulasse saabusid karistussalgad, kes kohalike parunite eestvedamisel külasid puistama hakkasid.

Talupojad kutsuti Piivarootsi kokku, aeti õuele kahte ritta, ühte «mõisas käijad», teise «mitte mõisas käijad». Mõisas käijate ridadesse kästi minna neid, keda virtin ära oli tundnud. Viimaseid sai 16 inimest. Tegelikult oli neid muidugi rohkem, aga kõiki ei läinud siiski korda välja selgitada. Mõisast saadeti nimekiri Paatsalu vallamajja, kust «süüdlased» välja kutsuti. Sealt saadeti nad edasi Lihulasse. Keegi ei teadnud, mis ees ootab. Lihulas viidi vahialused Jaani kõrtsi teisele korrale ning anti kasakate valve alla. Kohal askeldasid ka parunid. Kloostri parun von Fersen jt. kärkisid, et iga «lojus» peab oma teenitud karistuse saama.

Kõrtsituba, kus praegu asuvad kaupluseruumid, oli siis karistussalga ööbimispaik. Kõrtsi õues, kus praegu asub kooperatiivi ladu, toimus peksmine. Juba enne piivarootslasi oli seal hoogus peksutöö käinud. Maas vedelesid vitsakimbud, samuti olid seal peksupingid.

Peksti nimelt mitmel pingil korraga, sest peksualuseid oli palju kokku aetud. Et karjumine välja ei kostaks, pandi purjijoodetud kasakad laulma. Pekstav tõmmati kõhuli pingile, kisti paljaks, üks mees istus pea, teine jalgade peale ning kaks peksjat löid kordamööda. Piivarootsi inimesed said igaüks 50 hoopivitsu. Seinä äärde kogunes käri pealtvaatajaid, teiste hulgas ka Karuse praost Rinne, kes oli selga tõmmanud ohvitsärimundri.

* Kõrtsihoone on tänaseni alles — Tallinna maantee nr. 8.

Kui peksupingilt tuli vähe kisa, sunniti peksjaid kõvemini lööma. Piivarootslaste hulgas oli ka 5 naist, kes ihunuhtlust said.

Peksa said Edu Linder, Ann Oksbusch, Madis Liiv, Jüri Tänav, Enn Teearu, Villem Lill jt. Pärast peksmist komberdas igaüks reele ja sõitis koju, kus kodused neid murest ja hirmust värisedes vastu võtsid. Nii mõnigi jäi peksmisest eluksajaks põduraks.

Mahapõletatud mõisarehi tuli rahval välja maksta.

Piivarootslased pääsesid siiski kergemini. Paljud teised said 100—500 hoopiga, osa aga lasti jaama taga metsas suure kase all või Penijõel maha.

Kohalike elanike jutustuste järgi
üles kirjutanud
H. Polberg.

J. ILVES

Proletaarne kirjanik ja revolutsiooniline võitleja Jaan Kreek (1885—1908)

Jaan Kreek on laiematele hulkadele vähe tuntud. Tema säilinud luuletustest on viimasel ajal osa avaldatud kogumikus «Eesti proletaarne kirjandus». Need on kirjutatud 1905. a. revolutsiooni perioodil. Kreegi luuletustest õhkub vastu tulihingeline revolutsiooniline võitleja, laiade rahvahulkade murede ja püüdluste tundja.

Jaan Kreek sündis 1885. a. Massus, mõisa metsavahi pojana. Algul õppis ta Massu vallakoolis ja Karuse kihelkonnakoolis. Koolis paistis J. Kreek silma eriliselt andeka õpilasena, mistõttu ta õpetajate ja isegi Hanila pastori Krause tähelepanu äratas.

Pärast kihelkonnakooli lõpetamist saatis isa andeka poisi õpetaja soovitusel Haapsalu linnakooli edasi õppima. Õppides Haapsalus, tekkis noormehes kindel soov valmistuda ülikooli astumiseks.

Kuuldused andekast noormehesest ulatunud ka Vana-Virtsu mõisniku kõrvu. Viimane andnud metsavahile mõista, et tema võiks materiaalselt oma hoolsa teenija poega toetada, kui see ise tuleks ja oma leivaisa paluks.

Pärast suuri manitsusi võttiski noormees Virtsu teekonna ette. Aga vaatamata sellele jäi ta lubatud toetusest ilma, kuna polevat mõisniku ees sündsalt käitunud ega saksa keelt kõnelnud, ehkki seda oskas. Mõisnik laitis õppimise hoopis ära, kõneldes sellest, et haritud inimesi on juba ülearu palju ja mõisas

leidub ilma haridusetagi tööd küllalt. Kadus ka pastor Krause toetus, kuna kõneluses pastoriga noormehe töekspidamised pastori «usutõdedest» lahku läksid.

Vaatamata sellele sõitis noormees Pärnu, et gümnaasiumi astuda, taskus ainult viis rubla.

Majanduslike põhjuste tõttu tuli aga õppimine peagi pooleli jätta. 1904. a. leiame Kreegi juba Tallinnas, kus tal kunstnik Laikmaa abil, kellega ta juba Haapsalus oli tutvunud, õnnestus tööd leida. Tallinnas töötamise ajal ilmusid tal esimesed luuletused Lilienbachi poolt väljaantavates töölisalbumites, kus ka paljud teised eesti proletaarsed kirjanikud oma töid on avaldanud.

Tallinnas tutvus otsiva hingega noormees töölisliikumisega ja marksistliku kirjandusega. Ühes oma kirjas kodustele kirjutas ta, et tuleb purustada tsarism, minema kihutada balti aadel ja luua uus ilmakord, mis pole rajatud pettusele, vägivallale ja rahva ekspluateerimisele.

Ühegi kahtluseta, kogu hingega andus Jaan Kreek nende ideede teostamisele. 1905. a. revolutsiooni päevil leiame Kreegi aktiivses tegevuses. Vabrikunoorte ja õppiva noorsoo hulgas teeb ta poliitilist selgitustööd, levitab lendlehti ja kirjandust ning viib ärevatel päevadel, kui taevas põlevatest mõisatest kumas, propagandistina külades.

On teada, et juba enne 16. oktoobri sündmusi Tallinnas kuulus Jaan Kreek VSDT Partei ridadesse. Ta teeb aktiivselt kaastööd ajakirjanduses ja töötab hiljem VSDT Partei Peterburis ilmuva eestikeelse legaalse ajalehe «Edasi» toimetuses. Sel ajalehel oli oluline mobiliseeriv tähtsus eesti töörahva revolutsioonilises liikumises. Ajalehe esimeses numbris oli kirjutatud: «Edasi, töölised, Eesti proletariaat! Suur Vene revolutsioon kutsub Teid!» Petrogradis oldud päevadest iseloomustatakse Kreeki kui julget ja kartmatut võitlejat.

1906/1907. a. ilmus temalt väga palju luuletusi, millest aga meie päevini on säilinud vähesed. 1905. a. ilmus «Aga õues tähed paistvad». On veel säilinud luuletused «Ärge lau'ge», kus noor proletaarne luuletaja kutsub häält tõstma pimeduse ja rõhumise vastu, «1906. aasta», mis on tulvil ootusi ja lootusi revolutsiooni võidusse, «Meie käik» jt.

Luuletuses «Targa juures» vastab luuletaja küsimusele, kui kaua meie veel orjad peame olema, et ainult nii kaua, kuni me peremehele üles ütleme, — mitte kauem, sest kes saab meid selleks sundida!

1906. a. detsembris areteeriti J. Kreek Tallinnas ja paigutati Toompea vanglasse, kust ta aga peagi põgenes. Ent ta vangistati uuesti juba samal aastal ja saadeti Vologda kuber-

mangu asumisele. Sealt põgenes ta 1907. a. Peterburi.

1907/1908. a. leiame Kreegi uuesti väljasaadetuna Vologda kubermangu.

1908. a. kevadel haigestus nooruk raskesti tuberkuloosi. Järgnes surm. Ta maeti Vologda Grjazovetsi kalmistule. Ühes oma viimases luuletuses kirjutab luuletaja, et hoolimata tema enda hukkamisest on ta veendunud, et ei hukku need aated, mis teda on tiivustanud ja võitlusele kutsunud, ja et on inimesi, kes ta poolelijäänud töö lõpule viivad.

Ajaloo areng on tõestanud luuletaja veendumuste õigsust. Jaan Kreek langes töötava rahva vabaduse eest võitlejana. See võitlus ei olnud asjata — seda kroonis võit.

Avaldame kaks J. Kreegi luuletust.

1906. AASTA

*Ei jõuetusepisaraid sa nutnud pole,
kes kangelasena ju sündisid;
sind äratasid võitlejate sammud,
kes uhkelt lahingusse tõttasid.*

*Sul barrikaadid pehmeks hälliks olid,
mis kurnajate kuulirahe ees
meeltheitev rahvas verel kokku jootis,
ja võitles, suri, suri võideldes.*

*Ei sulle ema magust laulu laulnud,
et väetikene uinuks magama;
su hälli juures laul kui äike kärkis
ja terve ilma pani ärkama.*

*Sind, õige viha, õige armastuse aasta,
me tervitame rõõmuhõiskega:
ehk nüüd kord läinud aege verekülvist
sel aastal priiust saame lõigata.*

ÄRGE LAULGE!

Ärge laulge! Seda viisi
ma ei suuda kuulata.
Hinge põhjas sedaviisi
hakkab valu hõõguma.

Ärge laulge armastusest,
õrnusest ja õndsusest!
Laulge vihast, pimedusest,
rõhumisest, raskusest . . .

J. ILVES

OKTOOBRIREVOLUTSIOONI VÕIT

TEINE KODANLIK-DEMOKRAATLIK REVOLUTSIOON Venemaal algas tööliste suurte streikide ja demonstratsioonidega Petrogradis, Moskvast ja mujal. 27. veebruaril 1917. a. võitis revolutsioon Petrogradis.

Lihulas ja ümbruskonna valdades toimusid sel puhul rahva-koosolekud. Massus peeti koosolek vallamaja juures lagedal platsil. Kokku tuli väga palju rahvast. Koosolekul esines kõnega Massust päritolev tööline Jaan Velt, kes töötas Tallinnas ja oli seal tundma õppinud bolševike seisukohti. Ta ütles, et tsaari-isovalitsus on kukutatud, meie eesmärk aga on sotsialistlik revolutsioon.

Veebruarirevolutsiooni puhul korraldati rahvarohke miiting Virtsus, millest hulgaliselt osa võtsid revolutsioonilised madrused laevadelt «Admiral Makarov», «Graždanin», «Broom» jt., mis asusid Virtsu sadama piirkonnas. Peale madruste kogunes miitingule palju Virtsu mõisa ja ümbruskonna inimesi. Üles oli pandud ka punane loosung. Koosolek toimus härrastemaja paraadtrepil ees. Koosolijatele jagati lehti, kus oli trükitud revolutsiooniliste laulude tekste, nagu «Marseljees» jt., mida siis ühiselt lauldi.

Taolisi koosolekuid toimus veel teistes suuremates keskustes. Ajutine Valitsus ei suutnud ega tahtnudki töörahva huve rahuldada. Maal võimutesid endiselt mõisnikud. Talurahvas oli suures maapuuduses. Sõda kestis. Kodanlus ei olnud töötava rahva elu parandamisest huvitatud.

Bolševikud selgitasid väsimatult, kuidas olukorda parandada, ja võitlesid selle eest, et võim läheks üle proletariaadi ning revolutsioonilise talurahva kätte.

KUI VENEMAAL VÖITIS OKTOOBRIREVOLUTSIOON, siis tervitasid seda palavalt ka Lihula ja selle ümbruskonna valdade töölised, kehvtalurahvas ning maatamehed.

Paljud Lihula ja selle ümbruse töötajad olid Petrogradis, Moskvas ja Tallinnas tutvunud marksistlike seisukohtadega ja töölisliikumisega ning viisid eesrindlikke mõtteid kaasa kodunurkadesse.

Massu vallast päritolev noor tööline Eduard Putk võttis osa Talvepalee vallutamisest, olles selle ründajate esimestes ridades. «Tuleviku» kolhoosis elav Teodor Kuusekänd kuulus isiklikult Lenini aprilliteese. Johannes Vahar, võttis osa nõukogude võimu kehtestamisest Tallinnas ja kaitses hiljem Keila all lahingus saksa okupantide vastu töörahva võimu.

Massus olid aktiivsed nõukogude võimu eest võitlejad August ja Priidik Vabi, Jaan Somp, Paatsalus Jüri Palu, Vatlal Aleksander Lemmegas jt.

Lihulas, Massus, Paatsalus jm. toimusid koosolekud ja miitingud, kus maatamehed ja kehvikud avaldasid oma poolehoidu nõukogude võimule.

Olemasolevate andmete järgi töötas Lihulas oktoobrisündmuste ajal Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Tööliste (bolševike) Partei organisatsioon. Siin on üks väljavõte protokollist* VSĐT(b)P Lihula osakonna asutamise kohta.

7. jaanuaril 1918. a. — VSĐT(b)P Lihula osakonna asutamise küsimuse arutamine Lihula valla (Läänemaa) tööliste, maatameeste ja väikemaapidajate koosolekul.

Koosoleku protokoll.

Maatameeste, tööliste ja väikemaapidajate koosolek Lihula pritsimajas, 7. jaanuaril 1918. a.

Koosoleku avas Tallinna tööliste punasekaardiväelane sm. Rebane.

Koosoleku juhatajaks valiti ühel häälel sm. Koftitsky ja kirjatoimetajaks sm. Radiko.

PÄEVAKORD:

1. Venemaa S.-d. (enamlaste) Partei Lihula osakonna asutamine ja
2. Lihula valla punase kaardiväe loomine.

I

Sm. Rebane seletab enamlaste parteist ja punase kaardiväe tähtsusest ja loomisest, millele järgnesid läbirääkimised.

Sm. Koftitsky annab seletust ka enamlaste parteist, nende maaprogrammist, riigikorrast ja koolide seisukorrast. Toitluse asjas võtavad ka mõningad sõna.

* Dokumentide ja materjalide kogumik «Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis», lk. 581-583. ERK Tallinn 1957.

Pääle läbirääkimist suure hääle enamusega otsustati Lihulasse asutada Venemaa Sotsiaal-demokraatlise (enamlaste) Partei osakond.

Osakonna liikmeteks andsid endid üles:

PENIJÕE MÕISAST

Tõnis Mõttus Jaani p., Jüri Põld Mihkli p., Jüri Tehvo, Jaan Tehvo, Jaan Hannok, Aleksander Põld Jüri p., Aleksander Hannok Jaani p., Pauline Põld Jüri t., Lovise Veitman, Liisa Oosem, Jaan Brauwerk, Johannes Laiuks, Jaan Tehvo, Jüri Liiv, Liisa Himberg, Marie Mõttus, Helena Ve'tmann, Miina Korju, Marie Brauwerk, Jüri Maasikas, Sohv'e Põld, Viuu Brandt, Jüri Brauwerk, Johannes Himberg, Katarina Hannok, Jaan Oina, Karl Valk, Mihkel Brandt, Jaan Korju, Kustas Landmann.

LIHULA MÕISAST

Juhan Vihor, Otto Lukk, Aleksander Pihlakas, Aleksander Kotkas.

TUUDI MÕISAST

Villem Kurgmann, Hendrik Vaarmari, Priido Raba, Feodor Peterson, Jaan Palmpuu, Villem Kärner, Mihkel Pill, Tõnis Pank, Liisa Kuutmann, Marie Rattas.

LIHULA KIRIKUMÕISAST

Miina Põld, Anna Alasi, Liisa Saun, Hendrik Taats.

MATSALU MÕISAST

Jaan Jalakas, Ado Jalakas, Jüri Inna, Anna Jalakas, Vio Jalakas, Elisabet Karu, Jüri Kuuseokas, Mari Kuuseokas, Marie Ardel, Otto Aalman.

HÄLVATI KÜLAST

Ado Kuu, Priido Lehtnets.

ÄARENURGAST

Lihula kirikumõisast Jüri Raudkivi, Alaküla ääre(It) Priido Hell, Alaküläst Mihkel Villberg.

PARIVEREST

Karl Soon, Madis Amak, Anna Seppur, Jaan Mõisaäär, Ado Maasikas, Madis Braks, Jüri Pringfeldt, August Anepaju.

VALUSTEST

Ado Koppel.

SIPAST

Tõnis Hell, Jaan Kadakas, Aleksander Seppur.

JÕEÄÄRSE(It)

Jaan Rand, Jaan Kuits, Jaan Kuusk, Johannes Loik.

TUUDILT

Jaan Mets.

PEANSEST

Aado Helm, Jaan Meltser, Jaan Kullerkupo.

VAGIVEREST

Aleksander Sipp, Jüri Reismann, Jüri Valter, Tõnis Paabo, Aleksander Kuulmann.

KINKSI(It)

Jaan Kokk, Priido Hulipäri, Otto Kukk.

PETAALUSELT

Aleksander Kutser.

MEELVAST

Jüri Vabi.

LIHULA ALEVIST

Aleksander Nahkur, Aleksander Koppelman, August Nilp, Aleksander Ubakivi, Otto Nilp, Johannes Nilp, Karl Ööpik, Katta Linn, Amalie Kesküla, Nelli Kesküla, Ado Lobasuu, Miina Jalakas, Marie Einmann, Miina Nilp, Anni Nilp, Marie Kamarik, Katta Oosem, Miina Kera, Mari Mäekallas, Jagub Mangus, Johannes Schröder, Juhani Koppelman, Leenu Künnapas, Jüri Tamm, Jaan Valsberg, Marie Ploom, Mihkel Künnapas, Marie Vessmann, Anna Poolgas, Jüri Tiis.

Kirjutasid alla

Juhataja KOFTITSKY
Kirjatoimetaja RADIKO

Valdades viidi läbi vallanõukogude ümbervalimised, milledepeamise koosseisu nüüd moodustasid kehvikud ja maatamehed.

Vallanõukogude tähtsamaks ülesandeks kujunes mõisate ülevõtmine ja nende andmine töörahva kätte.

Võeti üle ja anti mõisakomiteede kätte Lihula, Tuudi, Kloostri, Vatla, Massu, Voose ja Saastna mõis ning veel teisi. Mõisakomiteed, kes olid valitud mõisatöölise enda hulgast, juhtisid edukalt mõisate majandamist kuni Saksa okupatsioonini veebruarikuus 1918. aastal.

Kõik võeti hoolega arvele, inventeeriti viljaseeme, kariloomad, põllutööriistad jne. Kõikjal valitses kord ja hool.

Oktoobrirevolutsioon tegi lõpparve balti parunite võimutsemisele, kes eesti rahvast aastasadu olid rõhunud. Revolutsioonilised madrused, Punakaart ja kohalikud talupojad tegid, paljudel juhtudel vihatud rõhujatele lõpu kohapeal. Nii jäi kadunuks Tuudi parun v. Rennenkampf, kelle arvatavasti madrused jõkke viskasid.

Vatla mõisa parun Maydell oli naiste seelikus mõisa tagaukse kaudu lähedalolevasse külla ühe talle kuuleka talupoja juurde varjule pugunud. Mis aga Paatsalu ja Illuste mõisatesse puutub, siis seal oli rõhujatega tehtud lõpparve. Paatsalu parun Maydell oli pikisilmi Saksa sõjaväge oodanud. Kui mõisatöölised ühel heal päeval parunilt saamata palka nõudma läinud, siis näidanud ta kepiga mere poole ja öelnud, et «ometi varsti tulevad need mehed sealt mere poolt ja maksavad teile see palk» ning löönud ukse moonameestel nina alt kinni. Merel toimunud samal ajal äge tulistamine Saksa laevadelt.

Parunid koos Eesti kodanlusega võitlesid aktiivselt selle eest, et Eestimaa Saksa sõjaväe poolt okupeeritaks. Et «päästjate» tulekut kiirendada, selleks saadeti Saaremaale isegi oma delegatsioon.

Eriti aktiivselt võtsid 1917. aasta sügisel revolutsioonilistest sündmustest osa Massu talupojad. Toimusid kohe vallanõukogu ümbervalimised — esimesed Lihula rajoonis. Võeti üle kõik valla piires olevad mõisad, viidi läbi rahvakoosolekud ja piirati kulaklike elementide omavalitsemist külas.

Tallinnast tulid oma koduvalda Maßsusse sealt päritolevad noormehed Jaan Somp ja August Vabi kui Eesti Töörahma ja Soldatite Saadikute Nõukogu esindajad vastavate volitustega, et seal nõukogude korda kehtestada.

Massus hakkas neid abistama August Vabi noorem vend Priidik. Vennad Vabid ja Somp kuulusid 1917. aastast VSDT Partei ridadesse.

Esimeseks sammuks Oktoobrirevolutsiooni järel oli vallanõukogu ümbervalimine. Vallanõukogu esimeheks valiti Ado Käärmann, aseesimeheks Jüri Rebane, liikmeks Priidu Kelder ja sekretäriks Joh. Kreek. Kuna Kreek viibis sel ajal eriülesandega Harjumaal mõisaid üle võtmas, täitis sekretäri kohuseid Priidik Vabi.

Endine vallavalitsus, kes oli tagandatud, püüdis aga kõigiti nõukogude võimu saboteerida. Abi paluti Läänemaa täitevkomiteest, mispuhul sõitis kohale täitevkomitee esimees Treufelt koos punakaartlastega. Vangistati endine vallasekretär Valge ja seati kord jalule. Vallavanemat Ääremanni aga ei läinud korda tabada.

Parunid ja külakodanlus püüdsid kõigiti nõukogude võimu kehtestamist takistada. Tagasiminekul Haapsalusse Saastna mõisa juures avati tuli sm. Treufeldile, kuid tänu tublile küüdi-mehele Tõnis Vabile läks kõik õnnelikult.

Hiljem aga panid valgete terrorile piiri kohaletoodud punakaartlased. Pidevalt kontrollisid Töörahma ja Soldatite Saadikute Nõukogu volinikud Somp ja Vabi ülevõetud mõisate majapidamist. Juhtus, et endised mõisavalitsejad püüdsid mõisate juhtimist saboteerida, nagu Saastnas jm.

Massus viidi läbi mõisatööliste ja kehvikute koosolek, kus esines kõnega Priidik Vabi. Koosolekul võttis rahvas elavalt sõna ning avaldati arvamist, kuidas tööd paremini korraldada.

Aktiivselt arutati tähtsamaid probleeme ka Paatsalu vallanõukogus. Esimeseks suuremaks sammuks oli seal samuti mõisate ülevõtmine.

Selle küsimuse arutamine toimus vallanõukogu istungil. Seal moodustati kaks gruppi, üks Paatsalu ja Illuste mõisa, teine aga Vatla, Nehatu ja Piivarootsi mõisa ülevõtmiseks.

Vatla mõisa ülevõtmist juhatas kohalik talupoeg Aleksander Lemmegas. Ülevõtmine toimus detsembrikuus. Mõisas valiti mõisamajanduse juhtimiseks vastav komitee, kes vahetult üle-

* Dokumentide ja materjalide kogumik «Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis» lk. 612-613 ERK Tallinn 1957.

võtmisest osa võttis. Vatla komiteesse valiti Mihkel Kallas, Madis Lopsik, Otto Valkmann ja karjaravitseja Suur. Kõik nad olid mõisatöölised samast mõisast. Teostati põhjalik inventuur, võeti arvele loomad, viljaseeme ja põllutööriistad.

Rahvas toetas aktiivselt nõukogude korda. Koosolekutel arutati töötajate osavõtul paljusid tähtsaid küsimusi. Toome näiteks ühe koosoleku 14. jaanuaril 1918. a. Kirbla vallamajas, millest üks tolelaegseid ajalehti «Maatamees» nr. 12 29. jaanuaril 1918 kirjutab järgmist:

«14. skp. oli Kirbla vallamajas rahvakoosolek. Kõnelejana esines V. S.-d. t.-p. liige S. Õun. Kõneleja selgitas koosolejatele Eesti iseseisvuse küsimuse selles mõttes ära, et see kodanluse viimane samm mitte ainult maatameestele, vaid ka talupidajatele otse hukatuseks on. Sest igaüks võib endale ette kujutada, misuguse olukorra meie maa Saksa imperialismuse mõju alla satumine meile kaela võiks tuua.

Eesti asutava kogu valimistest rääkides seletas kõneleja, et revolutsiooni ja rahva vabadusi ainult enamlaste partei võib kaitseda, kes senini järjekindlalt töötavate kihtide kasude eest on võidelnud.

Koosolek lõppes ülendatud meeleolus. Umbes 60 inimest kirjutasid endid V. S.-d. t.-p. liikmeteks. Uhtlasi asutati ka punane kaardivägi, kuhu 50 inimest kuulub. Taluperemeestelt, kes siia maale miilitsameeste osa mängisid, võeti sõjariistad ära.

Otsustati toitluseasi täiesti valla tööliste komitee kätte võtta, kelle läbi vilja linna toitluskomiteele edasi antakse.

Maatameeste hulgas valitses tõsine revolutsiooniline meeleolu, mis iseäranis Kloostri mõisas nähtavale tuli, kuhu Tallinna seltsimehed järgmisel päeval sõitsid.

Nimetatud mõisas võeti parun Fersenile toatüdruk kinni, kelle äraandmise läbi toapoiss M. Kont 1905. aastal karistussalkade poolt maha lasti.

Ka mõisa kubjas võeti kinni ja anti sealolevate Tallinna punakaardiväelaste kätte. Kubjas oli mõisa ülevõtmise ajal tööliste komitee esimeheks valitud, viinud aga oma voliga parun Fersenile 2 koormat mõisa varandust Haapsalusse järele. Mõisamehed valisid komitee ümber.

Värskem õhk on ka Lihula alevis puhuma hakanud, kus tänini tagurlus kadakasaksluse toetusel lopsakalt õitses. Ka siin oli Tallinna seltsiliste poolt rahvakoosolek toime pandud, kus maatameeste ilmavaadet nii mõneski küsimuses selgitati, nii et koosolejad praegusest klassivõitlusest õige arusaamise omandasid.

Üleüldse saab maal rändaja põllutööliste meeleolu tähele pannes meelt ülendava mulje. Siin võttis revolutsioon võimsalt hoogu. Suurnikud, kes senini sulasmehe poole ülevalt alla vaatasid ja oma ülbuses meelega orjade hingesse klassivaenu istutasid, peavad nüüd kibedusega nägema, et need karedad käed, mis

tänini oma sundijatele rikkusi valmistasid, nüüd maad omale harima hakkasid ja rahva elu juhtimise juures otsustavalt tegevusse astuvad.»

Nõukogude võimu edasisi samme aga takistas Saksa okupatsioon.

1918. a. 20. veebruaril tulid sakslased üle kinnikülmunud Suure väina mandrile. Algas raske okupatsiooniaeg. Taludest hakati rekvireerima mitmesugust Saksa sõjaväele tarvis minevat materjali, loomi, veohobuseid, teravilja ja võid. Kõike rööviti okupantidele kokku. Majapidamised ägasid normide all. Jõudsid tagasi endised parunid. Algas jaht nõukogude aktiivi peale, vangistati mõisakomiteede ja vallanõukogude liikmeid, nagu Madis Lopsik Vatlast, Kustas Kõidam Lihulast, Käärmann Massust jt. Massus tuli redust välja endine vallavanem ja hakkas koos kohalike parunitega töötama.

Talupoegi Tõnis Vabit, Ado Kaasikut ja Jaan Sompj sunniti igaüht mõisniku heaks tohutu suurt rahatrahvi maksuma — kahjude eest, mis olevat tehtud parunitele seoses Punakaardi ülalpidamisega Massus.

Areteerimisi esines äärmiselt palju. Mõisnikud püüdsid iga väiksema asja pärast inimesi Saksa vangilaagritesse saata

Lihulas võidutsesid parunid, kohalikud kadakad ja kodanlus. Kohe pärast esimest võidujoovastust asuti Balti hertsogiriigi ettevalmistamisele.

Hakati organiseerima allkirjade kogumist külades, kus paluti Eestimaa liitmist Saksa riigiga. Hakati allkirju talusid mööda korjama, kusjuures päriti, kas tahetakse ühinemist Saksa riigiga. Kus seda sooviti, kirjutati pererahvas üles imikutest raukadeni. Nii saadi Lihula ja Kirbla vallast 400 «allkirja», Massust 50 «allkirja» jne. Siis sõitis saatkond, mille ninameheks oli tuntud Lihula kadakas Fabricius ja liikmeteks J. Koppelman ning Kirbla köster Jaanson, saksa sõjaväelastest igal sammul valvatud, Tallinna ja andis seal 18. märtsil märgukirja kindral Seckendorffile, millest okupatsioonivõimud suure juubeldusega teatasid.

Alevist sõitis kord läbi kindral Seckendorff, kelle auks korraldati paraad, kuhu kogunes sõjaväeosi, mõisnikke ja saksa käsilasi. Rohukaupluse omaniku Fabriciuse naine ja tütar langesid suurest rõõmusest juba tänaval saksa sõduritele kaela. Lihula alevi Tallinna maantee ristiti Keiser Wilhelm Strasse'ks, Aia tänav aga General Luddendorff Strasse'ks ja Karja tänav Hindenburg Strasse'ks. Parunite klubis (praegu Tallinna maantee 23) korraldati maskipidu, kus olid esindatud kohalikud mõisnikud, kadakad ning saksa ohvitserid, kes siis seal prassisid ja keiser Wilhelmi elada lasksid.

Saksa okupantide ja inglise interventide abiga õnnestus parunitel ja eesti kodanlusel tol korral Eestis nõukogude võim

lämmatada. Saksa okupatsioon ja sellele järgnevad kakskümmend aastat eesti kodanluse diktatuuri aega olid suureks hooiks eesti töötavale rahvale.

Kuid eesti töörahvas, keda Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon 1917. a. võimu juurde oli toonud, kes oli tunda saanud nõukogude korra eeliseid, ei unustanud seda.

Lihula Valla TSN Täidesaatva Komitee esimese esimehe Kustas Kõidami mälestusi

NÕUKOGUDE VÕIM LIHULAS

Kustas Kõidam
foto umbes
1916—1917. a.

Võimu ülevõtmine Ajutise Valitsuse vallavalitsuselt läks Lihulas võrdlemisi rahulikult. Otsest vastupanu kellegi poolt ei olnud.

Kuigi kodanlastele asi vastumeelt oli, ei julgenud nad kohalviibiva Punakaardi tõttu midagi ette võtta. Punakaartlased olid igati uuele töörahva võimule kaitseks ja toeks.

Võimu ülevõtmisel leiti vallamajas hoolikalt sissepakitud tallanahad. Selle leiu puhul kehtisid vallaisad õlgu, keegi ei tahtnud leidu omaks tunnistada.

Äkki hüüdis keegi ootamatult: «See on vist vallaisadel soldatinaiste rahaga ostetud.» Vallaisadel hakkas piinlik.

Sõja ajal pidi iga sõdurinaine, kelle mees rindel oli, saama toetusraha.

Valla töörahva komitee abiesimeheks valiti Jaan Kuusk ja sekretäriks Priidu Raadiko.

Rahulikult läks ka Lihula mõisa ülevõtmine. Selle omanik von Buxhoevden oli juba tsaarivõimu kukutamisel minekut teinud. Ta oli 1905. a. revolutsioonist osavõtjatega karmilt arveid õiendanud — käskinud talupoegi maha lasta ja peksta — ning kartis uues revolutsioonitules ülestõusva rahva viha.

Suure rõõmu ja heameelega võtsid Lihula valla töötavad talupojad vastu Nõukogude valitsuse esimese dekreedid — rahu- dekreedid. Kõik said aru, et see tähendas sõja lõppu, rahuliku elu algust. Vallamajas ja pritsimajas korraldatud koosolekutel ja miitingutel avaldasid maatamehed ja kehvikud oma poolehoidu Nõukogude valitsusele, kelle vastu nende usaldus veelgi süvenes.

Kuigi oli talv ja ei saanud asuda mõisamaadel kupitsate püstitamisele ega maa tegelikule jagamisele, tuksus iga kehviku ja maatamehe süda rõõmsas ootusärevuses.

Pikisilmi oodati kevadet, et minna vaba mehena oma põllule külvi tegema, uut elu rajama.

Nägin Kingissepa

«Täites valla täidesaatva komitee esimehe kohuseid, töötasin ühtlasi ka Lihula postijaama postiljonina,» meenutab oma mälestusi sündmusrikkast 1917/18. aastast sm. Kõidam.

1918. a. sõitsin Lihula postijaama saadikuna osa võtma Tallinnas toimuvast postijaamade esindajate kongressist. Kongress toimus Toompea lossis. Kuna sel ajal veeti posti veel hobustega, oli postijaamal suuri kulutusi sööda muretsemisel. Teadsin, et postijaam vajab selleks raha. Siis välgatas peast läbi mõte minna selles küsimuses Viktor Kingissepa jutule. Eesruumis peatas mind valves olev ametnik. See ei tahtnud mind Kingissepa juurde lasta. Alles siis, kui seletasin, et olen Lihula Valla Töörahva Saadikute Nõukogu Täidesaatva Komitee esimees, ja põhjuse, miks ma Viktor Kingissepa juurde tahan minna, teatas ta minust viimasele.

Laua taga istus umbes kolmekümne-aastane, terava kikkhabemega mees. Tundsin ta kohe ära — pildi järgi. See oli Viktor Kingissepp.

«Postijaam tuleb kohe üle võtta. Selle asjaajamine jääb edaspidi valla hoolde. Teie poolt soovitud 800 rubla asemel saate 1800 rubla.» Ja samas võttis ta sullepea ja kirjutab mu avaldusele märgitud 800 rublale ühe ette. See oli kogu meie jutuaamine — lühike, kuid asjalik. Täna ja läksin. See oli esimene ja viimane kord, kus Viktor Kingissepp nägin.

„Rohutirtsude parv“

Kongress lõppes ja ma sõitsin Tallinnast ära. Ja siis juhtus see, mida ei teadnud ette aimatagi. Teel tulevad vastu... saksa sõdurid, ererohelises mundris... otsekui rohutirtsude parv. Eestimaa pinnal on jälle ta põlised vaenlased. See võttis südame külmaks, hinge mattis mure. Mis teha? Kuhu minna? Ehk ei ole nad veel kodus? See oli nõrk lootus. Aga ehk siiski...

Saksa vanglas

Lihula oli sakslaste võimuses. Kõik valla täitevkomitee liikmed olid juba vangistatud. Saksa vanglast ei pääsenud minagi. Seisin ülekuulamisel saksa komandandi ees, kelle rinnal kõlkus raudrist.

«Ihre Nahme?»

«Teie nimi?» kordas tõlk.

Ütlesin. «Hm, tuttav nimi,» muigas tõlk. «Teie amet?» järgnes küsimus. Vaikisin. Siis vaatasin ohvitserile otse silma ja ütlesin: «Lihula Valla Tööraha Saadikute Nõukogu Täidesaatva Komitee esimees.» Tõlk pani ümber. Rohkem enam ei küsitud. Mind viidi tagasi vangikambri. Sundisin end rahulikuks — tulgu mis tuleb. Vahel mõtlesin siiski — ei oleks tarvis olnud koju tulla. Aga mis nüüd enam sellest...

Ühel päeval tuli minu juurde tõlk — endine mõisavalitseja Andresen. «Sind saadetakse edasi... Tallinna.» — «Eks siis tuleb minna,» vastasin. «Mis ma su naisele ütlen?» küsis Andresen. Hetkeks jäin mõtlema. Siis kostsin: «Eks siis ütle, et läksin Tallinna.» Taanlane tõstis veidi imestunult silmad.

«Ja muud ei midagi?» küsis ta.

«Ei midagi.» Andresen lahkus.

* * *

Järgmisel päeval algas sõit Tallinna poole. Kuid ma ei olnud ükski. Minuga koos viidi samuti teisi areteeritud aktiviste. Siin oli mehi Kirblast, Massust ja mujalt. Meid paigutati regeledele ja relvastatud saksa sõdurite valve all algas küüt. Esimese

öö peatusime Ristil, teise öö Riisipere mõisas. Tallinnas paigutati meid vanglasse. Kui Lihulas saime veel mõne suutäie, mida tõid arestikambrisse sugulased, tuttavad või sõbrad, siis siin nälgisime. Soe vesi, mille sees mõni üksik kapsaliistak, ja veerand naela leiba — see oli meie päevane sööginorm.

Nii möödusid nädalad, möödus ligemale poolteist kuud. Siis mind vabastati. Kätte ulatati mingi saksakeelne sedel. See pidi olema tõend selle kohta, et võin minna.

Kurnatuna hingelt ja kehaliselt jõudsin viimaks koju.

Muidugi oli naise ja kodurahva rõõm ootamatu jälleägemise üle suur. Nad olid ju peaaegu lootuse kaotanud mind enam üldse näha. Nii juhtus sel raskel ajal minuga, paljud aga läksid ja ei tulnud enam kunagi tagasi. . .

IV

P. SAARSOO

KODANLUSE DIKTATUURI PÄEVILT

Kodanluse võimu kehtestamine ja Eesti sunniviisiline eraldamine Nõukogudemaast muutis ta imperialistlikest riikidest sõltuvaks, poolkoloniaalmaaks. Rahvas langes nüüd kahekordse, ühelt poolt kodanluse ja teiselt poolt Ameerika ning Lääne-Euroopa monopolistide rõhumise alla. 1919. a. maaseadus jättis üle poole mõisatöolistest maast ilma. Maa jagati peamiselt Nõukogude-vastasest interventsioonist aktiivselt osa võtnud sõjaväelaste, kulaklike perekondade võsude ja kodanliku korra võimumeeste vahel, kelle käes maa peagi spekulatsiooniobjektiks muutus. Tuhanded perekonnad jäid endiselt virelema väikestel maalapikestel, sunnitud elu sees hoidmiseks oma tööjõudu nn. hallparunitele müüma.

Lihula mõisa valdused, mis kuulusid parun Rosenthalile, sai pettusega endale K. Timbergi nimeline valitseja. Timberg oskas parunit keelitada, nii et see 1919. a. maareformi kartusel mõisa valitseja nimele kirjutas. Kui ümberkirjutus oli teostatud, «murdis hunt hunti» ja valitseja kui uus peremees näitas parunile ust.

Maatameestele ega kehvikutele selline «peremeeste vahetus» aga paremat elujärge ei toonud.

Maareformi alla kuulus küll ka Lihula mõis, kuid siin jaotati ainult ääremaad. Mõisa südamik jäi tervenisti püsima ja oli Timbergite valduses kuni 1940. aastani. Selliseid Timbergi-taolisi mehhi oli veel teisi. Mitmes mõisas jäid aga parunid peremeheks edasi (v. Vetter-Rosenthal Oidremaal, Hoeningen-Huene Piivarootsis jt.).

Lihula oli juba oma asendi tõttu saanud aegade jooksul ümbruskonna majanduslikuks ja kultuuriliseks keskuseks. Alevis oli rohkesti tekkinud mitmesuguseid äriettevõtteid, kus erakaupmehed püüdsid üksteist üle trumbata ja ostjaskonda enda poole meelitada, kasutades selleks igasuguseid riukaid ja nõkse. Lihulas oli ka väga palju organisatsioone, kuid omavahelised tülid ei lasknud neil õieti jalgu alla saada. Üldse oli alevis palju vastuolusid ja hõõrumisi kohalike rahatuusade vahel. «Lääne Elu»

avaldas 1935. a. novembris artikli «Jõud on killustatud ja pole üksmeelt», milles kurdeti, et seltse ja ühinguid on palju, kuid... Lihulas ei tule sellest midagi välja lihtsalt üksmeele puudumise tõttu. Kui mõni organisatsioon on tulnud tõesti heale mõttele ja seda tasub teostada, siis leidub alati teatav opositsiooni-ringkond, kes sellele ihust-hingest vastu töötab. «Kadakasakste» aktiivsemaks esindajaks oli ühispanga ja piimaühistu esimees Ilov, pastor Luberg aga marurahvustluse propageerija. Lihula tarvitajate ühisuse ärijuht Kutser võitles ühiskaupluste eest, universaalkaupluste omanik Kooman erakaubanduse eest jne.

Lihulas ja selle ümbruses puudusid suured tööstusettevõtted. Üks suuremaid tööstusi oli Vaiste lauavabrik, kus töötas veerandsada inimest. Seal saeti ja veeti sama sadama kaudu välja ka valitsuse poolt parunitele mõisate eest vastutasuks antud Varbla ja Kilgimetsa metsade puuhiiglased. Kodanlik valitsus hoolitses hästi eesti rahva igipõlise vaenlase — balti paruni — eest.

1937. a. andmeil oli Lihula rajooni praegusel territooriumil 71 tööstusettevõtet (enamik pisi- ja väikeettevõtted), tööliste arvuga 150 inimest. See moodustas Eesti tööliste tolleaegsest arvust 0,3%. Tööstusettevõtete järgi oli jaotus 1936. a. järgmine: suurtööstus — 20 ja rohkem töölisi, kesktööstus — 5—19 töölisi, väiketööstus — 1—4 töölisi, ka osaline tööjõud alla 1 töölise ning kus kasutati mehaanilist jõudu (üle 1 HP.).

	Suurtöös- tus	Kesktöös- tus	Väiketöös- tus	Kokku
1. Ettevõtete arv	1 (Varbla)	2	68	71
2. Töötajate arv	25	15	110	150
3. Tarbijate osatähtsus, vastavalt Eesti suur-, kesk- ja väiketööstuses töötajate üldarvust %-des	0,1	0,2	2,1	0,3
4. Brutotoodang (kr.)	82 000	140 000	994 000	1 216 000
5. Brutotoodangu osatähtsus, vastavalt Eesti suur-, kesk- ja väiketööstusele %-des	0,1	0,2	3,7	0,6

Põhiliselt tegutsesid tööstusettevõtted talunikelt ostetud põllumajandussaaduste ümbertöötamisega ja ehitusmaterjalide valmistamisega, milleks olid jahu- ja saeveskid, villatööstused ning värvimistöökodjad.

Kuna Matsalu lahes on rikkalikud roovarud, siis asutati kodanliku korra lõpuaastail Lihulasse roomattide tööstus, mille toodangut ka teistes vabariigi keskustes realiseeriti.

TALUPIDAJATE ELUS POLNUD MIDAGI RÕÖMUSTAVAT.

Kui saaki tahetakse saada, nõuavad Lääne-Eesti maad suurt hoolt ja vaeva, samuti raha maaparandustööde läbiviimiseks. Kehvikuil ja keskmikuil seda aga ei jätkunud ning mitmelgi

läks talu oksjonihäämri alla. 26. oktoobril 1938. a. kirjutas «Lääne Elu» teadaandes «Kakskümmend talu müügile» järgmist: 16. nov. toimub Tallinnas Eesti Maapanga ruumides suurem talude oksjon. Müügile tuleb seal paarkümmend Läänemaa talu. Sellele järgneb loetelu, kus on mitugi talu praeguse Lihula rajooni territooriumilt, nagu Veltsa vallas A. Ubakivi talu «Sulu-aluse», Priidik Villbergile kuuluv Kaliste-Sepa talu Paatsalu vallas jm. Selliseid teadaandeid ilmus ajalehtedes pidevalt. Olemasolevail andmeil müüdi oksjonil kodanliku valitsuse viimase 4 aasta jooksul Läänemaal 2,6% taludest. Eriti raske oli aga maatameeste olukord. Põllutööliste palgad olid väga madalad, nende odavuse säilitamiseks aga toodi kodanliku valitsuse lõpu-aastail sisse põllutöölisi Poolast. Mitmed kulakud kasutasid seda odavat tööjõudu. Näiteks oli Rumbas Toombergil 3 poolakat töö.

Raske oli elu maandortel/Enamikul nende hulgast tuli iseisvat tööd alustada juba maast-madalast rasketes tingimustes. «Seitsmeaastaselt läksin Puise külla lambakarja, 15-aastaselt tallu tüdrukus,» meenutab Zdanovi-nim. kolhoosi seatalitaja Elisabeth Proos. «Ei olnud kerge põllul künda, kaks hobust ees. Palk oli väike — kaksteist ja pool krooni kuus. Hiljem, kui vanemaks sain, tasu küll tõusis, kuid ka tööd tuli teha tublisti rohkem.»

Sama kolhoosi seatalitaja Juuli Tünder ütleb, et ta ei taha enam mõeldagi endisele elule. Polnud siis ju midagi rõõmustavat, 8 ha suurune renditalu ei toitnud teda, meest ja kolme last. Sai käidud tööil päevilisena. Heinamaad oli vähe, raha eest tuli seda riigilt laenata ja ega karjamaadki jätkunud. Sügisel lubati küll loomadell käia Madise-Mihkli karjamaal, aga eks selle eest tuli jälle päevi teha.

«Tuleviku» kolhoosi ehitustööline Eduard Kesküla sündis Saaremaal, Kareda asunduses mõisa pottsepa perekonnas umbes 50 aastat tagasi. Isa töötasu ja üks vakamaa põldu ei võimaldanud perekonnale, kus oli 10 last, äraelamist. Varakult tuli igaühel lastest endale leiba- ja katet hakata teenima. 9-aastasena toodi ka Eduard Kesküla suurele maale karjapoissiks. 14-aastasena sai ta aga juba esimesele sulasekaubale. Töö oli raske, ülejäukäiv. Ja ka kooliskäimisel oli seega lõpp. Kuid teist teed ei olnud.

«Peremehi oli igasuguseid,» meenutab Eduard Kesküla. «Eks ühtemoodi tahtsid kõik, et sulane ikka rohkem tööd teeks. Kui mõned ei tõmmanud nii selget vahet sulase ja enda vahel, siis teised ei pidanud sulast-karjapoissi üldse endaväärseks. Eriti ühes talus, Mõtsus, ei antud asu ega rahu. Peremees oli ihnus, ei maksnud isegi täit palka välja. Ja ega ühe laua taha lastud — sulane ja karjapoiss sõid ikka omaette. Paremad toidud olid kambris laua peal ja seal käis pererahvas söömas. Heina sai teha neli nädalat järjest. Kui meenutad, löövad selg ja käed

praegugi tulist valu täis. Toiduks aga oli läbiaetud piim, toores silk ja kartul.»

Eduard Kesküla elutee jätkus Massu vallas Voose külas Tambergi talus, kuhu ta tuli koduväiks. Talu asutati viimaste hulgas pärast mõisate tükeldamist. Raba ja liiv — nii iseloomustab ta ise talu maid. Koha suurus oli 38 hektarit, sellest 8 hektarit põldu ja niisamapalju metsaheinamaad. Enamiku põldu olid tükk-tüki haaval padrikult võtnud vanaperemees ja -perenaine. Kurja vaeva tuli näha ka Eduard Keskülal. Maa suuruse järgi võis teda arvata keskmiktalupoegade hulka. Mida see «keskmik» siis külvas ja lõikas?

«Külvata sai oma poolteist hektarit vikisegatist, samapalju põldheina, hektar otra, natuke üle poole hektari kartulit, siis veel vähe lina ja juurvilja. See oligi kõik. Nisuga ei tasunud proovidagi, maa oli selleks liiga vilets. Sepikut suurt ei näinudki, leib aga oli laual lustega pooleks,» sõnab ohates perenaine, Ella Kesküla.

Asunikukoha peamised sissetulekud tulid piimast, mis viidi meiereisse. Aastas kasvatati kaks siga, üks neist läks müügiks. Vilja müügiks ei piisanud, kevaditi tuli osa seemet isegi juurde osta.

Väljaminekud aga olid suured. Talule oli tehtud võlga, et elumaja valmis ehitada. Kuupalju seda täpselt oli, seda pererahvas praegu enam ei mäleta, aga murèt igatahes oli, et raha osakaupa määratud ajal panka saaks viidud. Vastasel korral oleks oksjonihamer talus paukuma hakanud.

VÕIM OLI RAHAMEESTE KÄES. Piimaühistusesse ja pankadesse pugesid juhtivale kohale Lihula kohaliku kodanluse esindajad, et rahva arvel «lõigata». Nii oli Lihula ühispanga ja piimaühistu esimeheks Ilov; mõlemas kohas laekuriks rohukaupluse omanik Fabricius, mõlemad äärmiselt saksameelsed rahamehed. Nemad ja paljud teised elasid talupoegade arvel.

Ametlikult toimusid küll võimuorganite valimised, kuid tegelikult pääsesid sinna ainult jõukad rahajõmmid. Nende vahel käis aga võitlus võimu juurde pääsemiseks. Lihula elanik Mihkel Siim jutustab sellest, kuidas kohapeal valimised toimusid:

Juba mitu kuud enne valimisi algasid kihutuskoosolekud, kus erakonnamehed andsid suuri lubadusi, kiitsid ennast ja tõrvasid teisi. Pärast valimisi harilikult lubadused ununesid. Kibe võitlus käis ka ühe või teise erakonna pooldaja vahel. Agitatsiooni eesmärgiks kasutati isegi majaseinu, kus kutsuti ühe või teise erakonna poolt hääletama. Ühel hommikul, see oli umbes kolmekümnendatel aastatel, olevat Lihula köster Anniko väga vihane olnud. Nimelt oli tema maja seinale kirjutatud, et hääletage sotside poolt. Köster kraapis selle maha ja urises, et rikuvad seinad ära oma valimistega. Või oleks vähemalt kristlik-

demokraatliku erakonna poolt kutsutud hääletama, siis veel võiks leppida.

Riigikogusse valiti muidugi ainult rikkaid, töörahaesindajaid «riigipiruka» juurde ei lastud. Üheks riigikogu liikmeks Läänemaalt oli Kustas Tonkman, kellele kuulus talu, kauplus, vesiveski jne. Peale selle töötas ta Jäneda põllutöökoolis, kus tal oli mitme miljoni suurune puudujääk, mis kirjutati aga «korstnasse». Elanikkonnalt võetavate maksude arvel oli võimalik selliste saamameeste tehinguid kinni maksta.

Tonkman oli hea jutumees, andis suure suuga lubadusi, kiitis ennast ja oma tarkust. Lihula kooli tolleaegne õpetaja Juhan Kiindok, kes oli temaga ühes koolis käinud ja mäletas Kustast kui viletsat õpilast, küsis ühel koosolekul, et kuule, Kustas, koolis olid sa päris vilets õpilane, kuidas sa siis nüüd nii targaks läksid. Tonkman ei vastanud selle peale müüd, kui põrutas, et selliste meestega kui Kiindok, pole ta kunagi sina-sõber olnud.

Mida rahvas sellisest «saadikust» arvas? Kord sõitis Tonkman rongiga Lihulast Tallinna poole ja kuulis, kuidas naised valimistest rääkisid. Tema poetas end teiste jutü hulka ja küsis, et mida nad ka Tonkmanist arvavad. Naised, kes teda ei tundnud, vastasid, et eks ta üks riigiraha raiskaja ole.

Kodanlikus Eestis viimastel valimistel riigivolikogusse kandideerisid Lihulas Teemant ja Roosiorg. Kuna Teemant oli vana riigivanem ja pidas end väga tähtsaks ja tuntud meheks, siis oli ta kindel, et teda ka valitakse. Kuid paljudel oli meeles, et advokaadina kaitses Teemant väga innukalt balti parunite nõudmisi nendelt võetud maa eest kõrge tasu saamisel. Nii tal erilist autoriteeti ei olnud, ning Roosiorg sai rohkem hääli. See Lihula mõisa omaniku väimees oli suur kaitseliidu tegelane, Lihula malevkonna pealik ning rakendas kogu kaitseliidu selleks, et endale rohkem hääli koguda. Üheks agaramaks pooldajaks oli tal kaitseliidu Massu kompanii pealik Jüri Põld. Hälvatis oli selle töö peal kaitseliitlane Raud jne. Roosioru sõiduauto oli valimistepäevadel kibedasti ametis, et tuua inimesi valima. Muidugi toodi kohale ainult neid, kes olid andnud kindla lubaduse tema poolt hääletada.

RANNA ÄÄRSED PERED TEGELESID KALANDUSEGA. Enamik kalureid elas vaeselt — püünised ja paadid olid viletsad, kalad odavad.

«Kajaka» kalurikolhoosi vana kalur Hans Greenfeldt jutustab: «Merel käisin väikese sõudepaadiga. Ja need püünisedki, mis mul olid — silguvõrk ja ääremõrrad, olid nii väikesed, et mõned jõukad kalurid naersid: «Hans püüab püksisäärtega.»

Müümas käisin kala Virtsu ülesostjale Kala-Antsule ja tema määras hinna. Minul endal polnud selle kohta midagi öelda. Teine-

kord oleks saanud mõned kilod randa tulnud talumeestele kallima hinnaga müüa, aga Ants ei lubanud, ja kui keelust üle astusid, siis ta teinekord sinu käest enam ei ostnud. Kui aga kala rohkem oli, ega siis Ants seda kõike ära ei ostnud. Käisin sel juhul taludes ja mujalgi müümas. Üldiselt aga vähe osteti, enamasti tuli suure saagi korral kala merre tagasi pilduda.

Oli ikka kitsas küll. Ei saanud talust ega minu kaluriteenistusest niipalju, et oleks elamiseks jätkunud. Eriti kippus rahanaälg talvel kallale tulema. Tihti polnud seda niigi palju, et lambisse õli osta. Ei aidanud muud, kui tuli metsa raietööle minna, et kuidagi raha tasku saada. Eks ta raske oli. Aastas jõudsid ainult ühe võrgu ja ääremõrra muretseda, rohkemaks polnud jaksu.»

Samasugune oli olukord enamikus kaluriperedes. Ainult üksikutel õnnestus teiste arvel rikastuda ning Kala-Antsu-taoliseks kurnajaks saada.

Ka kodanlus ise oli sunnitud tunnistama, et kalurite elu on raske ja et neid halastamatult ekspluateeritakse. Pealkirja all «Matsalu kalastamismured» kirjutas maakonna ajaleht «Lääne Elu» oma 3. mai 1935. a. numbris, et vaatamata kevadisele heale kalasaagile on kaluritel suuri raskusi püütud kalade realiseerimisega. Käivad küll ringi ülesostjad ehk «marged», nagu kohalikud elanikud neid nimetavad, kuid need maksavad väga madalat hinda — ligi poole vähem tavalisest.

Kuna aga kaluritel kala mujale panna ei olnud, siis olid nad sunnitud kala siiski nendele ära müüma, et endale kas või vähegi silgukõrvast saada.

Tavaliselt olid kaluritel väikesed talud, kus tööd tegi peamiselt naine, kuna mees käis merel. Lootuses paremale elule, läks aga väga palju noori laevadele teenima, et võõrsil õnne katsuda. Sõideti läbi palju maid ja nähti mitmesuguseid rahvaid, kuid parem polnud paraku kusagil. Töömees jäi ikka ainult töömeheks, kelle turjal istusid kapitalistid pressides temast viimase kui maha välja.

Kauged rannad ja võõramaa sadamad eesti kalurile paremat ega kergemat elu ei toonud.

ERITI RASKE OLI OLUKORD VANADEL, kel lapsi polnud ega ka kogutud tagavara vanadusepäevadeks. Kuidas selliste inimeste käsi käis, sellest kirjutas «Lääne Elu» 21. jaanuaril 1938. a. järgmist:

«Suriija küüditati Läänemaale.» Pärnumaalt, Koongast küüditati surev mees Veltsasse, et vabastada valda matusekuludest. Möödunud nädalal ühel varahommikul sõitis Veltsa valda Võitre külas asetseva T. talu väravasse tundmatu mees, kes oma reelt kiiresti armetu, räbalais ja oigava inimkogu maha tõstis ning seejärel minema kihutas.

Kohaletoiematu komberdas hädavaevalt elumajja, kus selgus, et on tegemist kodaniku S-ga, kes on üle 60 aasta vana. Kui vanamees oigamist

ei lakanud, selgus, et mees on tõsiselt haige. Haigeks on ta jäänud Pärnu-
maal Koonga vallas K. talus tööl olles.

Nähes, et mees haige, läinud peremees ühe valla juhtiva töötaja poole
nõu küsima, mis haigega peale hakata. Tagasi tulles asetanud peremees S-
reele ja küüditanud haige üle Läänemaa piiri Veltsa valda, kus vananimene
hinge heitis.

Matmiskulud kandis nüüd Veltsa vallavalitsus. Koonga mees oli küüdi-
tamisega oma valla nendest kuludest viimasel hetkel päästnud.

Kuna üldiselt oli töövõimalusi vähe, siis valitses nii alevis
kui ka maal alaline tööpuudus. Ajutiseks aitas olukorda pisut
lahendada 1929. a. alanud Rapla-Virtsu kitsarööpalise raudtee
ehitamine, kuid selle valmisaamisel 1931. a. oli tööpuudus
veelgi suurem. Ei aidanud vähesed hädaabitööde korraldamised
raudteejaamahoonete väljaehitamiseks.

KULTUURIELU KIRATSES, summasid, aga selle tööloigu
arendamiseks ei leitud. Samal ajal loopisid kohapealsed raha-
tuusad tihti suuremaid summasid tuulde. 20. septembri 1935. a.
«Lääne Elus» on kirjutatud Hanila raamatukogus toimunud
lugejate koosolekust, kus raamatukogu juhataja P. Usar kaebas,
et ta on palunud ühelt jõukalt organisatsioonilt 10 krooni-raama-
tukogu töö abistamiseks, kuid ta naerdud välja. Samal ajal kor-
raldas see organisatsioon suurema joomapeo, milleks kulutati
umbes 500 krooni. 26. oktoobril 1938. a. kirjutas sama ajaleht:
«Koonga vallavalitsuse poolt keelati möödunud aastal tarvitada
Koonga koolimaja ruume näitemängu ja pasunakoori harjutuste
pidamiseks, samuti ka seltside ja ühisuste koosolekute pida-
miseks. Sama keeld käib ka koolimaja õuel oleva platsil pallimän-
gimise kohta...» Vallaisade taoline suhtumine kultuuriellu mui-
dugi pidurdas selle arenemist.

Polnud ühtegi esmaabiautot, kuna vallavalitsustel selliste as-
jade jaoks raha ei jätkunud. Arstiabi saamine oli võimalik
ainult hea raha eest. Ei olnud raha, siis oli «vabadus» surra.

HARIDUSELU LÄKS TAGURPIDI. Nii õpilaste kui ka õpeta-
jate arv vähenes pidevalt. Õppemaksud olid kallid ja vähes-
tel töölisnoortel õnnestus keskkooli õppima minna Pärnusse,
Haapsalusse või mõnda teise linna. Kui aga seda siiski suudeti,
siis pärast kooli lõpetamist polnud väga tihti võimalik töökohta
saada. Kodanlus kurtis kogu aja haritlaste üliküllust ja tegi pin-
gutusi edasiõppimise raskendamiseks. Kui 1919/20. õppeaastal
oli Lihula algkoolis 7 klassikomplekti ja töötas 7 õpetajat, siis
1936/37. õppeaastal oli koolis 3 klassikomplekti ja töötas 3 õpe-
tajat, 1938. a. asutati Lihulasse erareaal-kool. Kuigi kool avati, ei
olnud igapäev võimalik sinna õppima asuda. Ainuüksi võimaluse
eest koolis õppida tuli igal õpilasel maksta aastas 60 krooni
õppemaksu, peale selle hankida koolitarbeid, riideid, paljudel
korter.

Kuna Lihulas elas tookord küllaltki palju sakslasi, siis võis
siin üsna tihti saksa keelt kuulda. Kuid nii imelik, kui see ka

ei olnud, kõnelesid saksa keelt need inimesed, kes ise eestlased olid. Selliseid nimetati kadakasaksteks, inimesteks, kes oma rahvuse ära salgasid. Brakmannid, Tundelid, Stammid jt. kodanlased püüdsid end pesuehtsate sakslastena näidata, olgugi et nende soontes voolas Hälvati või Alaküla taluniku veri. Saksa soost pastor Pezold, keda tunti kui ühte suuremat saksluse eestvedajat, pidas oma ajal igal pühapäeval saksakeelse jutluse kirikus enne «maakeelset» jutlust. Ei kõlvanud ju kadakatel jumalasõna lihtsas keeles kuulata. Saksakeelsel jutlusel olevat nende «üllale hingele» ja rasvunud kehale hoopis parem mõju olnud.

Kirikumehed püüdsid kõigest hingest kogudustesse liikmeid juurde värvata, et nende arvel siis teenida. Näiteks oli 16. jaanuaril 1939. a. koos Paadremaa apostliku-õigeusu koguduse nõukogu, kus otsustati 1939. a. liikmemaksu tõsta 2 kroonile ja üheaegselt ka preestri palka. Maksmata jäänud liikmemaksud otsustati sisse nõuda kohtu teel. Inimeste koguduses hoidmiseks tuli seega kohus appi võtta.

Selline oli lühidalt elu praeguse Lihula rajooni territooriumil kodanliku korra ajal.

V

NÕUKOGUDE VÕIMU VÕIT

A. KATTAI

Aastad 1940—1944

TÖÖRAHVAS VÕTAB KODANLUSELT VÕIMU. 1940. a. juunipäevad tõid kaasa pöördelisi sündmusi Eestis. Vihatud fašistlik režiim kukutati ja võimule tuli töötav rahvas. Uue valitsuse moodustamist tervitati palavalt ka Kirbla, Lihula, Karuse jt. valdade töötajate poolt. «Nüüd saab ometi maad,» rõõmustasid sulased ja kehvikud.

14.—15. juulil 1940. aastal toimusid valimised Riigivolikogusse, millest töötav rahvas aktiivselt osa võttis. Töötava Rahva Liidu kandidaatide poolt anti 92,8% valimistest osavõtnute häältest. 21. juulil 1940. aastal kuulutas demokraatlikel alustel valitud Riigivolikogu Eesti nõukogude sotsjalistlikuks vabariigiks ja Riigivolikogu palvel NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgul 6. augustil 1940. aastal võeti ta vastu Nõukogude Liidu koosseisu.

Lihula alevis tähistati Eesti vastuvõtmist Nõukogude Liidu rahvaste vennalikkude perre töötajate rongkäiguga läbi alevi, kes kandsid plakateid, loosungeid ja punalippe ning laulsid «Internatsionaali». Hiljem toimus miiting.

Algas sotsialistliku korra kindlustamine. Endiste vallavalitsuste asemele moodustati valdade täitevkomiteed, kuhu kuulusid tööraha esindajad. Nii töötas Lihula valla täitevkomitee esimehena Aleksei Ruut, aseesimehena Otto Nilp ja sekretärina Ottomar Toom. Karusel juhtis täitevkomitee tööd Villem Velt, Kirblas Jaan Neemsalu jne. Täitevkomiteed tegid suurt organisatoorset tööd 1941. aasta kevadkülvil ettevalmistamisel, uusmaaja juurdelõikesaajaile seemne, inventari jm. varustuse muretsemiseks. Valdades määrati endiste politseinike asemele Töölis-Talurahva Miilitsa volinikud — Lihulas Kurt Mäesepp, Karusel Elmar Kraavik jne. Lihula rahvakohtunikuks sai G. Jänes.

Loodi Ülemaalise Maatöörahma Ühingu kohalikud komiteed, kes aktiivselt talutöölise ja kehvikute huvide kaitsmisele asusid. Kõigis valdades moodustati komisjonid maareformi läbiviimiseks, kes vastavalt valitsuse juhendile asusid maid jagama nefide tõelistele harijatele. Seda tööd juhtis tolleaegne Läänemaa täitevkomitee maakorraldaja Kristjan Piirsalu (praegune pensionär Lihulas). Kogu selle aparaadi koosseisus olid töörahma hulgast valitud ja tema huvide kaitsmisele ustavad inimesed.

Üheaegselt sellega organiseeriti ümbruskonna valdades partei- ja komsomolirakukesi, milledest peatselt kujunesid algorganisatsioonid. Parteiorganisaatorina töötasid tublid nõukogude võimule ustavad inimesed, nagu Alfred Räder Karuselt, Kristjan Männiste Varblast jt., kes olid end töörahma saatusega sidunud juba 1917. aasta revolutsioonilistes sündmustes. Lihula valla parteiorganisatsiooni tööd juhtis Aleksander Linn, kes oli samuti omal nahal kodanliku korra kõiki raskusi tunda saanud.

Esimesed komsomoliorganisatsioonid rajoonis loodi tolleaegse partei maakonnakomitee sekretäri Oskar Cheri isiklikul juhendamisel Varbla vallas Paadremaal, kus sekretäriks oli töölisnoor Artur Kattai, Karuse vallas Vatlas (sekretär Julius Ilves) ja Kirblas, kus noori juhtis Richard Huul. Kommunistid ja kommunistlikud noored olid sotsialismiehitajate esiridades kõigis üritustes, oli see siis tööstuse natsionaliseerimine, maareformi teostamine või mõni muu üritus. Kogu töö tol ajal toimus pingelises klassivõitluse õhkkonnas, kus kulaklus püüdis maareformi teostamist takistada või töökodade omanikud ja kaupmehed tööstuse ja kaubanduse reorganiseerimist pidurdada. Paadremaal Kidise külas ähvardati maareformi teostajaid isegi kaikaga. Kaupmeeste riugastest kirjutab tolleaegne maakondlik ajaleht «Töötav Läänlane» nr. 1 (21. XII 1940. a.):

«...Massu vallas elunev kaupmees Priidu Kaasik kõrvaldas 300 meetrit mitmesugust riidet oma kauplusest, mis avastati T. T. miilitsatöötaja poolt. Talle määrati rahvakohtu poolt karistuseks 1000 rubla rahatrahvi või maksujõetusel 5 kuud vangistust.

500-rublase rahatrahviga karistati endist Virtsu sadama kaupmeest Anette Lengi seebi kõrvaldamise eest kaupluse riigistamisel.»

SAADIKUTE VALIMINE NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGUSSE.
11. novembril 1940. aastal avaldati ajakirjanduses NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus NSV Liidu Ülemnõukogu saadikute valimiseks Eesti Nõukogude Sotsialistlikust Vabariigist. Valimiste päev oli määratud 12. jaanuarile 1941. aastal.

Algas valimiskampaania. Selleks organiseeriti ka Lihula alevis agitatsioonitöö keskus, kelle käsutuses oli praegune tarbijate kooperatiivi kontorihoone. Agitatsioonitöö keskuse juhatajaks oli kogemustega parteitöötaja Albert Üksik ja abiks komsomolitöö-

taja Artur Kattai. Keskus juhtis agitatsioonitööd kogu umbruskonnas. Suurt abi osutasid agitatsioonitöö keskusele Lihula keskkooli kommunistlikud noored Maimo Põder, Heinrich Maripuu, Helmi Annok jt., kes viisid läbi rea selgituskoosolekuid.

NSVL Ülemnõukogu Liidunõukogu 645. valimisringkonnas kandideeris J. Vares-Barbarus ja Rahvuste Nõukogu 696. valimisringkonnas Kirbla valla maatöölise ja töötavate talupoegade saadikuna Jaan Neemsalu.

20. detsembril 1940. aastal toimus Lihula kultuurimajas valimiseelne nõupidamine, kus esinesid Läänemaa parteikomitee sekretär Oskar Cher, saadikukandidaadid ja nende usaldusmehed kohapealt. Üksmeelselt otsustati hääletada ülesseatud saadikukandidaatide poolt.

Pidulik oli valimiste päeval rajoonis. Kõikjal lipud, lilled, pillihelid ja aisakellade tilin. Valimiskomisjonid olid kogu päeva kibedasti tegevuses. Eriti kaunilt oli sisustatud valimisjaoskond Lihula vallamajas (praegune keskkooli internaat) ja Kasari koolimajas. Lihulas oli valimiskomisjoni esimeheks Tõnis Hunt ja Kasaril Karl Laanoja, kes laitmatult valijate vastuvõtmist organiseerisid.

Valimiste tulemuste teatavakstegemisel selgus, et ülesseatud saadikukandidaatide poolt hääletas rahva valdav enamik.

VABA TALURAHVAS ASUB KÜLVAMA. Maareformi tulemusena oli Lihula piirkonna valdades palju uusmaasaajaid, hulk seniseid väikekohapidajaid sai juurdelõikeid. Üksnes Lihula vallas oli 140 uusmaasaajat ja 203 inimest sai juurdelõiget. Oli täitunud Sinaida Pallase, Hans Holtsmanni, Konstantin Pihla, Jaan Joone ja paljude teiste unistus maa saamisest. Paljud neist said koha endise Lihula mõisniku Roosioru mõisa maadest, kelle valduses oli enne maareformi üle 1000 hektari maad.

Uusmaasaajate abistamiseks organiseeriti rajoonis 5 põllutööriistade laenutuspunkti: Laikülasse, Lihula ja Karuse kirikumõisasse, Uue-Varblasse ja Varblasse. Ristil toimusid traktoristide kursused, millest võttis osa 56 inimest, kellest pooled olid naised. Nendest komplekteeriti mehhanisaatorite kaader. Meie uusmaasaajaile ja väiketalunikele sõitis külvitöödeks abiks Taeb-la traktorijaama traktoribrigaad.

Külvitööd kulgesid kõikjal hoogsalt, sest maatameeste unistus oli täitunud, pealegi abistas neid igati riik. 25. maiks olid kevadised külvitööd põhiliselt lõpetatud, nagu teatas maakonna ajaleht «Töötav Läänlane», kusjuures esimestena lõpetasid külvi Vagivere, Järise ja Saastna küla talupojad.

FAŠISTLIK SAKSAMAA TUNGIB ITTA. Moskva raadio diktori häälel teatas fašistliku Saksamaa reeturlikust kallaletungist meie kodumaale. See oli 22. juunil 1941. aastal. Katkes meie rahva rahulik, loov, ülesehitav töö. Algas Suur Isamaasõda.

Mõistes hädaohu suurust, asusid rajooni töötajad, eesotsas kommunistide ja kommunistlike noortega, relv käes, nõukogude võimu kaitsema. Kohe saabus Läänemaa Sõjakomissariaadile kümneid avaldusi vabatahtlikult rindele minekuks. Oma avalduses kirjutab Arteemi Kesküla Virtsusust:

«Mina eesti töörahva poeg, ei või jääda pealtvaatajaks, kui kodumaad ähvardab verejanuline vaenlane. Seepärast tahan mobilisatsiooni ootamata minna vabatahtlikuna rindele.»

(«Noorte Hää!» nr. 158

1. VII 1941. a.)

Taolisi avaldusi esitasid meie rajoonist mitmed, nagu Richard Nimps, Karl Karotamm jt., kellele nõukogude võim oli esmakordselt andnud täielikud inimõigused. Vabatahtlikest moodustati Läänemaa hävituspataljon võitluseks diversantide ja metsa pugenud kodanlusevõsude ning nende sabarakkude vastu, kes püüdsid takistada mobilisatsiooni läbiviimist, evakueerimist jt. kaitseüritusi. Kui sakslased 10. juulil tegid läbimurde ja saabusid Karusele, siis 12. juulil haarasid Lihula «omakaitseelased» võimu, liikudes Martna poole. Kohe rüüstasid «omakaitseelastest» bandiidid Karuse täitevkomitee, rea kauplusi ja asusid röövima elanike kodusid. Bandiitide jõuku juhtis Karusel Johannes Vatter ja Lihulas Harald Kõrre, kes paistsid eriti silma oma metsikusega nõukogude inimeste areteerimise ja hukkamise juhtimisel. Lihulas areteeriti kohe rida aktiviste, nagu militsionäär Kurt Mäesepp, postkontori ülem August Müürisepp, Jaan Reinsalu, August Eiland jt., ning paigutati Lihula arestimajja. Vangilangenud punaarmeelased lasti surnuaia juures maha.

Läänemaa hävituspataljoni võitlejad koos kohalike piirivalveüksustega aga sundisid Kasari lahingu tulemusena sakslasi ja bandiitide jõuke tagasi tõmbuma. Ent oma metsikuste varjamiseks otsustasid politsei ja «omakaitse» terroristlikud jõugud õhku lasta Lihula arestimaja, mida enne Lihulast lahkumist tehtigi. Arestimaja õhkulaskmisel said surma Jaan Reinsalu Tuudilt, Kurt Mäesepp Lihulast, Johannes Viikmann ja August Lobjakas Vatlast ning paljud teised — kokku 17 inimest. Lihula postkontori ülem August Müürisepp suri haavadesse, ainult August Eiland Saastnast pääses tugeva põrutusega. Hiljem leiti naistepoolse arestikambri laelt veel kast lõhkeainet, mille süütamine polnud õnnestunud. Alles 22. augustil 1941. aastal õnnestus vaenlase ülekaalukatel jõududel Lihula alev taas vallutada.

OKUPATSIOONIAASTAIL. Kohe esimestest päevadest alates, mil saksa rautatud saabas Eesti pinnale astus, asusid agarad okupantide käsilased ja kodanlusaegsete rahva vaenulike organisatsioonide jäänused areteerima ja hukkama nõukogude aktiviste, uusmaasaajaid ning teisi nõukogude võimu toetajaid. Algasid okupatsiooniaastad oma metsikuste ja viletsusega.

Ainuüksi endise Karuse valla piires elunenud kodanikest areteeriti üle 200 inimese, kellest enamik hukati või suri vanglates. «Omakaitselaste» poolt lasti kohapeal maha Aleksander Tali ja Karl Villeste Nehatust, Mihkel Salve Vatlast ning rida haavatud punaarmee lasi ja hävituspataljoni võitlejaid, kelle nimesid ei ole korda läinud kindlaks teha. Samuti tapeti Stepan Voodla, Johannes Veltson, Paul Kõva, Jaan Velt, Aleksander Kolga jt. Vanglais hukati hiljem kommunistlikud noored Arnold Kruus, Ahto Kaptein ja Heinrich Maripuu ning kommunistid Jaan Šomp ja Villem Velt. Hans Saaremäe, Johannes Parve ja paljud teised surid vanglas.

Helilooja professor Adolf Vedro, kes tuli sugulaste poole Mõisakülasse, areteeriti seal ning hukkus hiljem vanglas. Mitmed noored, nagu Karl Oismaa, Linda Remmel, Maimo Kaptein, Salme Roosipuu jt., viibisid vanglas ebainimlikes tingimustes. «Omakaitselaste» metsikustel polnud piire. Koonga vallas tappis «omakaitse» hulgaliselt kaitsetuid inimesi.

Taoliste metsikustega said «omakaitselased» koos okupatsioonivõimudega hakkama kõikjal. Nii laskis Paadremaa endine kaitseleitlane Jakob Tolli maha Varbla valla täitevkomitee tolaeagse esimehe Joann Ojala, kui see töö lõpul täitevkomitee uksest väljus. Mehel jäi järele naine väikese sülelapsega. Vanglais hukkusid Aleksander Minnus, Eugen Lobjakas ja paljud teised. Ohvreid oli Koongas, Kirblas, Lihulas.

Raske oli talurahva olukord. Kandva enamiku toodetud põllumajandussaadustest pidid nad ära andma Saksa sõjaväe varustamiseks. Seejuures olid väiketalupidajail, Nõukogude armesse mobiliseeritute ja okupatsioonivõimude poolt areteeritute perekondadel kohustused nii suured, et endale ei jäänud tihti hädavajalikku toitugi.

Et keegi okupatsioonivõimudele vastu ei hakkaks, selleks oli okupantide poolt loodud politseiaparaat, keda abistas agaralt «omakaitse». Lihulas asus politseikeskus praegustes ambulatooriumi, «omakaitse» staap aga lasteaiaruumides. Politseitegelased Ilme, Raud, Keskküla jt. ning «omakaitse» juhtiv tuumik Rünk, Rannamäe, Kõrre, Vatter, Jaaniks (vallavanem Lihulas) tegid koos sakslastega haaranguid nõukogude inimestele, mobilisatsioonist kõrvalehoidjatele ja partisanidele. Eriti paistis silma ehtsa saksa jahikoerana tegutsev Harald Kõrre, keda jätkus kõikjale.

Vaatamata propagandale mõistis rahva enamik okupantide tõelisi eesmärke meie rahva orjastamisel ja hävitamisel. Kasvas vastupanuliikumine. Talupojad peitsid vilja, loomi kasvatati salaja (registreerimata), et endale hädavajalikku toidust saada. Iga okupantide mobilisatsioon viis metsadesse hulgaliselt mehi varjule, kes ei tahtnud Saksa röövarmee ridades võidelda. Soontaganas, Lihulas jt. kohtades osutati areteerijaile juba relvastatud

vastupanu. Üksnes Saastna küla piirkonna heinamaal künudes oli 1944. aasta suvel varjul 28 mobilatsioonist kõrvalehoidjat. Neid varustasid toiduga nõukogude võimule ustavad tööinimesed — talupojad, kes isegi elasid ainult peost suhu. Pikisilmi oodati vabastajat Nõukogude armeed, kelle ridades paljud Lihula ümbruskonna mehed võitlesid. Ja vabastajad saabusid, 1944. a. septembri lõpuks oli Lihula jälle vaba.

H. PLAAS

Lihula vabastamise päevilt

1941. aasta suvel, kui hitlerlik Saksamaa Nõukogude Liidu vastu ootamatult sõda alustas, tundsid ka Lihula ümbruse valdade töötajad, et neil on vaja teha kõik kodumaa sõltumatus ja au kaitsmiseks. Armeed ridadesse läksid esimestest sõjapäevadest alates, relv käes, õlg õla kõrval teiste vennasrahvastega võitlema meie paremad pojad, kes hindasid kõrgelt nõukogude võimu ja olid vajaduse korral nõus andma kodumaa eest oma kõige kallima — elu.

Nende hulgas, kes vabadust läksid kaitsema, olid Jakob Kunder, Joh. Kunder, A. Ruut, J. Neemsalu, E. Kaljuste, V. Silla, M. Vellemäe, P. Koitla, S. Hellik, A. Meisterson ja paljud teised. Jakob Kunderile omistati pärast surma Nõukogude Liidu kangelase nimetus.

Eesti sõjamehed tegid läbi pika ja raske võitlustee ning tulid tagasi võitjatena.

22. septembril 1944 levis kõigis väeosades rõõmustav teade Tallinna vabastamisest, mis omakorda tiivustas võitlejaid kiiresti vabastama ka teisi linnu ja külasid Eesti mandril. Väekoondised hakkasid edasi liikuma Risti, Haapsalu ja Virtsu suunas, hävitades vaenlast kõigi relvaliikidega. 24. septembril vabastati Haapsalu ja 26. septembri õhtuks jõudsid Eesti Korpuse väeosad Lihulasse. Kui Kasari jõeni jõudsime, selgus, et taganevad Saksa väeosad olid purustanud silla; algasid kiires korras silla parandustööd ja mõne tunni järel võisime takistamatult jõe ületada. Teade Eesti rahvusväeosade saabumisest Lihulasse levis kiiresti, kuid mitmed lähenesid meile kartlikult — hitlerlaste valelik propaganda oli mõned väga araks teinud. Hiljem nad aga mõistsid, et Punaarmee ei tee elanikele midagi halba.

Paljud rääkisid, kuidas sakslased okupatsiooniaastail eesti rahvast röövisid ja kuidas neid oma vendade vastu sõdima sunniti. Meie väeüksus viibis praeguse rajoonihaigla hoones kaks päeva. Järgmisel päeval käis meie juures palju alevi elanikke, tundes huvi sugulaste ja tuttavate käekäigu vastu, kes armeed ridades teenisid. Vastasime neile niipalju kui võimalik, rääkides ühtlasi ka Eesti sõjameeste kangelastegudest ja meie ülesanne-

test Eesti territooriumi fašistlikest röövvalutajaist vabastamisel.

Lahinguis Eesti-NSV mandriosa vabastamisel tuli väeosadel Emajõelt kuni Virtsuni läbida ligi 600 km.

Nüüd seisib meie ees ülesanne vabastada Eesti saared. Ootamine kõik põnevusega päeva, mil käsk antakse Muhumaa ja Saaremaa vabastamiseks. 30. septembril randusidki esimesed dessantväeosad Muhu saarel ja algas saarte vabastamine.

Praegu on endised rindevõitlejad aktiivselt oma tööpostil ja teevad kommunistliku ühiskonna kiiremini ehitamiseks kõik võimaliku. Suurest Isamaasõjast osavõtjaid töötab rajoonis paljudel aladel ligi kakssada inimest. Kõiki neid on autasustatud ordenite ja medalitega vahvuse eest. Rahvas ei unusta ka neid kangelasi, kes andsid oma elu vabaduse ja sõltumatuse eest.

L. ELKEN

Nõukogude Liidu kangelane leitnant Jakob Kunder

Jakob Kunder sündis 7. augustil 1921. aastal Pärnumaal Tõstamaa vallas. Tema isa Martin oli osav külasepp. Hiljem kolis isa Saulepisse, kus rajas asunikutalu «Ilmarine». Viie õe ja nelja venna seltsis möödus seal ka Jakobi lapsepõlv. Vanematel oli lastepere toitmise ja katmisega päris tegemist. Selleks ei piisanud 7 hektarist kivisest põllumaast, leivalisa hankimiseks pidi isa koos vanema poja Kirilliga ikka jälle sepahaamri pihku võtma. Samal ajal käis Sepa-Jass, nagu väikest Jakobit ümbruskonnas kutsuti, karjas ning võttis jalge alla koolitee.

Lõpetanud 1936. aastal Saulepi algkooli, seisib Jakob raske küsimuse ees — mis edasi saab? Kuigi isa tahtis ka nooremat poega harjutada sepaametiga, paistis, et see töö ei olnud Jakobile südamelähedane. Eks olid temalgi oma nooruslikud tulevikunistused! Tema algkoolipäevil ei toodud koolis lavale ühtegi näidendit, milles Jakob poleks osa täitnud. Kes-teab, võib-olla oli see tema kutsumus. Kuid hariduse jätkamiseks oli raha tarvis. Teadagi, millised võimalused selleks kodanliku klikivalitsuse päevil kehva külasepa pojalt olid. Tuli asuda endale ise leiba teenima. Nii sõitiski Jakob Kunder Haapsalusse ning asus õpipoisina tööle pagaritööstuses.

Saabus 1940. aasta. Eestis tuli võidule töörahvas, värskendav tormipuhang käis üle kogu maa. Jakob ei olnud kõhklejate killas. Ta asus Haapsalus ühe esimesena tööle rahvamiilitsas. Üürikest aega sai ta uut elu ehitada, sest peagi algas Suur Isamaasõda. Kommunistlikust noorest Jakob Kunderist sai sõjakooli kursant, seejärel läbis ta Eesti Laskurkorpuse ridades raske ja võiduka lahingutee, mis lõppes sünnimaa vabastamisega. See oli noorele leitnandile tõeliseks mehisusekooliks. Sõjapäevil oli kommunist-

Nõukogude Liidu kangelane Jakob Kunder — S. Rosenfeldi foto.

Tikust noorest saanud kommunist. Eks räägi seegi iseloomustavalt noore sõjamehe kujunemise ja karastamise loost.

Pärast ligi neli aastat kestnud lahusolekut külastas Jakob Kunder 1945. a. märtsis taas isakodu Saulepis. Tema vastuvõtjate hulgas ei olnud aga enam vend Arseenit, kes 1941. a. oli Nõukogude võimult maad saanud. Fašistlikud timukad olid ta mõivanud.

Jakobit nähes tundis vana isa südamest rõõmu oma noorima poja üle, kelle rinnal säras lahingus ülesnäidatud vapruste eest Punatähe orden.

Jakob rääkis kodustele oma sõjameheteest, dessandist Mühumaale. Kuul olevat pilotka peast pühkinud, ilma et oleks kriimustanudki.

«Näha, et mul on õnne,» naljatas Jakob ise. «Nüüd lähen Kuramaale lahingusse, minu käest fašistidel halastust pole loota. Aga kuigi ma peaksin langema, siis viivad teised võitluse lõpuni. Vanaduspäevade eest, isa, pole sul tarvis muretseda.»

See oli viimane kord, mil Jakob Kunderi jalg üle koduläve astus.

... 16. märtsi õhtul paiknes pataljon, kus teenis ka leitnant Kunder, rindelähedasse metsa. Alustati ettevalmistusi Pils-Blideni mõisa ja Blideni raudteejaama vallutamiseks. Lahinguülesanne anti esimesele roodule, keda toetasid teised allüksused. Rünnakuks valmistus ka esimese roodu teise rühma komandör leitnant Kunder.

Järgmisel päeval algas rünnak «katjušade» kogupauguga. Fašistid olid sunnitud taganema.

18. märtsil sai leitnant Kunder oma meestega käsu hõivata kõrgustik Pils-Blideni mõisa ees. Pärast kahurväe lööki vaenlase positsioonidele tõusis leitnant Kunderi rühm rünnakule. Hakkasid täriseva vaenlase kuulipildujad. Eriti maruline kuulivihm paiskus välja ühest kõrgendiku jalamil asuvast fašistide blindaažist. Seda asus koos grupi meestega hävitama leitnant Kunder. Kui ta parajasti raudteevalli kasvava kuuseheki tagant väljus, lõhkes tema ligidal vaenlase granaat. Kuid haavatud leitnant tuigub edasi ning viskub vaenlase kuulipilduja laskeava ette. Tinajuga lõikub talle rinda, kuulipilduja vaikib. Rühm tõuseb rünnakule, peagi on blindaaž ja kõrgustik vallutatud. Oma elu hinnaga avas leitnant Jakob Kunder tee lahinguülesande edukaks täitmiseks. ...

* * *

1946. aastal andis NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium Jakob Kunderile posthuumselt Nõukogude Liidu kangelase austava nimetuse, autasustades teda ühtlasi Lenini ordeniga.

Nõukogude inimesed, sealhulgas ka meie rajooni töötajad,

säilitavad südames alatiseks helge mälestuse kodumaa ustavast pojast, kes andis oma elu võitluses meie maa vabaduse eest.

16. veebruaril 1958. a. avati pidulikult Saulepi algkooli seinalle kinnitatud mälestustahvel, millele on kirjutatud: «Selles koolis õppis Suurest Isamaasõjast osavõtja, Nõukogude Liidu kangelane Jakob Kunder. Langes lahingus 18. märtsil 1945.» Päev hiljem omistas Eesti NSV Ministrite Nõukogu Saulepi algkoolile kangelase nime.

Jakob Kunderi
mälestustahvli avamine.

E. Kanteri foto.

See sõprus ei purune

Tead, ema, meile on täna kiri,» ütleb Linda Sipp juba ukselävelt lõbusa naeratusega, «arva aga ruttu ära — kelle käest?»

Ta paneb ajalehed lauale ning võtab kätte juba avatud kirja, millele on kirjutatud: «Eesti NSV, Lihula rajoon, Kirbla külanõukogu, Ždanovi-nimelise kolhoos — Marie Sipp».

«Eks see ole Alfredi käest, kes muu ikka,» vastab ema, ootus hääles.

«Õigus — ta kirjutab, et tuleb varsti siia.»

Ja kaks pead — üks siledate hallide juustega, teine blondide kiharatega — kummarduvad valge kirjapoogna kohale. Linda loeb emale ette:

»Tere, kallid sõbrad! Tervitusi Lätist. Saabusin siia puhkekodusse end kosutama. Puhkekodu asub ilusa liivase mereranna ääres, suplen ja võtan päikest...»

Kirja lõpus aga on öeldud: «Varsti sõidan tagasi Tallinna, siis tahan kindlasti teid vaatama tulla. Siis ajame juttu... Seniks elage hästi. Terviseid Ärnile ja kõigile sõpradele.

22. juulil 1959. a.

Alfred Laksberg.»

«Oh sa kallis, ei tema meid ka ära unusta!» Need sõnad tulevad Marie Sipil südamepõhjast. Ta ei häbene seda, et tal rõõmust pisarad silma tulevad. «Kui palju aastaid sellest juba mööda on läinud, aga tema, hea inimene, peab meid ikka meeles.»

* * *

Püüamegi siinkohal kirja panna neid sündmusi, mis toimusid rohkem kui 15 aastat tagasi, fašistliku okupatsiooni ajal, väikeses renditalus Kirbla mäe all. Nende sündmuste peategelaseks olid Nõukogude armee võitlejad Ernst Brauverk ja Alfred Laksberg ning Marie Sipp koos oma 12-aastase tütre Lindaga.

... Täites väejuhatuse eriülesannet, hüppasid E. Brauverk ja A. Laksberg ööl vastu 20. maid 1944. aastal lennukilt langevarjudega alla vaenlase poolt okupeeritud Eestj territooriumile. Nad maandusid Mihkli rabas, ida pool Rootsi raudteejaama. Maandumine toimus rasketes tingimustes, kevadvetest publitsevate soolaugaste vahele. Kandes relvi, laskemoona ja raadio-saatjat, asusid mehed teele Kirbla poole. Seal elasid Ernst Brauvergi omaksed — ema ja võõrasisa ning tädi Marie Sipp. Nõukogude luurajad teadsid, et sealt leiavad nad abi ja toetust võitluses hitlerlike anastajatega.

Öösiti liikudes lähenesid nad oma sihile. See oli kurnav teekond. Iga väiksemgi oja oli kevadvete tulvast üle kallaste tõusnud, mehed olid sageli vööni märjad. Ööbiti lageda taeva all, heal juhul heinaküünis. Kord, kui Brauverk ületas purret mööda kiirevoolulist oja, vääratas jalg ja ta kukkus kaelast saadik jääkülma vette. Vees sumades aitas ta kaaslast üle purde minna, sest saatejaam, mida kandis Laksberg, ei tohtinud märjaks saada. Külmast tõmbusid Brauvergi liikmed krampi, kuid hea tervis ei lasknud haigust ligi. Neis tingimustes, milles luurajad viibisid, oleks aga kopsupõletik olnud võrdne surmaga.

Lõpuks jõudsid mehed Kirblasse. Kuna vanemate juures oli ettevaatuse mõttes soovitatav mitte peatuda, seati sammud Marie Sipi eluaseme poole. 26. mai õhtul, kui juba pimenes ja õhk läbilõikavalt jahedaks muutus, jõudsid mehed talu juurde, mis asus umbes paarsada meetrit Tallinna—Virtsu maanteest eemal. Laksberg jäi valvele maja lähedal (talus võis ju vaenlasi olla), Brauwerk aga astus sisse.

Linda oli kambris üksinda. Mitu aastat polnud ta tädipoeg Ärnit näinud, ja kuigi too oli mehistunud ja muutunud, tundis Linda ta kohe ära. Kui esimene üllatus ja jällenägemisrõõm möödas oli, selgitas Brauwerk tüdrukule, kes ta on ja kustkohast tulnud, ning küsis, kas ta võib oma kaaslasega varjupaika leida nende majas. Ja veel — mitte ühelegi hingele peale ema ei tohtinud nende saabumisest rääkida.

Kui ema koju tuli, läks Linda koos temaga kokkulepitud kohta lähedalasuvas lepavõsastikus. Seal toimus tädi ja õepoja südamlilik kohtumine. Kohe algusest peale meeldis Marie Siple ka Ärni kaaslane Alfred Laksberg.

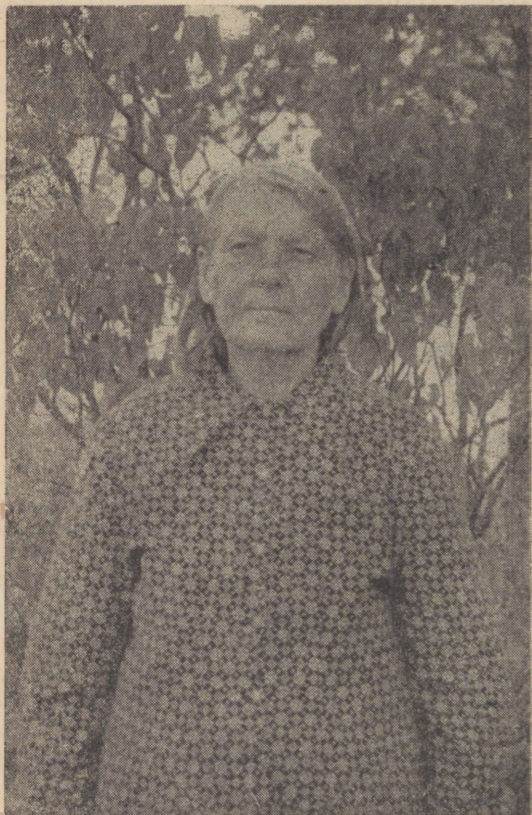
Vapper naine ei kahelnud hetkegi selles, kas võtta luurajad enda katuse alla või mitte. Ta juhatas noormehed rehealusesse, sealt aga redelit mööda lakka. Rehetoa lae ja katuse vahel olev kitsas ruum, nn. liigtuba, saigi kahele Nõukogude armee võitlejale mitmeks kuuks kindlaks varjupaigaks, kuhu nad võisid alati tulla.

Marie Sipp teadis vägagi hästi, et tema ja ta tütre Linda kannul käib sellest hetkest surmaoht. Ent lihtne talunaine, kes polnud kogu eluaja hõlpu näinud, ei kartnud fašistlikke kõrilõikajaid ega nende kodanlikke käsilasi — «omakaitselasi».

Sageli hilistel õhtutundidel, kui vanaisa ja vanaema juba magasid, tulid «pojad», nagu Marie Sipp luurajaid kutsus, lakast alla kambrisse. Või läksid ema ja tütar ise redelit mööda üles. Kõigepealt päriti siis selle järele, mida raadio teel «suurelt maalt» Nõukogude armee uutest võitudest kuulda oli. See andis kõigile neljale uut energiat ja jõudu — võit on ligidal! Vahel aga pani ka Linda endale kõrvaklapid pähe, kuulas rindeteateid ja muusikat Moskvast. Kahju ainult, et kellelegi ei võinud rõõmustavaid uudiseid teatada. Tuli pidada täielikku konspiratiivsust, mitte millegagi endale tähelepanu tõmmata. Vaenlane luuras ümberringi. Mida enam ta lõpp ligines, seda raevukamaks ta muutus. Kirbla mäele pandi kõigepealt välja kohalik valvepost, seejärel pidasid aga kirikutornis ööd kui päevad vahiteenistust välisandarmid, kuulipilduja torniluugist välja vahtimas. Rahvas kutsus neid nuuskureid põlglikult «ketikoerteks».

Saabus suvi. Nendesamade «ketikoerte» puurivate pilkude all (kirikutornist oli talu nagu peopesal) võttis Linda õhtuvidevikus silmapetteks kätte lüpsiku või riputas kaelkookude otsa piimanõud ja libises varjuna kaitsva lepavõsa poole. Tuli teha enne

kenake ring, et jõuda kohani, kus peitusid Brauwerk ja Laksberg, kellele Linda süüa viis. Ja mitte ainult sööki, vaid ka värskaid teateid ja andmeid vaenlaste kohta. Tütarlaps liikus ringi, kuulas ja vaatas kõike teraselt ning andis hiljem luurajaile kõik

Marie Sipp —
L. Elkeni foto.

edasi. Nii osutas ta neile kasulikke teeneid. Soojade ilmade saabudes olid luurajad üle läinud liikuvale eluviisile, viibisid rohkem talu ligiduses metsavõserikus, sooritasid ainult neile teadaolevaid luureretki ja tulid vaid öösiti kindlal kellaajal talulakka, et raadiosaatejaamaga väärtuslikke teateid edasi anda. Augustis ja septembris, kui fašistidel oli jalgealune ka Eesti pinnal tuliseks läinud, viibisid luurajad peaaegu pidevalt talulakas. Läbi rookatuse tehtud augu oli nagu peopesal näha iga Tallinn—Virtsu maanteel liikuv vaenlase sõdur, rääkimata kahuritest ja tankidest. See oli suurepärase vaatluspositsioon teadete saamiseks ja edasiandmiseks vaenlase liikumise kohta.

Vahepeal oli partisanidele lisajõudu tulnud. Nende juhtimisel oli nüüd mitu meest, kes hoidusid kõrvale mobiliseerimisest hitlerlikku armeesse. Nood varjasid end metsas ehitatud punkris, luurajad varustasid neid relvadega.

Oli ka ettenägemata juhtumeid, mis nii luurajate kui ka Marie ja Linda Sipi elu vahetult kaalule seadsid. 1944. a. sügisel, fašistide paanilise taganemise ajal, tungis ühel keskpäeval talu õue 20—30 fašisti koos vooriga. Hirmunud sõdalased ei julgenud päeval mööda magistraalteed liikuda ja soovisid puhta. Nad osutasid heintega täidetud lakale, kus Brauwerk ja Laksberg olid raadiosaate pooleli jätnud ja granaadid käes, end surmaheidluseks valmis seadnud. Kui palju endavalitsemist pidi Marie Sipil olema, et rahulikult hitlerlaste mõtet maha laita. Linda aga meelitas fašistid eemale, näidates neile kätte Mihkli poole viiva rabatee...

Siis aga jõudsid kätte 1944. a. septembripäevad. Nõukogude armee vabastas oma peatumatus edasilikumises Kirbla. Milline juubeldus valitses sel päeval Kirbla mäe all, Kruusiaugu soobi* juures asuvas talutares. Siis said ka vanaisa ja vanaema teada, et nendega ühe katuse all olid ligi pool aastat üsna sageli külalistena viibinud kaks Nõukogude armee luurajat.

Selle võidu heaks olid koos vaprate luurajatega kogu oma jõu ja oskuse andnud ka ema ja tütar Sipp. Nende kartmatus ja truudus Nõukogude kodumaale on võrdne kangelaslikkusele.

* * *

Seetõttu on ka mõistetav, miks pisarad Marie Sipi silmi varjutavad, kui Alfred Laksbergilt kiri tuleb. Ühised võitluspäevad, mil sõprust mõõdeti elu ja surmaga, ei unune iialgi.

Mis on siis saanud selle loo tegelastest, kuidas nad elavad, millega tegelevad? Kõik on elus ja terved. Tare Kruusiaugu soobi kõrval on juba lagunenud, järele on jäänud vaid rehaluse alusmüür. Kuid ema ja tütar Sipp elavad samas ligiduses, esimeses majas, mis paistab Tallinn—Virtsu maanteelt Kloostri poole keerava maantee ääres. Marie Sipp saab nüüd valitsuse poolt määratud personaalpensioni ja hoolitseb tütrelaste Vaarika ja Leili eest. Hoolikalt säilitab ta medalit «Eeskujuliku töö eest Suure Isamaasõja päevil 1941—1945».

Linda aga on Ždanovi-nimelise kolhoosi eesrindlik lüpsjakarjatalitaja ja ühtlasi karjabrigadir, kelle hoole alla kuulub 110 lehma miljonärkolhoosi karjast.

Siinkohal ei saa unustada ega jätta märkimata ka neid, kes igati, niipalju kui nende võimuses seisis, aitasid luurajaid võitluses ühise vaenlasega. Need on Jüri ja Leena Niiberg, Jaan Kurbek ning E. Brauvergi ema Loviise Niiberg. Nagu kõik tei-

* Soostunud koht.

sed ausad inimesed ajutiselt okupeeritud Nõukogude Eesti territooriumil, vihkasid nad fašistlikku «uut korda» ja selle kandidaid. Ka nemad andsid oma väikese panuse selleks, et kiiremini saabuks võit.

Praegu on Jüri Niiberg Ždanovi-nimelise kolhoosi ehitustöölaine, Loviise Niiberg — lüpsjä-karjatalitaja ja Jaan Kurbek — põllutöölaine.

Ning luurajad ise?

Marie Sipi õepoeg Ernst Brauverk töötab praegu Lihulas, kohaliku majanduse kombinaadis. Tal on eesrindliku töömehe kuulsus.

Radist Alfred Laksberg oli pikemat aega parteitööl, 1960. aasta algusest aga on ta Tallinna Linna TSN Täitevkomitee esimehe asetäitja. Tema ja Ernst Brauverk ongi need, kes on alati teretunud külalisteks väikeses majakeses Kірbla mäe all.

VI

MEIE HELGE TÄNAPÄEV

Nõukogude võimu kindlustamine

Kohe pärast meie territooriumi vabastamist Nõukogude armee poolt taastati valdades nõukogude organid. Töötajad võtsid aktiivselt osa kohalike organite loomisest ja töölerakendamisest. Parteiorganisatsioonid mobiliseerisid rahvahulki võitlusse sõjahaavade ravimiseks.

Meie rajooni territooriumil oli tookord 5 valda: Kirbla, Lihula, Karuse, Soontaga ja Varbla. Nendest Soontaga kuulus Pärnumaa, teised vallad aga Läänemaa koosseisu. Valdade täitevkomiteede ja parteiorganisatsioonide ülesandeks oli eeskätt sõjaeelse nõukogude maareformi taastamine. Selle tulemusena said maad sajad maata ja vähese maaga talupojad. Peale selle andis nõukogude võim töötavale talurahvale loomi, elu- ja majandushooneid, põllutöomasinaid ja palju muud vajalikku inventari. Uusmaasaajate ja kehvikute abistamiseks loodi igasse valda hobu-masinalaenutuspunktid. Lihula valla hobulaenutuspunkt asus Tuudil ning juhatajaks oli Aleksander Õunapuu, Karusel juhatas hobulaenutuspunkti Erich Rikman jne. Samuti teenindas meid Risti traktorijaam.

Tööd ja tegemist oli palju. Tolleaegne Lihula valla täitevkomitee esimees A. Ruut jutustab:

«Esimestest päevadest peale algas täitevkomitees pingeline töö, sest lahendamist vajavad küsimused kuhjusid üksteisele peale. Tuli üheaegselt tegelda nii maareformi läbiviimise kui ka kevadkülviks ettevalmistumisega, varuda metsa jne. Teatud määral raskendasid täitevkomitee tegevust kulakud, kes ähvarduste ja laimuga, samuti aga riiklike kohustuste täitmata jätmisega püüdsid segada sõjahaavade ravimist ja rahvamajanduse taastamist.

Kuid partei sihikindlal juhtimisel ja abil saime kõigist takistustest ja raskustest jagu. Meenutan siinjuures valla partei-

organisaatorit Eduard Kassi, kellega lahendasime üheskoos kõik küsimused. Minu paremaks käeks igapäevases töös oli täitevkomitee aseesimees Aleksander Meisterson.»

Kirblas asus täitevkomitee tööd juhtima J. Neemsalu, Varblas J. Mitt, Karusel L. Öunapuu jne.

1949. aastal astus enamik talupoegi kolhoosidesse. Esimene kolhoos moodustati aga 1948. a. Lihula vallas — «Ranna» kolhoos. 1950. a. oli suurem osa talupidajaid kolhoosidesse astunud. Kolhooside teenindamiseks loodi Lihula masina- ja traktorijaam.

Kõik töötajad aitasid aktiivselt kaasa sõjahaavade ravimisele ning rahvamajanduse taastamisele.

Nad koondusid üksmeelselt Kommunistliku Partei ümber, parandasid kiiresti sõjahaavad ning asusid edukalt täitma sõjajärgse rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaani.

Üksmeelselt võtsid elanikud osa kõrgemate ja kohalike organite valimistest.

Seoses rajoniseerimisega 1950. a. sügisel moodustati Karuse, Kirbla, Lihula, Varbla ja Soontaga vallast Lihula rajoon.

Ehitame kommunismihoonet

Partei poolt püstitatud ülesannete elluviimisel on kasvanud rajooni töötajate poliitiline ja tööalane aktiivsus, millest räägib kas või see fakt, et viimase kolme aasta jooksul on kommunistide arv rajoonis kasvanud kahekordseks. Kohapeal töötab parteiorganisatsioonide juhtimisel laiaulatuslik nõukogude aktiiv. Rajooni Tööraha Saadikute Nõukogu V koosseisu 1959. a. valiti 45 rahvasaadikut, rajooninõukogu juures töötab viis alalist komisjoni. Küla tööraha saadikute nõukogude VI koosseisu valiti 140 rahvasaadikut, on moodustatud 28 alalist komisjoni, kuhu kuulub 139 liiget. Rajooni partei- ja nõukogude organite tööpraktikas on välja kujunenud palju uusi töönorme, nagu küla koosolekute läbiviimine, loomakasvatajate päevade korraldamine, vestlused töötajate kodus jne., mis aitavad pidada lähedat sidet rahvaga, tundma õppida tootmisnovaatorite ja eesrindlaste kogemusi ning juurutada neid kogemusi tootmisse, samuti organiseerida sotsialistlikku võistlust tööviljakuse edasise tõusu eest.

Esimestena rajoonis said kommunistliku töö brigaadi nime tuse «Uute Radade» kolhoosi kommunistlikud noored ja noored lüpsjad-karjatalitajad, Oidremaa sovhoosi traktoribrigaad ja Varbla sidejaoskonna kollektiiv. Rajooni põllumajandusalal töötajad võtsid endale kohustuseks täita seitsme aasta plaan põhiliste näitajate osas tunduvalt lühema ajaga, 2500 tonni liha riigile müümise ülesanne täita aga juba 1960. a.

Põllumajandus

1949. aastal astus enamik talupidajaid kolhoosidesse. Endised üksiktalupidajad ei olnud suutelised uusi maid kasutusele võtma ja tänapäeva keerukat tehnikat kasutama. Kollektiviseerimisega aga avanesid selleks seninägemata võimalused. Põllumajandus hakkas kiires tempos arenema.

1950. aastal oli rajoonis 61 põllumajanduslikku artelli. 1950—1952. aastani viidi läbi väikeste kolhooside ühinemine.

Põllutöoline Paul Lüllmaa koduaias — L. Elkeni foto.

Ühinenud kolhooside esimeestena töötavad nüüd vastava põllumajandusliku haridusega spetsialistid või suurte kogemustega praktikud. Kolhoosides ja sovhoosides töötab 28 põllumajanduse spetsialisti ning ligemale 300 mehhanisaatorit.

Põllumajanduslike artellide kasutuses on 79,8% ühismaast, kalurikolhoosidel 7,3% ning sovhooside ja teiste riiklike majandite kasutuses 10,6%. Põllumajanduslikku maad tuleb iga töövõimelise kolhoosniku kohta 24,9 hektarit, mis on vabariigi keskmisest kõrgem. Põllumaad aga tuleb 7,4 ha inimese kohta, seega vähem kui keskmiselt vabariigis.

Rajooni üldpindalast kasutatakse põllumajanduses 45%, sellest maast on põldu 28,7% ja rohumaid 69%, seega on rohumaade osatähtsus suhteliselt suur. Suurem osa rajooni muldi on lubjarikkad, rähksed liivmullad. Põllumaast on happelisi muldi 2,8%, neist tugevasti happelisi 2%.

Kolhoosid on majanduslikult ja organisatsiooniliselt tugevnenud. 1953. aastal moodustasid kolhooside rahalised sissetulekud 8,8 miljonit rubla. 1955. aastal tõusis rahaline sissetulek 10,8 miljonile rublale ja 1959. aastal 18,7 miljonile rublale.

Paljudes rajooni kolhoosides on tulud, võrreldes 1953. aastaga, tõusnud 3,5—4-kordseks, normipäevatasu aga veelgi rohkem. Rahaliste sissetulekute suurenemine ja tootmiskulude suhteline vähenemine aitab lahendada ühismajandite kiire edasiarendamise kui ka kolhoosnikute töötasu edasise suurendamise küsimuse.

Rahaliste tulude suurendamise ja tootmiskulude suhtelise vähenemise mõju majandite arengule võime näha järgmistest andmetest: rajooni kolhoosides moodustasid 1953. a. tootmiskulud üldtuludest 50—70%. 1959. a. kulutati tootmise vajadusteks kõigest 25—30%.

Ka rajooni sovhoosid sammuvad kindlalt tõusuteed. Lihula sovhoosi omavahendid ja nendega võrdsustatud vahendid moodustasid 1953. a. 6,4 miljonit rubla. 5 aasta jooksul suurenesid need 10,5 miljoni rublani. Oidremaa sovhoosis aga 5 miljonilt 14 miljoni rublani.

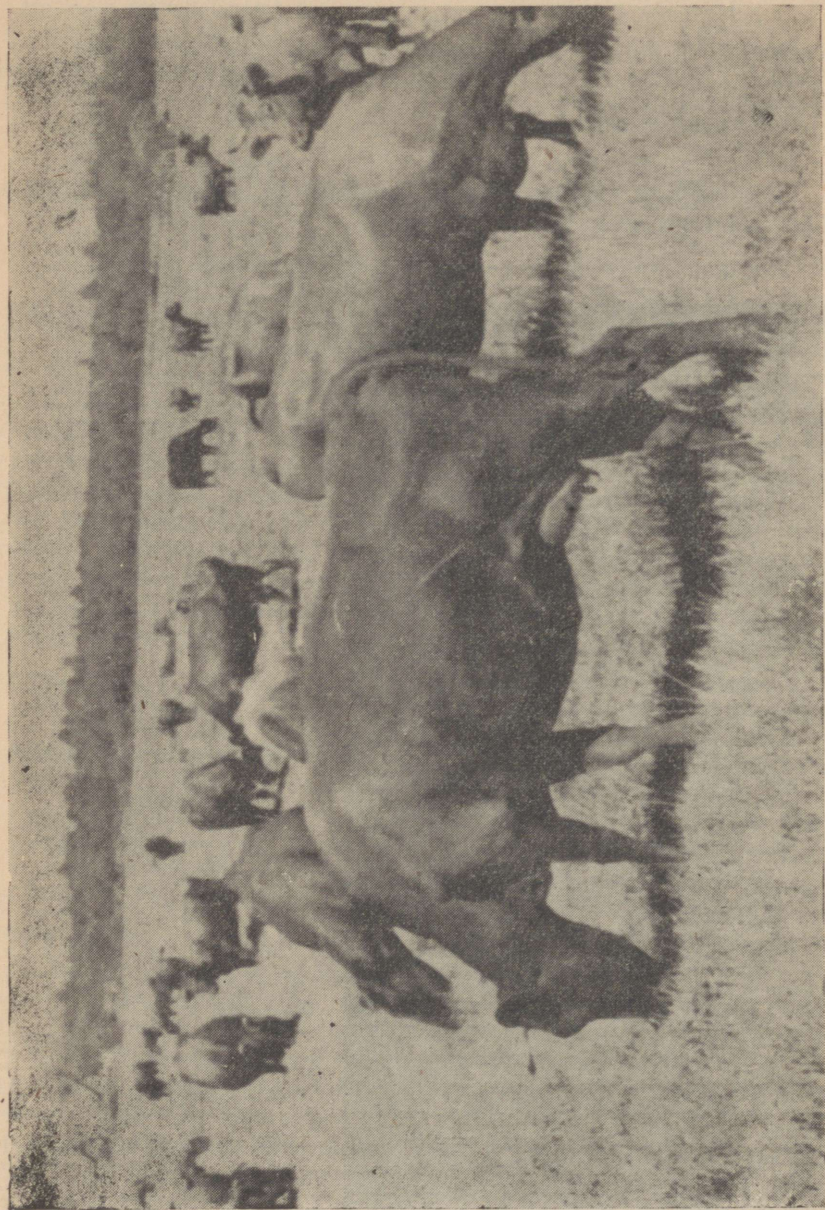
Loomakasvatus

Põhiliseks põllumajanduse haruks rajoonis on loomakasvatus. Kolhooside rahalistest tuludest moodustasid 1958. aastal sissetulekud loomakasvatusest 88,8%, sealhulgas saadi veisekasvatusest 60,1%, seakasvatusest 19,2%.

Loomade arv rajoonis on vabariigi keskmisest tasemest madalam. 100 ha põllumajandusliku maa kohta oli 1959. a. kõigi majandite kategooriates keskmiselt 20 veist, neist 12 lehma, 100 ha põllumaa kohta peeti keskmiselt 58 siga.

Alljärgnev tabel annab ülevaate karjast:

Karja koostis kõigis majandikategooriates kokku (% loomühikutest)		
Loomade nimetus	1953. a.	1959. a.
Sugupullid	1,6	1
Lehmad	33,3	43,4
Noorveised, 1—3 a. vanused	13,5	11,3
Noorveised alla ühe aasta	6,5	5,5
Sead	10,1	17,6
Lambad ja kitsed	4,9	5,2
Hobused	30,1	16,0
K o k k u	100	100
Sellest veised kokku	54,9	61,2
Produktiivloomad kokku	69,9	84,0

Lihula sovhoosi kari kultuurkoplis — E. Kanteri foto.

Viie aasta jooksul kasvas veiste arv kolhoosiperedes 508 ja ületalve peetavate sigade arv 934 pea võrra (arvestamata pärast 1. jaan. sündinud põrsaid).

Produktiivloomade arvu kasv kolhoosides

Loomade nimetus	(loomühikutes)	
	1953. a.	1958. a.
Veised	36,2	55,2
Sead	11,2	23,8
Lambad	5,0	3,0
Kokku produktiivloomad	52,4	82,0
Hobused	47,6	18,0
Kokku	100,0	100,0

Eesrindlikes kolhoosides on lehmade ja sigade osatähtsus ühiskarjas veelgi kiiremini kasvanud.

Lihula sovhoosi lüpsja

L. Nikolajeva

— L. Mooratsi foto.

PIIMATOODANG rajooni kolhoosides moodustas 100 ha põllumajandusliku maa kohta 1959. a. 184,4 tsentnerit, lehma kohta 2558 kg. Eesrindlikus Ždanovi-nimelises kolhoosis toodeti 100 ha põllumajandusliku maa kohta 377,1 tsentnerit piima.

Piima kogutoodangu suurendamisel 1953—1959. a. saavutasid paremaid tulemusi:

Kolhoosi nimetus	Piima kogutoodangu tõus võrreldes 1953. a. %
1. «Võit»	260
2. Kingissepa-nimeline	244
3. «Uus Kasari»	226
4. Soontagana	198
5. «Areng»	198

Keskmine kogutoodangu juurdekasv 1959. a. moodustas 21%.

1959. aastal oli rajoonis piimatoodangu juurdekasvu tempo 3% võrra kõrgem kui vabariigis tervikuna.

Lihula sovhoosis toodeti 100 ha põllumajandusliku maa kohta 1959. aastal 487,8 tsentnerit piima.

1958. aastal müüsid põllumajanduslikud artellid riigile loomakasvatussaadusi 9,3 miljoni rubla eest rohkem kui 1953. aastal. «Uue Kasari» ja Kingissepa-nimelises kolhoosis tõusis sama perioodi jooksul tulu loomakasvatussaaduste müügist rohkem kui kolmekordseks, «Jõe», Kalinini-nimelises, Soontagana ja reas teistes kolhoosides kuni 2,5-kordseks. See saavutati põhiliselt piima ja liha tootmise suurendamise arvel.

Loomakasvatussaaduste tootmise kasvu iseloomustavad järgmised andmed:

	1953. a.	1958. a.	1959. a.
Piimatoodang (tonnides)	7030	10256	12323
sellest: kolhoosides	6000	8426	10116
sovhoosides	1030	1830	2205
Toodang lehma kohta aastas	1518	2200	2657
sellest: kolhoosides	1489	2198	2558
sovhoosides		2792	3226
Munatoodang (tuh. tk.)	804	1408	1737
sellest: kolhoosides	741	835	1039
sovhoosides	63	573	698
Saadud mune ühe kana kohta (tk.)	68	123	151

VIIMASTEL aastatel on eriti kiiresti arenenud seakasvatus. Peamiselt kasvatatakse lontkõrvalisi sigu, kuna rajoon kuulub viimaste aretuspiirkonda. Laialdaselt on levinud peekonisigade kasvatus. 1959. a. realiseeritud sigadest anti ära peekonina üle 98%. 1958. aastal andsid ühismajandid rahvamajandusele 2280 tsentnerit sealiha rohkem kui 1953. aastal ehk 3700 ts 1320 ts vastu 1953. a. Võrreldes 1958. a. suurenes sealihatoodang 1959. a. kolhoosides 50% ja sovhoosides 43%. Sigade arv suurenes 2660 pea võrra (aasta vahetusel). Rajooni kolhoosid said 1959. aastal seakasvatusest 5,9 miljonit rubla.

Sealihatoodangu suurendamiseks on kaasa aidanud nii suvise kui talvise söödabaasi tugevdamine, pidamistingimuste paranda-

mine ning tõuaretus. Suvine pidamine on rajatud peamiselt haljassöödale ja lõssile, talvine heinajahule ja kartulile, kusjuures jõusööda kasutamist on püütud viia miinimumini. See on tunduvalt kaasa aidanud sealiha ökonoomsele tootmisele.

1953. aastal kulutati rajooni kolhoosides kartuleid ühe tsentneri sealiha tootmiseks 9,2 tsentnerit, 1958. aastal aga kõigest 6,1 tsentnerit. Tunduvalt vähem kasutati ka jõusööta. Seakasvatuse olukorra parandamise tulemusena on suurenenud ka nuumikute ööpäevane juurdekasv. 1959. aastal oli keskmine ööpäevane juurdekasv kogu rajooni kolhoosides 604 g. «Jõe», Soontagana, «Uute Radade» ja «Tuleviku» kolhoosis oli nuumalolevate sigade ööpäevane kaaluuive isegi üle 700 g. Endisest suuremal hulgal on hakatud sigu kasvatama ja nuumana laudaperioodil.

Realiseeritud sigade keskmine eluskaal moodustas 1959. a. 93 kg. Sealjuures kulutati ühe tsentneri sealiha tootmiseks 1959. a. keskmiselt ainult 1 tsentner kartuleid. «Kiire», «Leninliku Tee», Soontagana, Stalini-nimelises, Kingissepa-nimelises, «Uute Radade», «Uue Kasari» ja «Ühisjõu» kolhoosis sigade nuumaks kartuleid peaaegu ei kasutatud. Põhiliseks söödaks neis kolhoosides oli heinajahu ja jõusööt ning vähesel määral lõss. Nende söötadega, s. o. ilma kartuliteta, nuumati ja anti riigile jaanuari- ja veebruarikuu jooksul näiteks «Uue Kasari» kolhoosis 60, Soontagana kolhoosis 78 ja «Kiire» kolhoosis 48 peekonisiga. 1959. a. suvel suurendasid rajooni kolhoosid sealiha tootmist sigade laagriviisilise pidamise ja rohke haljassööda kasutamise arvel.

Suuremaks sealiha tootvaks majandiks on Lihula sovhoos. Seal nuumati 1959. a. jooksul 1569 siga, ühiskarja aga jäi 1. jaanuariks veel 1300 siga.

Rajoonis levinud **LAMBATÕUKS** on eesti tumedapealised lambad, kes oma poolpeenvilla ja lihaomaduste poolest vastavad rahvamajanduse põhinõudeile. Küllaltki head tõumaterjali puhtatõuliste, samuti tõutüübiliste lammaste näol leidub «Tuleviku», «Oktoobri» ja Soontagana kolhoosis.

Peamiseks levinud **KANATÕUKS** kolhooside linnufarmides on valge leghorn ja selle ristandid. Kõikides majandites peetakse ainult tõukanu, kuna tibud saadakse eranditult haudejaamadest.

Linnukasvatases paremate pidamis- ja söötmistingimuste loomine ning tõulindude pidamisele üleminek võimaldas tunduvalt toodangut tõsta.

Rajooni suurim kanala asub Lihula sovhoosis, kus oli 1. jaanuaril 1960. a. 5583 munejat kana. 1959. aastal saadi sovhoosis iga 100 ha teravilja külvipinna kohta 549 416 muna. Munade tootmisel 100 hektari teravilja külvipinna kohta järgnesid Lihula sovhoosile «Sädeme» kolhoos 39 334, «Vaprus» 45 137 ja Stalini-nimeline kolhoos 48 118 munaga.

Toodang ühe kana kohta oli kõrge Stalini-nimelises ja «Tuleviku» kolhoosis, kus 1959. aastal saadi keskmiselt iga kana kohta 210 ja 193 muna.

Lihula sovhoosis ja Stalini-nimelises kolhoosis mindi 1959. aastal kanalates üle sügava allapaneku kasutamisele, mis andis häid tulemusi. Ruutmeetri pinna kohta peetakse Lihula sovhoosi kanalal 8—9 lindu.

Soodsad tingimused tõuaretustööks loodi nõukogude korra taaskehtestamisega Eestis. Eriti suured võimalused avanesid selleks pärast põllumajanduse kollektiviseerimist.

Rajoon kuulub eesti punase veisetõu aretuspiirkonda. Kirbla külanõukogu kolhoosides kasvatakse ka eesti mustakirju veiseid. Rajooni kolhoosides on 3 veise- ja 5 linnutõufarmi. Eesti punasekirju veiste tõufarmid on «Uute Radade» ja «Sädeme» kolhoosis ning Lihula ja Oidremaa sovhoosis. Eesti mustakirju veiste tõufarm on «Uue Kasari» kolhoosis.

Aastail 1956—1959 hakati loomade tõuaretustööga tõsisemalt tegelema. «Uute Radade», «Jõe», «Uue Kasari», Soontagana ja Zdanovi-nimelises kolhoosis korrastati zootehniline algarvestus ning loodi tõuloomadele head pidamistingimused. 1959. aastal seati 15 rajooni kolhoosis sisse jõudluskontroll.

Kui mõned aastad tagasi esines kolhoosides ainult väheseid puhtatõulisi ja korralike põlvnemisandmetega pulle, siis nüüd on 76% kolhoosides kasutatavatest pullidest tõuloomad. Oidremaa sovhoos aga varustab puhtatõuliste väärtuslike pullidega ka teisi majandeid.

Kõikides kolhoosides, kus tõuaretustöö on enam-vähem korda seatud, on ka piimatoodangu tõus märgatav, ja toodangu poolest kuuluvad nad rajooni paremate kolhooside hulka.

Loomakasvatust teenindab rajooni veterinaaravila, Lihula, Kirbla, Kartise, Varbla ja Soontaga veterinaarjaoskond ning Lõpe ja Mõtsu veterinaarpunktid, kus töötab kokku 6 veterinaararsti, 6 velskrit ja 8 sanitari. Kõigis eespool mainitud asutustes on saadaval ravimeid. «Sädeme», «Vapruse», «Uute Radade», Kalitini-nimelises ja «Kiire» kolhoosis on organiseeritud kolhoosi veterinaarapteegid.

Igasuguste haiguste ärahoidmise kõrval tegelevad veterinaaralal töötajad loomade ahtruse täieliku likvideerimise, noorloomade saamise suurendamise, toodangu kvaliteedi tõstmise ja teiste loomakasvatuse edasiarendamise põhiküsimustega. See töö on tulemusi andnud.

Vaatleme noorloomade arvu kasvu kolhoosides.

Saadud iga 100 emaslooma kohta keskmiselt:

	1955. a.	1959. a.
Vasikaid	68	95
Põrssaid (põhiemise kohta)	6	25,3
Tallesid	74	115

«Murrangu», Ždanovi-nimelises, «Edasi» ja «Võidu» kolhoosis saadi keskmiselt iga emise kohta üle 26 pörssa, Ždanovi-nim. kolhoosis 1959. aastal iga 100 ute kohta 165, «Tulevikus» 144, «Arenigus» 138 ja Soontaganas 134 talle.

Noorloomade säilitamine %%

	1955. a.	1958. a.
Vasikad	96,7	99,3
Pörssad	92,4	96,4
Talled	88	95

ZOOTEHNILISTES ÖPPERINGIDES tutvuvad loomakasvatajad eesrindlike kogemustega, et loomade üleskasvatamisel ja säilitamisel veelgi paremaid tulemusi saavutada.

Meil tehakse süstemaatiliselt kokkuvõtteid loomakasvatajate poolt võetud kohustuste täitmisest, vahetatakse kogemusi jne. Paremini on seda tööd läbi viidud endises Karuse külanõukogus, kes neli aastat tagasi oli ühtlasi selle ürituse algatajaks. Massiline organisatsiooniline töö loomakasvatajate hulgas andis häid tulemusi. Eranditult kõigis endise Karuse külanõukogu kolhoosides — Kingissepa-nimelises, «Esimeses Mais» ja «Ühisjõus» — toodangu tase tõusis.

Lüpsjate-karjatalitajate omavahelisele sotsialistlikule võistlusele annab hoogu pidevalt rajooniajalehes ilmuv igakuuline erilehekülg ja külanõukogudes organiseeritud loomakasvatajate päevad. Lihula rajooni põllumajandusalal töötajad on sotsialistlikus võistluses Haapsalu ja Märjamaa rajooniga.

Maaviljelus

Maaviljeluse põhiülesandeks on meie rajoonis karjakasvatusele vajaliku söödabaasi loomine.

Põllukultuuride külvipind 1957. aasta andmeil oli kõigi majandite kategooriates kokku 16 000 hektarit ja sellest:

	Tera- ja kaunvili	Tehnilised kultuurid	Kartul	Aedvili	Mitmeaastane põldhein	Muud söödakultuurid
hektarites	7400	205	1600	95	4800	1900
protsentides	42,3	1,2	12,4	1,1	31,5	111,5
vabariigi keskmine %%	46,7	1,2	10	0,6	30	11,5

Seemnete kvaliteet on paranenud, seda eriti puhtuse osas, mis tunduvalt kaasa aitab saagikuse tõstmisele. Rajooni kolhoosides saadi 1959. aastal 2,2 ts teravilja hektari kohta rohkem kui 1958. aastal.

Selget keelt heakvaliteedilise sordiseemne tähtsusest räägivad «Sädeme» kolhoosi kogemused. Nimetatud kolhoosis saa-

dakse juba rida aastaid kõrgemaid saake kui teistes rajooni kolhoosides. Kolhoosis kasvatatakse ainult sordivilja, kusjuures suurt tähtsust omistatakse selle puhastamisele ja külvikonditsiooni viimisele. See on korraliku väetamise kõrval olnud ükspeamisi tegureid saakide tõstmisel.

Alates 1956. aastast on «Säde» seemnekasvatuse kolhoos. Sellest ajast alates on saagid veelgi tõusnud, kuna kolhoosis kasvatatakse sordiuuenduse otstarbel väärtuslikku I ja II paljunduse sordivilja.

Uue sordiseemne saagivõimest «Sädeme» kolhoosis annab ülevaate alljärgnev tabel 1958. a. saakidest:

Kultuur	Sort	Paljundus	Saak ts (ha-lt)
Oder	Maja	esimene	27,4
Oder	Maja	teine	24,0
Hernes	Jõgeva Kirju	esimene	24,3
Talirukis	Sangaste	esimene	21,2

Kolhoos saab iga aasta riigilt, sordiaretusjaamalt või katseasutustest eliitsemne, paljundab seda kaks aastat ja annab siis rajooni teistele kolhoosidele sordiuuenduseks II paljunduse seemne. Teravilja osas mindi täielikult sordiseemne kasutusele üle 1960. aastal ja kartuli ning kaunvilja osas 1961. aastal.

Viimastel aastatel on ühismajandis paranenud heinaseemne kasvatamine. 1960. aasta külviks on kõik rajooni majandid kindlustatud omakasvatatud mitmeaastase põldheina seemnega.

«Vapruse» kolhoosis kasvatatakse punase ristiku, roosa ristiku, aasnurmika, hilisnurmika, hariliku aruheina, punase aruheina, keraheina, timuti ja valge mesika seemet.

Laialdaselt on levinenud valge mesika kasvatamine, mida kasutatakse nii siloks kui haljasväetiseks. Lisasissetulekut saadakse mesikaseemne müügist. 1958. a. müüs suurel hulgal mesikaseemet riigile Oidremaa sovhoos, «Tuleviku» kolhoos jt.

Kuni 1953. aastani tuli Lihula rajooni kolhoosidel ja sovhoosidel seemnete analüüsid teha Haapsalu rajoonidevahelises laboratooriumis. 1953. aasta kevadel organiseeriti rajooni seemnekontrolli laboratoorium, millega loodi soodsad võimalused seemnekasvatuse arenguks, seemnete kvaliteedi parandamiseks.

Laboratooriumis kontrollitakse järele kõik külviks kasutatavad teravilja-, heina-, köögivilja- ja tehniliste kultuuride seemned.

Vaatame, millist mõju on avaldanud saagikusele seemnemajanduses tehtud töö, väetiskoguste suurendamine ja maaviljeluse kultuuri tõstmine.

Saagikuse tõusu kolhoosides iseloomustavad järgmised andmed:

(saak tsentnerites hektarilt)

Aastal	teravili	silokultuurid	mitmeaastane põldhein
1953	5,8	80	12,3
1959	12,1	126,5	18

1958. aastal (1959. a. saagiks) külvati talivilja 600 ha võrra rohkem kui eelmisel aastal, kuid seda ilma puhaskesa pindala suurendamata, kasutades selleks söötide ja jäätmaade ülesharimise võimalusi. Selle võrra suurenes ka kogu külvipind. 1959. aastaks aga oli kolhoosidel kasutada 230 ha valge mesika kesa, millest esimene lõikus tarvitatakse silovarude suurendamiseks.

1959. aastal suurendati rajooni kolhoosides teravilja külvipinda 7,9%, kartulil 18,1% ja mitmeaastase heina külvipinda 5,7% võrra. Kattetilja alla külvati mitmeaastast põldheina 1770 hektarile ehk 788 ha võrra rohkem kui eelmisel aastal. Suurendati valge mesika külvipinda. Külvipindade suurendamise ja saakide tõstmise tulemusena suurenes teravilja kogutoodang 1959. a. 24,4 protsenti, võrreldes 1958. a.

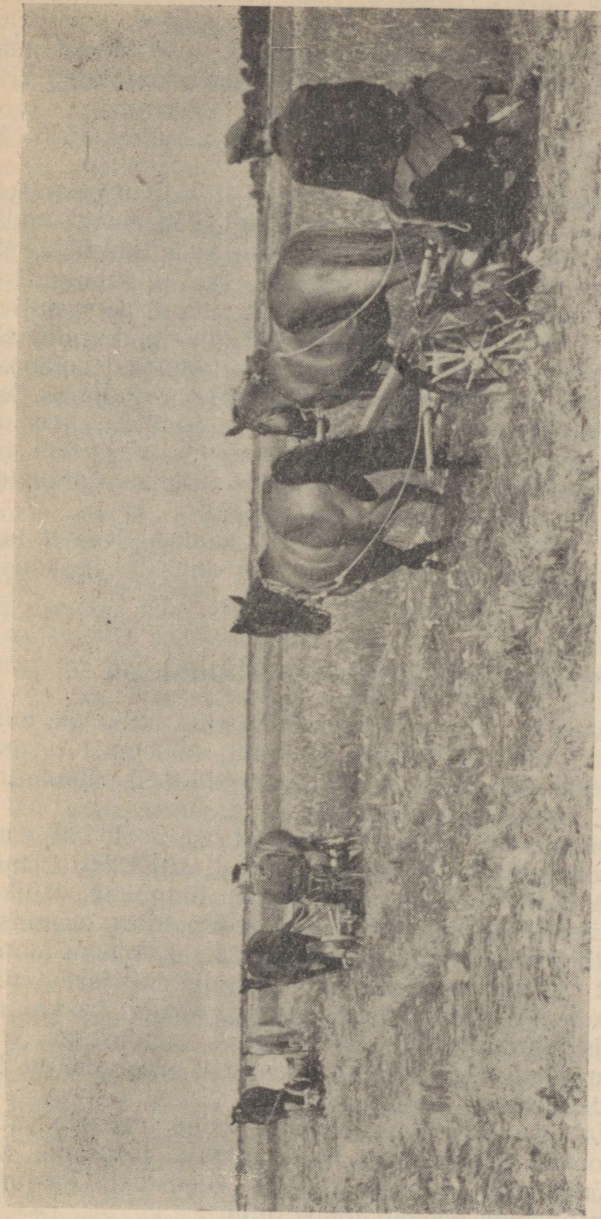
Juba kolm aastat järjest on Stalini-nimeline ja «Uue Kasari» kolhoos ning mõlemad sovhoosid kasvatanud hea maisisaagi võrdlemisi suurtel pindadel, saades keskmise saagina 300 ts haljasmassi hektari kohta. Stalini-nimelises kolhoosis on maisi iga aasta külvatud üle 40 hektari ja «Uue Kasari» kolhoosis 17—20 hektarile. 1960. a. külvati rajooni kolhoosides ja sovhoosides seda kultuuri juba ligemale 400 hektarile ehk kaks korda rohkem kui eelmisel aastal. Teise tähtsa silokultuurina on kolhoosides suuremas ulatuses hakatud kasvatama valget mesikat. 1959. aastal külvati valget mesikat 533 hektarile.

Kolm aastat tagasi hakati rajooni kolhoosides uudse kultuurina kasvatama lutserni. Juba 1958. aastaks kasvas lutserni koristuspindala 800 hektarini. Saak osutus küllaltki heaks. Kingisepa-nimelises jt. kolhoosides saadi neilt lutsernipõldudelt, mis külvati 1956. aasta kevadel, puhaskülvina 30 tsentnerit kuiva heina hektarilt. Teatud aastail on võimalik kasvatada ka lutserniseemet. 1959. a. saadi «Uue Kaluri» kolhoosis 150 kg lutserniseemet hektarilt.

Kultuurkarjamaade rajamine on momendil tähtsaim vahend suvise söödabaasi kindlustamiseks.

Kultuurkarjamaade rajamisest annab ülevaate alljärgnev tabel:

	1953. a.	1957. a. (hektarites)	1959. a.
Kokku kultuurkarjamaid	226	299	1405
Sellest: kolhoosides	106	132	1137
sovhoosides	120	167	267
Kultuurkarjamaad ühe lehma kohta	0,079	0,068	0,32
Sellest: kolhoosides	0,031	0,035	0,30
sovhoosides	0,18	0,26	0,36

Heinategu Zdanovi-nim. kolhoosis — E. Kanteri foto.

Veelgi suuremad perspektiivid on kultuurkarjamaade edasiseks laiendamiseks.

Rajooni läbib Kasari, Tuudi ja Paadremaa jõgi, peale selle rida teisi väiksemaid jõgesid, mis oma harujõgede poolest on eriti sobivad kultuurkarjamaade rajamiseks. Läheb veel mõni aasta ja nende kalda-äärsed alad puhastatakse võsast ning kividest. Sinna rajatakse kultuurkoplid.

Kultuurheinamaid on rajoonis 3700 ha, sellest 550 ha sovhoosides.

Paljudes kolhoosides on kultuurheinamaad saanud peamiseks koresöödabaasiks. «Arengu» kolhoosis varuti 1958. aastal endistelt sooheinamaadelt 500 tonni kõrgeväärtuslikku kultuurheina ehk 60% kogu koresöödast. Üksikute põldude saak ulatus kuni 40 tsentnerini kuivheina hektarilt. Rajoonis on suured perspektiivid kultuurrohumaade rajamiseks looduslike heina- ja karjamaade pealtparandamise teel. Mõningaid kogemusi omavad kolhoosid kultuurkarjamaade kasutamise organiseerimisel. Paljudes kolhoosides rakendatakse suvel edukalt loomade ööpäevast karjatamist, kusjuures loomi peetakse öösiti kultuurkoplites, päeval aga looduslikel karjamaadel. Nendes kolhoosides on suvine piimatoodang tunduvalt kõrgem kui teistes kolhoosides.

Looduslikest rohumaadest on saagirikkamad Kasari luha heinamaad (pindalaga ligi 2000 ha), mis annavad keskmiselt 10 ts kuiva heina hektari kohta.

Tööde organiseerimine kolhoosides

Tootmisbrigaadide organiseerimise vajadus ühes või teises kolhoosis kujunes meil töömahust, majandi iseloomust ja mehhaniseerimise tasemest. Põhiliselt töötavad nad meil põllumajanduses, ehitustel, vähestes kolhoosides ka aianduses.

Viimastel aastatel töötati partei ja valitsuse poolt välja abinõud kolhoosikorra edasiseks tugevdamiseks, eriti 1956. a. määrus «Põllumajandusliku artelli põhikirjast ning kolhoosnike initsiatiivi edasisest suurendamisest kolhoositootmise organiseerimisel ja artelli asjade juhtimisel», mis andsid kolhoositootmisele viljastavat hoogu, suurendasid töötajate initsiatiivi ning aitasid kasvatada häid tootmisjuhte. August Oosim hakkas esimesena rajoonis juhtima «Sädeme» kolhoosis moodustatud traktori-põllundusbrigaadi. Brigaadis organiseeriti grupiviisiline töö, mis andis häid tulemusi.

Paljud zootehnikud võtsid enda peale kogu loomakasvatuse juhtimise kolhoosis, täites ühtlasi farmijuhataja, laborandi, zootehniku ja mõned isegi söödakorraldaja kohustusi, kusjuures nad nende ülesannetega edukalt toime tulid.

Erilist tähelepanu on osutatud antud tootmistingimustes sobivatele töö organiseerimise vormidele. Mitmed rajooni kolhoosid

sid läksid üle uuele töö organiseerimise vormile — kompleksbrigaadile. Kompleksbrigaadid on loodud Kingissepa-nimelises, «Esimese Mai», Kalinini-nimelises ja «Sädeme» kolhoosis. Vastavalt iga majandi iseärasustele, samuti kõlvikute ja tootmishoone paiknemisele, kolhoosikaadri kvalifikatsioonile ning organisatsioonilisele ja majanduslikule tasemele on kujunenud neis isegused rakendamise vormid.

Kingissepa-nimelises ja «Esimese Mai» kolhoosis on kogu kolhoosi territooriumil paiknev taimekasvatuse ja loomakasvatuse allutatud ühe isiku juhtimisele. Nagu senised kogemused on näidanud, võimaldab mõlema tootmisharu allutamine ühele isikule paremini kindlustada taime- ja loomakasvatuse kooskõlastatud arendamist, kergendab kolhoosi juhtimist ja suurendab kolhoosnike, eeskätt brigadiride initsiatiivi.

Kõikides kompleksbrigaadides on ühiseks jooneks see, et põllutööd ja söötade varumine on organiseeritud grupiviisiliselt, kogu põllumajandusliku tehnika ning tootmisvahendite paigutamise ja heaperemeheliku kasutamise eest aga vastutab brigadir. Töö korraldus on seejuures peaaegu igal pool erinev.

Stalini-nimelises kolhoosis juhib brigadir nii põllundust kui ka loomakasvatust brigaadi ulatuses, kusjuures tal on abi loomakasvatuse alal.

«Võidu» kolhoosis, kus moodustati endise kahe põllundusbrigaadi asemele üks brigaad, juhib põllutööd agronoom-brigadir, loomakasvatust zootehnik-farmijuhataja. «Uue Kasari» kolhoosis on brigadir ühtlasi ka mehaanikuks, kes masinate korrashoiu järele valvab. Taimekasvatussaaduste tootmise ülesannete täitmise eest aga vastutavad grupivanemad antud ülesannete ulatuses.

Täiendusi ja parandusi on tehtud ka alaliste põllundusbrigaadide töö organiseerimises. «Tuleviku» kolhoosis organiseeriti 1957. a. endise 5 põllundusbrigaadi asemele 6 ja «Tuleviku» kolhoosi tingimustes õigustab see end. Selles kolhoosis on külade laialipillatuse tõttu kompleksbrigaadide loomine või brigaadide ühendamine raskendatud, kuid väikestes põllundusbrigaadides on töö hea organiseerimise korral brigadiril võimalik tootvast tööst osa võtta, mille eest ta eraldi tasu saab.

Olulisi muudatusi on viimasel ajal toimunud kolhoosnike ja kolhoosi juhtivate töötajate töötasustamisel. 1954. aastani oli domineerivaks tasuvormiks normipäevade tasu. Aastail 1955—1957 kasutati laiaulatuslikult lisatasusüsteemi nii põllunduses kui karjamajanduses. Ajapikka kaotas lisatasu oma tähtsuse, seoses põhitasu suurenemisega.

«Uue Kasari», «Jõe», «Arengu», Kingissepa-nimelises, «Võidu» ja Zdanovi-nimelises kolhoosis mindi 1959. a. üle otsesele rahalisele töötasule. Kõikides rahalisele töötasule üleläänud kolhoosides tõusis kolhoosnike tööviljakus ja aktiivsus.

Maaparandus

Lihula rajoon kuulub soomaade hulga poolest suuremate hulka vabariigis.

Rajoonis on suurel arvul veel nii madalsoid kui ka turbarabasad kasutusele võtmata. See eeldab loomakasvatusele küllaldase söödabaasi loomist kõrgetootlike kultuurkarjamaade ja niitude rajamise teel ning põldheina, silo, kartuli, söödajuurvilja ja teiste söötade küllust. «Arengu», Soontagana ja paljudes teistes kolhoosides saadi 1958. a. soomaadele külvatud kultuurheina esimese ja teise aasta külvidest 35—40 ts hektarilt. «Vapruse» kolhoosis oli üksikute hektarite saak veelgi suurem. Paremaid saake andis ristik segus timutiga.

Ka kartul annab soomaadel rikkalikku saaki. Stalini-nimelise kolhoosi 3. brigaadis kasvatati 5 aastat ühel ja samal soopinnal kartulit, kusjuures kartulisaak iga aasta ületas mineraalpõldudel saadud kartuli hektarisaake kahekordselt. Vaatamata sellele, et 1958. aasta suvel külm kahel korral ära võttis soos kasvava kartuli pealsed, saadi sügisel veelgi üle 100 ts kartulit hektari kohta. 1959. aastal saadi Tammaru, «Uue Kasari» ja teistes kolhoosides ning Oidremaa sovhoosis sohu pandud kartulilt poole suurem saak kui mineraalmaalt.

«Kiire» kolhoosis saadakse iga aasta soomaadelt suuri juurviljasaake. Tuhu, Uue-Virtsu, Laiküla, Oidremaa ja paljudel teistel rabamaadel on kõikide söödakultuuride osas häid saake saadud. Neilt rabamaadelt on kogutud söödajuurvilja kuni 300 ts hektarilt.

Korralikult kuivendatud uudismaa koos vastavate agromeliotiivsete võtete rakendamisega loob head eeldused hektarisaakide tõstmiseks ning paralleelselt sellega uute kultuurpindalade lisamiseks põllumajanduslikku ringlusse. Selles osas on Lihula rajooni kolhoosidel ja sovhoosidel suured perspektiivid ja võimalused. Kuid nende võimaluste täieulatuslikku ellurakendamist pidurdas pikemat aega kodanlikult Eestilt pärandatud olukord maaparanduse alal. Kodanlikus Eestis, eriti aastail 1937—1940, maaparandustööd mõnevõrra hoogustusid. Neil aastail laienes soostunud maa-alade ülesharimine, kusjuures paljudel juhtudel künti üles soid isegi ilma detailkuivendussüsteemide rajamiseta. Uusi veevoolusid rajati ning olemasolevaid süvendati äärmiselt vähe just sellepärast, et aastail 1937—1940 oli sademeid erakordselt vähe, mistõttu osa ülesharitavaid soid jäi eelnevalt kuivendamata.

Peamine põhjus aga seisis selles, et üksiktalupidajatel, tolleaegseil veeühinguil ja ka kodanliku Eesti valitsusel puudus raha ning puudusid agregaadid nõuetekohaste eelvoolude rajamiseks ja korrastamiseks. Seetõttu jäeti peaaegu igal jõel või kraavil paekihid kas osaliselt või täielikult välja võtmata. Niisugune olu-

kord on iseloomulik ka Lihula rajoonis varem tehtud maaparandustööde osas.

Kodanlik Eesti ei andnud meie rajooni talupojale ühtegi korralikku kuivendussüsteemi. Varem ülesharitud maad muutusid peatselt kasutamiskõlbmatuks. Eelvoolude puudumise tagajärjel kraavid ummistusid. Kõik need vead tuli parandada, mis nõudis suurt tööd, selle töömahu tegemiseks aga ei jätkunud kolhoosikorra esimestel aastatel küllaldaselt agregaatide.

Nüüd on kolhoosidele ja sovhoosidele maaparandustööde läbi viimiseks antud vajalikud agregaadid. Omaaegne «kraavihalli» elukutse on läinud minevikku, inimest, labidat, kirvest ja kangid asendavad nüüd maaparandustöödel masinad.

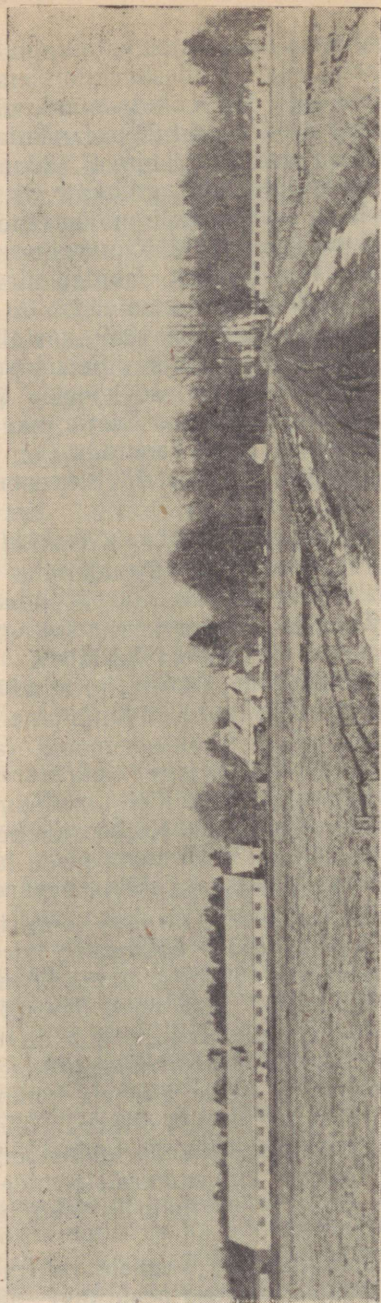
Rajoonis töötas maaparandustöödel 1959. aastal 4 ekskavaatorit. See on niisama palju kui kodanlikus Eestis ekskavaatoreid üldse oli. Remondi- ja tehnikajaama, sovhooside ja kolhooside lintraktorite arv aga ületab kodanlikus Eestis maaparandustöödel töötanud traktorite arvu. Meie kasutada on uudismaadel kraaviadrad, juurijad-kogujad, buldoosid, skreiperid ning raske randaalid.

1958. aastal lõpetati Kaose ja 1959. a. Kiisamaa peakraavide kaevamine. Käsil on Päädremaa jõe süvendamine ja reguleerimine. Järgnevalt tuleb reguleerimisele ja süvendamisele Tuudi jõgi. Kaevatakse Penijõe peakraav ja teised suuremad kraavid, mille kuivendusala haarab tuhandeid hektareid viljakandvat maad. Kõik need tööd tehakse riigi kulul. Ka detailkuivendus, kultuurtehnilised tööd, happeliste muldade lupjamine ning alus- ja väetisturba tootmine kolhoosides tehakse remondi- ja tehnikajaama poolt riigi summade arvel, kusjuures pärast tehtud tööde vastuvõtmist tasuvad kolhoosid nende tööde maksumusest ainult 50%, kuna 50% võtab riik enda kanda. Kolhooside poolt tasutava osa ulatuses aga saavad kolhoosid 10 aasta peale laenu.

Eriti suured on rajoonis väetis- ja alusturbavarud.

Mehhaniseeritud turba tootmiseks on ette valmistatud Kõverdama turbaraba. Seal hakkas peale kolhooside turvast tootma Lihula remondi- ja tehnikajaam. 1959. a. tootis ta mehhaniseeritud üle 10 000 tonni alusturbast. Seni on kolhoosid alusturbast tootnud oma kolhoosi turbavõtukohtadest, mis on olemas enamikus kolhoosides. Suuremateks alusturba kasutajateks on olnud «Sädeme», Zdanovi-nimeline ja «Uue Kasari» kolhoos, kus iga aasta kasutatakse 2—3 tuhat m³ turvast. Maaparandusagregaatide kvaliteet ja soodsad tingimused maaparandustöödeks võimaldavad nüüd üle minna lahtiste kuivendussüsteemide ehitamiselt dreanažsüsteemile ning alus- ja väetisturba tootmise täielikule mehhaniseerimisele.

Endiste väikeste soopõllulappide asemele rajavad kolhoosid nüüd suured kultuurpindalad. Kaose peakraavi äärde Kingisepa-nimelises kolhoosis rajatakse ligemale 200-hektariline kul-

Oidremaa sovhoos — L. Elkeni foto,

tuurmaa, millest suur osa juba üles on küntud. Umbes niisama suur põld tuleb aasta-paari pärast juurde Soontagana kolhoosis. Suurtes massiivides rajatakse kultuurkarjamaid «Uue Kasari» kolhoosis. Komplekssete põldude rajamine võimaldab kulutusi teede ehitamisel vähendada ning paremini tööd organiseerida ja agregaatte kasutada.

Kasutades soodsaid tingimusi, on rajoonis tehtud suur töö laialulatuslikult maaparanduse läbiviimiseks. Aastail 1951—1959 on korrastatud ja kaevatud majandivahelisi ja -siseseid eelvoolusid ning magistraalkanaleid, üldpikkusega üle 200 km. Neist on täiesti korrastatud 160 km. Mainitud eelvoolude ja magistraalkanalite kaevamiseks ja kapitaalremondiks kulutasid kolhoosid kõigest 250 000 rubla, ülejäänud osa võttis riik enda kanda. Nende vesikondade tulupiirkonnas on maid kokku 18 823 ha, millest 15 360 ha võib kuivendada ja kasutusele võtta kergelt ja keskmiselt haritavat maad. Suurimaks kuivendusala on Paadremaa jõe piirkond, mis hõlmab 6260 hektarit kuivendatavat ala, sellest Kalinini-nim. kolhoosis 5280 ha, «Ühisjõu» kolhoosis 120 ja «Uute Radade» kolhoosis 120 ha. Sellest on juba kuivendatud 495 hektarit.

Veltsa peakraavi piirkonnas, mis korrastati 1956. a., on kuivendatud maad 1990 hektarit, sellest kasutusele võetud 255 ha. Suuremad maa-alad on kasutusele võetud veel Uue-Virtsu peakraavi piirkonnas, kokku 270 ha, Kaose peakraavi piirkonnas 250 ha.

Ehitustegevus

Rajooni ilme on põhjalikult muutunud. Lihula alevisse on ehitatud 8 kahekorruselist elumaja, saun, universaalkauplus ja kohaliku majanduse kombinaadi teenustöökodade paviljon. Rajooni suurimaks ehituseks viimase viie aasta jooksul on Virtsu kalatehase konservitsehhi kalasaaduste külmhoone, suitsutamistsehhi ja teiste tootmis- ning ühiskondlike hoonetega. Kolhoosides ja sovhoosides on ehitatud 27 ajakohast veiselautat, 19 sigalat, 6 kanalit, 7 mehhaniseeritud viljakuivatit, 5 traktorite remonditöökoda ning palju teisi tootmis- ja ühiskondlikke hooned. Paljudes tootmishoonetes on töö mehhaniseeritud. «Arengu», «Uue Kasari» ja Ždanovi-nimelises kolhoosis ning mõlemas sovhoosis on sisse viidud elektrilüps. 1955. aastal lõpetati praegusele Lihula remondi- ja tehnikajaamale kuuluvate hoonete väljaehitamine.

Laia ulatuse on kolhoosides ja sovhoosides võtnud elamuehitus. Ehitustegevuse hoogustamisest räägib kas või fakt, et 1958. aastal laaditi Lihula raudteejaamas maha ehitusmaterjale üle 15 000 tonni, millest põhilise osa moodustasid tsement, lubi, klaas, ehitusraud, eterniit ja tellised ning mõningad teised kaubad, mida rajoonis ei toodeta.

Uued elamud Lihulas — A. Veeremäe foto.

Ainuüksi rajooni kolhoosidevaheline ehituskontor teostas 1959. aastal ehitustöid 2,3 miljoni rubla ulatuses.

«Arengu» kolhoosis 1958. aastal ekspluatatsiooni antud neljarealine veiselaut, mis mahutab 150 lehma, on silikaatehitus, tulekindla raudbetoonist laega, mis tugineb raudbetoonpostidele. Selleks ehitatud kaldtee (silla) kaudu veetakse kore- ja teised söödad laepealsele, mis mahutab peaaegu kogu laudaperioodi söödatagavara. Lauda juurde on ehitatud lüpsjate-karjatalitajate tuba, karjaköök ja teised vajalikud ruumid. Kõik palju jõukulu nõudvad tootmisprotsessid mehhaniseeriti, võeti kasutusele elektrilüps.

Kingissepa-nimelises, «Sädeme», Zdanovi-nimelises ja paljudes teistes kolhoosides ehitati uute karjalautade juurde ka loomakasvatajate korterid, mis võimaldab loomakasvatajate kaadri paremat valikut ja neile paremate töötingimuste loomist.

1958. aastal hakati kasutama ka kerget tüüpi sigalaid. Esimese niisuguse sigala ehitas ehituskontor Stalini-nimelises kolhoosis valmis 4 kuuga. Kerget tüüpi sigala mahutab 200 siga ja selle ehitamine läks maksma 80 000 rubla.

Põllumajanduse mehhaniseerimine

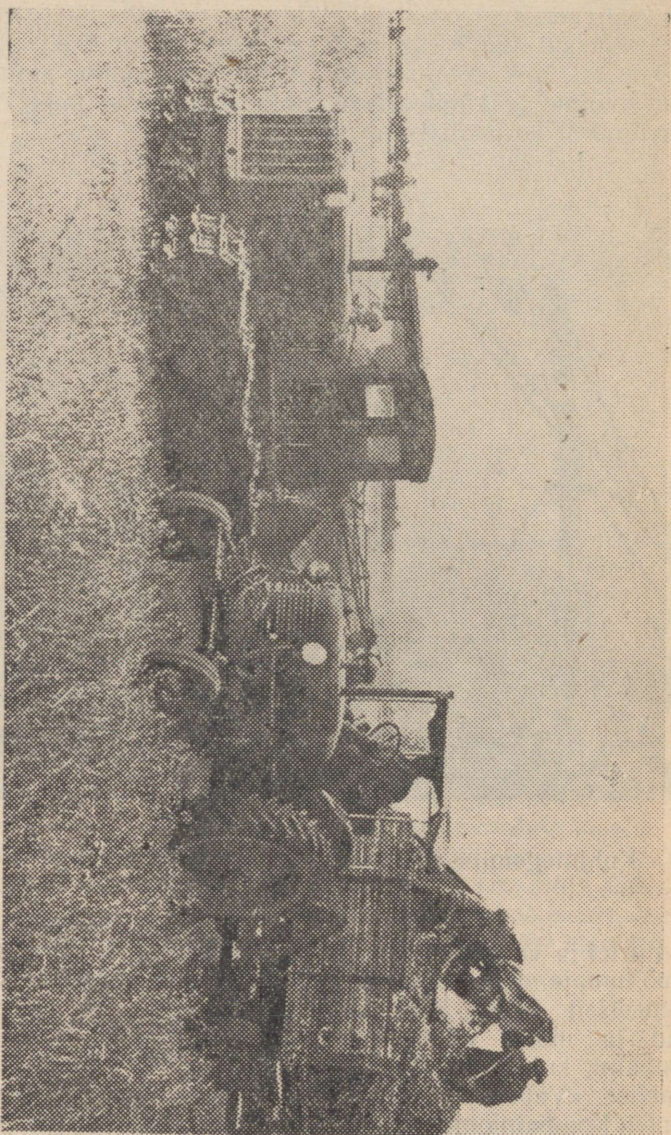
Traktorite, kombainide jt. põllutöömashinade hulk kasvas kiiresti pärast NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembripleenumi ajaloolisi otsuseid. Agregaatide arvulist kasvu rajooni põllumajanduses iseloomustavad järgmised andmed. Kui võrrelda

1958. aastat 1950. aastaga, siis on autode hulk kolhoosides ja sovhoosides suurenenud 12-kordselt, traktorite arv 7,5-kordselt ning kombainide kogusumma rohkem kui 30-kordselt. 1951. aastal olid hobused ja nendega töötavad inimesed peatöötajateks kõigil põllutöödel. 1951. aastal tehti sügiskünnist hobustega ära 62%, viljakoristustöödest 90% ja kõigist põllutöödest ligemale 70%, söötasid aga varuti peaaegu sajaprotsendiliselt. 1959. aastal teostati kõik põhilised põllutööd (künn, külv, pinnase ettevalmistamine ja külvide hooldamine) masinate jõul, 70% suviteraviljadest koristati kombainidega.

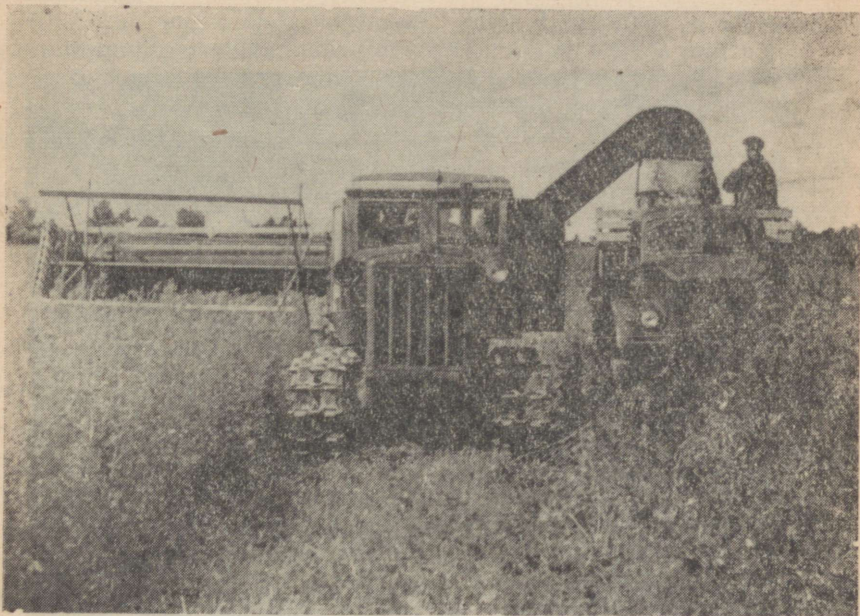
Kuhjategemine Oidremaa sovhoosis — L. Elkeni foto.

Partei ja valitsuse otsuse traktorijaamade reorganiseerimisest ja põllumajanduse edasiarendamisest kiitis rajooni talurahvas üksmeelselt heaks. Kõik rajooni kolhoosid ostsid endale traktorid ja muud põllutöömashinad. 20 kolhoosi ostsid endale kombaini, kusjuures «Leninliku Tee», «Uute Radade», Kalinini-nimelise, «Vapruse» ja Tammaru kolhoos ostsid igaüks 2 kombaini. Kombainiomanikuks sai ka «Uue Kaluri» ja «Uue Elu» kalurikolhoos. Tarva masina-traktorijaam reorganiseeriti Lihula remondi- ja tehnikajaamaks.

Silo valmistamine «Uute Radade» kolhoosis — L. Elkeni foto.

Traktorite, kombainide ja muude põllutöömashinade müümine kolhoosidele on end täiesti õigustanud. Hoolimata sellest, et traktorijaama reorganiseerimine algas kevadkülvil eel ja et 1958. aasta kevad osutus hiliseks, tulid kolhoosid õigel ajal ja kiiremini kui varematal aastatel külvitöödega toime.

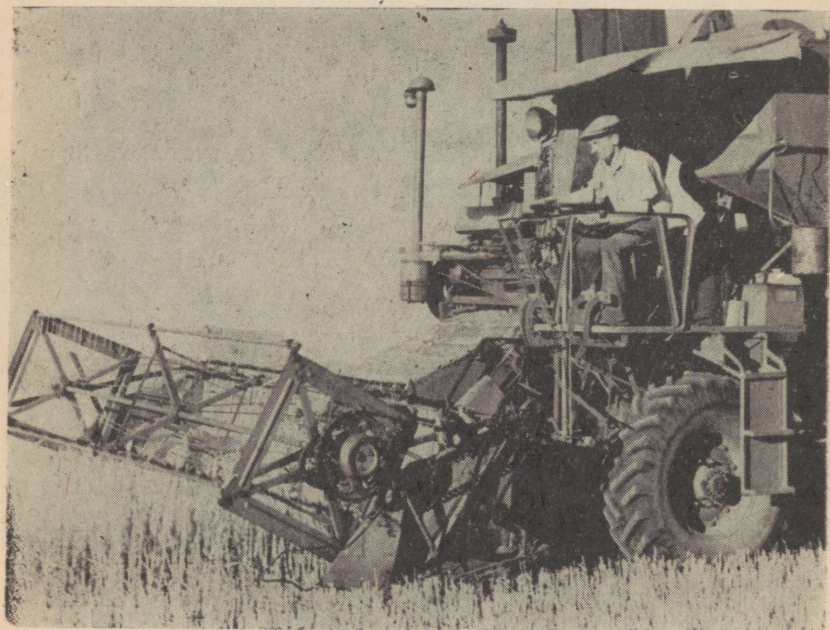
Silokombain mesikapõllul.

Oigeaegselt viidi läbi ka kõik kesakünni- ja -harimistööd, sügiskülv ning kõrrekünd. Traktoritega niideti heina 1500 ha võrra rohkem kui eelmisel aastal, mis võimaldas tunduvalt kokku hoida inime tööjõu kulu söötade varumisel ja kindlustas heina koristamise kiiresti ning heinavarude suurendamise. Rajooni kolhoosides varuti 1958. aastal 1350 tonni kõrgeväärtuslikku heina rohkem kui 1957. aastal.

Agregaatide üleminek kolhoosidele vähendas traktorite ja kombainide seisakuid, avariide ja teiste tehniliste vigade esinemist. Jooksva remondi kulud vähenesid juba esimesel aastal kaks korda. Nagu kogemused näitavad, oli traktorite tööviljakus kõige suurem nendes kolhoosides, kus masinaid kasutati komplekselt, kus traktoreid ja teisi põllutöömashinaid oli sellisel

hulgal ja traktorimarkide valikus, mis kindlustas tööde täielikuma mehhaniseerimise ja mitmesuguste põllutööde üheaegse tegemise. Selle tulemusena hoiti ära masinate asjatud ümberpaigutamised brigaadide vahel ja ka brigaadis endas.

Veelgi suuremad on põllumajanduse elektrifitseerimisalased perspektiivid. Kui veel hiljuti oli põllumajanduse elektrifitseerimisel peasuunaks kohalike elektrijaamade ehitamine, mis oli

Kombain kolhoosipõllul — L. Elkeni foto.

iseloomulik ka Lihula rajoonile, siis alates 1954. aastast elektrifitseeritakse põllumajandust peamiselt ülemaaliste riiklike kõrgepingeliinide laiendamise teel. Lähemate aastate jooksul lülitatakse rajoon täielikult riiklikku elektrivõrku. Kolhoosid, sovhoosid ja teised majandid hakkavad saama odavat elektrienergiat, kolhoosnikud, töölised ja teenistujad aga saavad koju elektrivalguse. Kõik see loob soodsad tingimused ja eeldused põllunduse ja loomakasvatamise igakülgseks mehhaniseerimiseks, mis omakorda võimaldab vähendada tööjõukulu ja omahinda toodanguühiku kohta. Elekter muudab inimeste töö kergemaks.

Metsamajandus

ÜLDANDMED. Lihula rajooni metsafondi üldpindala on 48,6 tuhat ha. Sellest moodustab metsamaa 29,4 tuhat ha ehk 60,4%.

Metsafond jaguneb riiklikuks metsafondiks ja kolhooside metsafondiks.

Riiklikku metsafondi kuuluvad peale Läänemaa ja Pärnu metsamajandite osaliste maavalduste (Lihula ja Varbla metskond täielikult; Audru ja Tõstamaa metskond osaliselt) veel Oidremaa ja Lihula sovhoosile, riiklikule maafondile ning mitmesugustele teistele asutustele kinnistatud metsad.

Kolhooside metsafond jaguneb põllumajanduslike artellide ja kalurikolhooside vahel, kusjuures põhiline osa metsafondist (95,0%) kuulub põllumajanduslikele artellidele.

* * *

Metsafondi jagunemine metsavaldajate järgi on järgmine:

Metsavaldajad	üldpind- ala tuh. ha	sellest metsa- maad	metsamaast		% metsafondi üldpind- alast
			metsaga	metsata	
(seisuga 1. november 1959. a.)					
A. Riiklik metsafond kokku	36,0	16,8	16,3	0,5	44,0
Sellest kuulub:					
a) Läänemaa ja Pärnumaa metsamajandile	30,3	11,1	10,6	0,5	62,3
b) Oidremaa ja Lihula sovhoosile	2,1	2,1	2,1	—	4,3
c) riiklikku maafondi	3,2	3,2	3,2	—	6,5
d) teistele riiklikele asutustele	0,4	0,4	0,4	—	0,8
B. Kolhooside metsa- fond kokku	12,6	12,6	12,5	0,1	25,9
Kõik kokku	48,6	29,4	28,8	0,6	100

Rajooni metsasuseprotsent metsaga metsamaa järgi on 20,9, mis on peaaegu kolmandiku võrra madalam vabariigi keskmisest metsasuseprotsendist.

Metsamaa reljeef on madaal ja tasane, väikeste tõusudega. Valitsevaiks metsamuldadeks on karbonaatsed savirikkad rähk-

mullad, mille pealmises osas leidub peale savi ja liiva rohkesti paekilde, kruusa ja munakaid. Rähkmuldade vahel leidub ka mitmesuguse sügavusega liivmuldi. Metsamuldadest domineerivad niisked ja värsked mullad, kuid küllalt palju on ka kuivi alasid.

Samuti kui kuuluvuselt, jaguneb rajooni metsafond ka oma olemuselt kaheks eri osaks — riiklikuks ja kolhooside metsafondiks.

RIIKLIKU METSAFONDI ISELOOMUSTUS. Riiklikus metsafondis on väga palju metsata maad — peamiselt laialdasi soid ja rabu, kus kasvab ainult üksikuid kiduraid puid. Neid alasid metsamaaks ei arvestata. Soo- ja raba-alad paiknevad põhiliselt rajooni lõunaosas, Audru ja Tõstamaa metskonna piires, kuid neid võib arvukalt leida ka rajooni teistes osades (Tuhu soo, Virtsu-Massu raba jne.). Metsamaast võtavad enda alla põhilise osa eksploateeritavad metsad, mille majandamise eesmärgiks on rahvamajanduse puidunõuete rahuldamine. Nende kõrval on väike osa kaitsemetsi, mis paiknevad ribadena maanteed ja raudteede ääres ning rannaliivadel. Nende metsade ülesandeks on teede või pinnase kaitsmine ilmastiku kahjuliku tegevuse eest.

Puistutest domineerivad riiklikus metsafondis männienamusega puistud, mis võtavad enda alla üle poole metsade pindalast. Kaseenamusega puistute pindala moodustab metsade pindalast umbes veerandi. Küllaltki palju on ka kuuseenamusega puistusid. Teiste enamuspuuliikidega puistute pindala on väike. Metsa vanuse järgi domineerivad metsanoorendikud (okaspuupuistud alla 40. a. ja lehtpuupuistud alla 20. a.), mis moodustavad metsadest umbes 40%. Seevastu raieküpseid ja üleseisnud puistuid on säilinud üsna tagasihoidlikult. Puistute keskmine boniteet kõigub III ja IV boniteediklassi vahel, mis näitab, et puistud paiknevad keskpärastel või väheviljakail kasvukohtadel.

Metsaga metsamaa hektari keskmine tagavara on üle 100 ja hektari aastane keskmine juurdekasv üle kahe tihumeetri.

KOLHOOSIDE METSAFONDI ISELOOMUSTUS. Kolhoosidel on metsamaad keskmiselt 450 ha kolhoosi kohta, kusjuures metsamaa moodustab nende maakasutusest 15,9%. Metsafond koosneb väikesepinnalistest metsaosadest, mis paiknevad hajutatult põllumajanduslike kõlvikute vahel. Sood ja rabad kolhooside metsafondis peaaegu puuduvad. Analoogiliselt riigimetsadega jagunevad ka kolhoosimetsad eksploateeritavaiks ja kaitsemetsadeks.

Kooseisu järgi domineerivad kolhoosimetsades kaseenamusega puistud, mille pindala moodustab metsadest üle 50%. Teisel kohal on männienamusega puistud, vaevalt 20% metsade pindalast. Suhteliselt palju on valgelepa-enamusega puistuid — umbes 15%. Enam-vähem võrdselt (alla 5%) on kuuse- ja mustlepa-

enamusega puistuid. Teiste puuliikidega puistuid on vähe. Eeltoodust järeltub, et kolhoosi metsades, vastandina riiklikule metsafondile, on suures ülekaalus kase- ja lepuistud, mis annavad küll kütte-, kuid suhteliselt vähe tarbepuitu.

PUIDUVAJADUSE KATTEVÕIMALUSED JA METSAMAJANDUSE ÜLESANDED. 1959. a. arvestuste kohaselt suudavad kolhoosimetsad, hoolimata oma küllaltki suurest pindalast, rahuldada rajooni kolhooside ja kolhoosiperede puiduvajadusi ainult umbes pooles ulatuses. Seejuures annab eriti tunda okaspuu tarbematerjali vähesus, mis sunnib vähegi võimalikel juhtudel okaspuu tarbepuitu asendama lehtpuu tarbepuiduga või teiste materjalidega. Küttepuidu puudujääki aitab tasandada põllumajanduslike kõlvikute puhastamisel saadav puidukogus, samuti turvas.

Sovhooside metsad rahuldavad sovhooside puiduvajadusi veelgi väiksemas ulatuses. Seepärast tuleb riiklikul metsafondil rahuldada kohaliku tööstuse, mitmesuguste asutuste ja elanikkonna puiduvajaduste kõrval ka osaliselt kolhooside ja sovhooside puiduvajadusi.

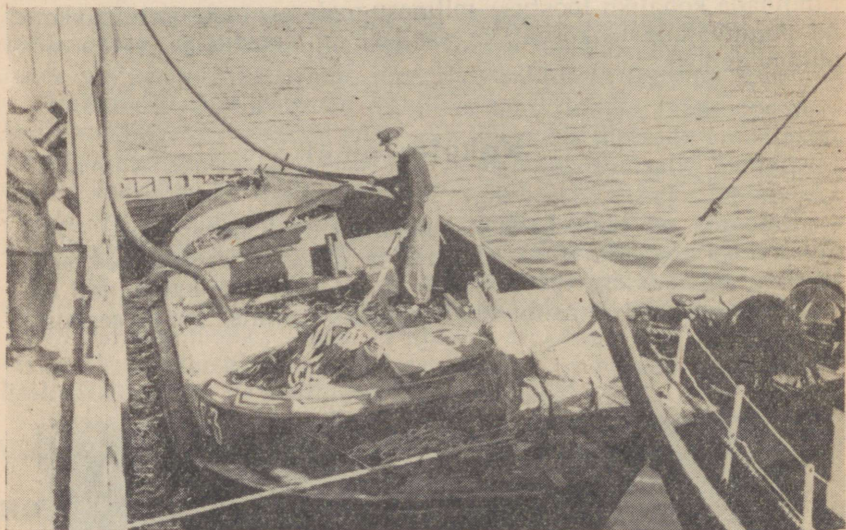
Kalurite elust

Rajoonis on kuus kalurikolhoosi: «Uus Kalur», «Uus Elu», «Virtsu Kalur», «Sangar», «Laine» ja «Kajak», mis moodustati 1949. a. Juba varem 1944.—1945. a. olid kalurid koondunud kaluriühistusse, mis oli esimeseks sammuks tootmise koopereerimise poole.

«Virtsu Kaluri» kalurid püügil — V. Plaasi foto.

10 aasta jooksul on kalurikolhoosid tugevnenud nii majanduslikult kui ka organisatsiooniliselt. 1959. aastal ostsid nad mootor-kalapüügijaamalt püünised ja ujuvvahendid. Püüniseid ja paate osteti 6 kolhoosi poolt kokku üle 3 miljoni rubla eest. Nii ostis «Laine» kolhoos püüniseid ja paate 700 000 rubla väärtuses, «Virtsu Kalur» 670 000 rubla eest jne. «Virtsu Kaluri» kolhoosis on nüüd kalapüügivahendeid keskmiselt iga kaluri kohta 26 800 rubla väärtuses, «Laine» kolhoosis 21 000 rubla eest jne. Kui võrrelda sellega, mis oli 10 aastat tagasi, siis on kalapüügivahendite hulk ja nende kvaliteet tundmatuseni muutunud. Näiteks «Uue Elu» kalurikolhoosi kalapüügivahendite hulka võis 1949. a. arvata nelja räumemõrda, viitkümme mitmesugust võrku ja kolme tuhandet õnge. 1959. a. olj selles kolhoosis 20 seisevnoota, 30 ääremõrda, 450 suurkalavõrku, 100 räimevõrku ja 50 kiluvõrku ning vajalikul hulgal mootorpaate.

Räime vastuvõtmine Virtsu kalatehases — L. Elkeni foto.

Kaluritelt kala vastuvõtmiseks on riik «Kajaka» ja «Laine» kolhoosi piirkonda ehitanud mehhaniseeritud kalavastuvõtupunktid, Virtsu randa aga Virtsu kalatehase. Ajakohaste püügi- ja ujuvvahendite olemasolu ning tööde mehhaniseerimine vastuvõtupunktides võimaldas tunduvalt tõsta kalurite tööviljakust ja suurendada nende sissetulekuid, 1959. aastal püüti ja anti rahvamajandusele keskmiselt iga kaluri kohta üle 110 ts kala. Kõige kõrgem tööviljakus mainitud perioodil oli «Virtsu

«Kaluri» kolhoosis, kus aasta jooksul püüti iga kaluri kohta merest välja keskmiselt üle 210 tsentneri kala. Mitmekesised püügivahendid võimaldasid teostada kalapüüki aasta ringi ning ajakohaste ujuvahendite kasutamisel sõita rändpüügile Muhu ja Saaremaa vetesse, Pärnu lahte ning teistesse kaugemaisse kalarikkamaisse kohtadesse. Talvel ja varakevadel püütakse põhiliselt suursoomkala kodurannas. Maist kuni juulini toimub iga aasta räime massipüük. Üle 90% kalurikolhooside poolt püütavast kalast moodustab räim. Massipüügi ajal toovad kalurid merest välja kümneid tonne räimi päevas. Näiteks 1959. aasta juunis töid «Virtsu Kaluri» tublid kalamehed merest välja 20 kaluri kohta kuni 70 tonni räime päevas. Rajooni kalurid täitsid seitseaastaku esimese aasta püügiplaani juba 1. oktoobriks 1959. a., kusjuures «Kajaka» kolhoosis täideti see 146,8%- ja «Virtsu Kaluri» kolhoosis 124,5%-liselt. Mõlemad täitsid aastaplaani juba II kvartalis. Võistlus seitseaastaku ülesande eduka täitmise eest on haaranud kõiki kalureid. Nad on ühtlasi sotsialistlikus, võistluses Haapsalu rajooni kaluritega.

Aasta teisel poolel toimub räimepüügi kõrval ka angerja-, siia-, vimma- ja segakalapüük.

Kalanduse kõrval on tähtis koht ka põllumajandusel, olgugi et majanduslikud näitajad on siin märksa madalamad kui põllumajanduslikes kolhoosides. Põllumaad iga kolhoosi liikme kohta, kes ei ole seotud kalandusega, on kalurikolhoosides palju vähem kui põllumajanduslikes artellides.

Kalurikolhoosid ostsid riigilt traktoreid, kombaine ja teisi põllumajanduslikke masinaid ning võitlevad samuti kui teisedki kolhoosid selle eest, et seitseaastaku ülesanded täita tunduvalt varem kui esialgu planeeriti.

Samuti on kalurikolhooside kasutusel olev rannaäärne maa tunduvalt oma ilmet muutnud. Paljud «Laine», «Sangari», «Uue Elu» jt. kolhooside endised kivised põllud, kus sai künda vaid ühehobusesahaga, on nüüd kividest puhastatud, kuivendatud ja kultuurseisundisse viidud, nii et saab kõiki kaasaegseid põllumajandusmasinaid kasutada. Tulude kasv on loonud võimalused suuremate tootmishoonete püstitamiseks, kus töö käib mehhaniseeritult. Kõik see näitab, et kalurikolhoosideski on loodud tingimused põllumajanduse kiireks edasiarendamiseks. Neid võimalusi on hakatud juba edukalt kasutama. Lehmade arvu poolest 100 hektari põllumajandusliku maa kohta tõusid «Uue Elu», «Kajaka» ja «Laine» kolhoos 1959. a. paljude põllumajanduslike artellide tasemele. Aasta jooksul suurendati lehmade arvu nendes 25% võrra. «Virtsu Kaluri», «Kajaka», «Laine», «Sangari» ja «Uue Kaluri» kolhoosis on juba moodustatud seafarmid. 1959. a. jooksul turustasid kalurikolhoosid liha üle kolme korra rohkem kui eelmise aasta vastaval perioodil.

Piima kogutoodang tõusis samal ajal 37%.

Kalandusest saavad nii kalurikolhoosid kui ka kalurid head sissetulekut. Sellepärast elavad kalurid ka jõukalt.

Kodanliku Eesti ajal oli tavaks öelda: «Vaene kui kalur,» nüüd öeldakse... «Raha nagu kaluril.» Vähe leidub kalureid, kellel poleks mootorratast. Oma isiklik «Pobeda» on «Uue Elu» kaluril Loosil. «Moskvitšide» omanikud on mitmed kalurid: Elmar Kask «Uue Kaluri» kolhoosist, vennad Raudkivid ja Kalbak «Laine» kolhoosist, Aavajõe ja Vainomäe «Kajaka» kolhoosist jt. Kalurikolhooside (välja arvatud «Laine») keskuste juures asuvad kaunid pargid. Nende korrastamine on käsil.

Looduslikult kaunisse kohta püstitati 1959. aastal «Virtsu Kaluri» kolhoosi kontorihooned koos kolhoosi klubiga. Endise Virtsu mõisa pargi äärde aga keruvad uued ja nägusad kalurite individuaalelamud, mis on nagu enamik «Virtsu Kaluri» kolhoosi liikmete kodusid, elektrifitseeritud, hästi sisustatud. Uutesse elamutesse asusid Aleksander Vainomäe «Kajaka» kolhoosist, Friedrich Arden «Laine» kolhoosist ja paljud teised.

Peatselt muutuvad kalurikolhoosi keskused veelgi nägusamaks.

Tööstus

Lihula kuulub põllumajanduslike rajoonide hulka, andes ainult 0,4% vabariigi tööstuse kogutoodangust. Vaatamata sellele on nõukogude võimu aastail ka rajooni tööstus tublisti kasvanud. Samuti on suurenenud tööliste arv. Kui 1936. a. töötas praeguse rajooni piirkonna tööstusettevõteteis 150 töolist, siis nüüd on nende arv kasvanud ligi 600-le. Eriti kiire arengu on tööstus teinud viimase kaheksa aasta jooksul: toodang on suurenenud rohkem kui 33-kordselt. See toimus peamiselt kalatehase rajamise ja piimasaaduste tootmise suurenemise arvel.

Rajooni tööstuse struktuuris on esikohal toiduainetetööstus, mis moodustab üle 83%, sellest piimasaadused 53% ja kala 17%.

1959. a. suurenes rajoonis kalapüük 1950. aastaga võrreldes rohkem kui kuuekordseks, mööbli ja katusekivide tootmine kahekordseks jne.

Samal ajal andis meie tööstus vabariigi tööstustoodangust võid 3,8%, katusekive 1,9%, saematerjali 1,2%, juustu 2,2% ja kala 4,8%.

LIHULA RAJONIS ON 7 VÖITÖÖSTUST (Karuse, Kasari, Koonga, Lihula, Lõpe, Paadremaa ja Varbla), 12 koorejaama ja piimapunkti. Nende kogutoodang ulatus 1950. a. umbes 1 miljoni rublani. Viimastel aastatel on rajooni karjamajandus kiiresti arenenud, mille tulemusena 1959. a. rajooni võitööstuste kogutoodang ulatus juba ligi 19,1 miljoni rublani. Võitoodang on samal ajal tõusnud umbes 6,5 tuhat tsentnerit. Piima varu-

mine on kasvanud tublisti üle poolteise korra. Karuse võitööstuses suurenes näiteks piima varumine 1959. aastal 1953. aastaga võrreldes 1218 tonni, Kasaril 948 tonni, Koongas 900 tonni jne.

Peale või valmistatakse võitööstustes veel juustu, kaseiini ja kohupiima ning Lihula võitööstuses piimapulbrit. Seitseaastaku esimese aasta ülesanded täitsid ja ületasid kõik võitööstused, kusjuures paremaks olid Koonga ja Lihula. Rajooni võitööstuste töötajad on võtnud endale sotsialistlikuks kohustuseks täita seitsme aasta plaan rutemini kui kuue aastaga.

Kuni viimaste aastateni esindasid rajooni tööstust põhiliselt võitööstused. Tänapäeval lisanduvad neile veel kohaliku majanduse kombinat, rajooni tarbijate kooperatiivi tööstuskombinat, trükikoda ja Virtsu kalatehas.

VIRTUSU KALATEHAS on rajoonis suurimaks tööstusettevõtteks. 1944. a., kohe pärast Eesti NSV vabastamist, moodustati Virtsus kalavastuvõtupunkt, mille asukohaks oli endine mõisa magasaiid. Kuid need ruumid jäid peagi kitsaks ega suutnud toodud kala mahutada. 1949. a. alustati uute tootmishoonete ehitamist, mida tehas praegu kasutab. 1957. a. rajati kalavastuvõtupunkti baasil Virtsu kalatehas.

Palju on selle aja jooksul muutunud. Tehasel on soolamistsehh 74 statsionaarse tsementbasseiniga. Seal on peaaegu kõik tööd mehhaniseeritud. 1958. a. lasti käiku suitsutamistsehh, võimsusega 1 tonn kala vahetuses. Konservitsehh laseb samal ajavahemikul välja 5000 tingkarpi. On veel poolautomaatne sulgemismasin, soustivalamisagregaat, jahutuskapp, praadimisvorm jne. Tehasel on ka uus külmhoone, üldmahuga 300 tonni.

Minevikku on läinud kalade käsitsi paatidest väljatõstmine. Nüüd teevad seda kolm spetsiaalset kalapumpa, mille koguvõimsus on 30 tonni kala tunnis. Pole ka enam vaja kalu paadisillalt rullikutega soolamibasseinide juurde viia. Neli lintranspordööri asendab siin inimesi.

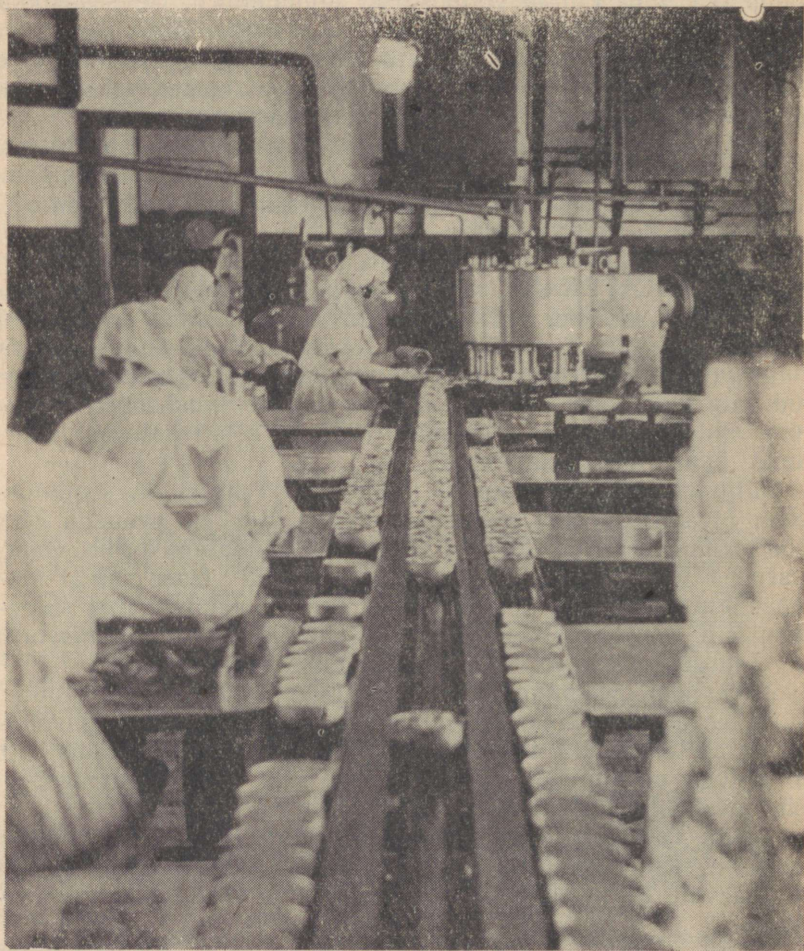
Veega varustab tehas 173 m sügavune puurkaev. Vajaliku veesurve saamiseks ja iga tsehhi veega kindlustamiseks ehitati puurkaevule 24 m kõrgune veetorn, kus on 25 m³ mahuga veepaak.

1959. a. valmis uus administratiivhoone ning endist ruumi hakati kasutama tehase laboratooriumi bakterioloogilise kabinetina.

Kui 1955. a. võeti Virtsu kalavastuvõtupunktis kalu vastu ainult 2,1 tuhat tsentnerit, siis seoses kalatööstuse rajamisega ulatus see arv 1959. a. 27,4 tuhande tsentnerini. Võrreldes 1946. aastaga, on kaluritelt vastuvõetud kalakogus rohkem kui 30-kordselt suurenenud.

Uued ülesanded seadis kalatehase ette alanud seitseaastak. Tehase kogutoodang suureneb 1965. aastal, võrreldes 1958. a.,

1,5-kordselt. Seda ei saavutata mitte niivõrd uute tootmispindade käikulaskmisega kui võrd olemasolevate ratsionaalsema kasutamise, kusjuures otsustavaks teguriks on tööviljakuse tõstmine.

Virtsu kalatehase konservitsehhi — L. Elkeni foto.

1959. a. algul ühendati kalatehas Kingissepa kalakombinaadiga. Seega on tagatud soolamis-, suitsutamise- ja konservitsehhidele pidev toormaterjali saamine ning tehasel on kõik eeldused tootmisvõimsuse täielikuks ära kasutamiseks.

Lähemal ajal valmib seal uus elektrijaam, mis annab voolu ka väljapoole tehast — Virtsu asula elanikele.

Tänavu lastakse käiku veel teine külmhoone, üldmahuga 150 tonni, mis võimaldab kümneid tonne kala säilitada värskena ja kvaliteetsena.

RAJOONI TSN TÄITEVKOMITEE KOHALIKU MAJANDU-SE KOMBINAADI peamiseks tegevussuunaks on kohaliku tooraine baasil ehitusmaterjalide tootmine. Alates 1959. aastast ühendati kombinaadiga endine sega-artell «Lihula». See likvideeris ka teatud ametkondliku parallelismi, mis avaldus mõlema ühesuguses toodangus.

Ainulaadseks on kohaliku majanduse kombinaat vabariigis sellepärast, et seal valmistatakse ehitusmaterjaliks roliitplaate Matsalu lahe ääres kasvavast pilliroost. Toodetavad 5 sm pak-sused roliitplaadid on väga heaks puitmaterjali asendajaks nii külma kui ka niiskuse vastu. Seepärast on nõudmine nende järe-le ka suur.

Teiseks nõutavamaks ehitusmaterjaliks on ahjupotid, mida valmistatakse Paadremaal. Ahjupotitööstus rajati 1955. a. ja nüüd toodab see 120 000 tükki aastas. Praegu on tööstus re-konstrueerimisel, mille tagajärjel selle võimsus kasvab umbes 1,5-kordseks. Ühtlasi valmistatakse seal ka glasuurpotte.

Ahjupotte valmistab kombinaat 1965. a. 150 000 tükki aas-tas, kusjuures peamiselt toodetakse glasuuritud ahjupotte. Ahju-pottide vormimine on mehhaniseeritud.

Tähtsamaid tooteid kombinaadis on veel katusekivid, maja-pidamisseep, samuti silmkoosesemed, nagu naiste jakid, sukad-sokid, kindad jm. Ömblustooteid annab kombinaat aastas ligi 600 000 rubla eest. Kombinaadil on Käsaril ja Paadremaal villa-tööstused ja Lihulas värvimistöökoda.

Lihula Rajooni TSN Täitevkomitee Kohaliku Majanduse Kom-binaadil seisab käesoleval seitseaastakul ees rea tööstusharude, eriti ehitusmaterjalide tootmise väljaarendamine.

Üheks põhiliseks väljaarendamisele tulevaks tootmisharuks on ehitusmaterjalide tootmine pilliroo baasil. Rekonstrueerimise teel tõuseb roliitplaatide tootmine 1965. aastaks 300 000 ruut-meetrini aastas.

Roojätmetest on plaanis hakata valmistama mitmesuguseid ehitusmaterjale, nagu katuseplaate (eterniiditüüpi) bituumenist, savist ja roost, põranda ja sanitaartechniliste ehituste ning seinte katteplaate roo ja fenoolide baasil, samuti mitmesuguseid seina-materjale sideainest ja roost.

RAJOONI TARBIJATE KOOPERATIIVI TÖÖSTUSKOMBI-NAAT on rajatud rajooni territooriumil olevate endiste koopera-tiivide tööstusettevõtete baasil. Tema peamiseks suunaks on toi-duainete, nagu leiva-, saia- ja vorstitoodete valmistamine. Vör-reldes 1951. aastaga, suurenes kombinaadi kogutoodang 1959. aastaks 2-kordselt ja ulatub praegu üle 5,7 miljoni rubla. Leiva-

saia- ja vorstitoodang on suurenenud kolmekordselt. Virtsus, Mihklis ja Lihulas on kombinaadil leivatööstused.

Karusel asuv jahuveski on rajoonis suurim. Ulatuslikult on arenenud ka puidutööstus. Paadremaal toimub põhiliselt algtöötlemine ja kastaara valmistamine ning Kõmsi tootmispunktis lihtsama kõvamööbli, kaupluste sisustuse, ehitusdetailide jm. valmistamine.

Seitseastaku jooksul on kavas tööstuse tunduv laiendamine. Ehitamisel on Lihulas leivatööstus. Selle valmimisega laieneb leiva- ja saiatoodete sortiment, toodang aga kolmekordistub. Samuti on kavas puidutööstuse rekonstrueerimine koos puidukuivati ehitamisega, mis võimaldab elanikkonnale tunduvalt rohkem mööblit toota.

Kaubandusest

Kaupadega varustab rajooni elanikkonda tarbijate kooperatiiv. Varematal aastatel oli rajoonis kolm kooperatiivi: Lihula, Vatla ja Soontagana, ning kaupu saadi siis rajooniliidu kaudu. Praktika näitas, et selline vahelüli on asjatu. Kaubandusalase töö parandamise eesmärgil kooperatiivid liideti ning moodustati 1955. a. Lihula Rajooni Tarbijate Kooperatiiv.

Praegu on kooperatiivil 23 harukauplust. Alevis on universaalkauplus nelja osakonnaga, kolm toiduainetekauplust, kultuuri-majatarvete ning ehitustarvete kauplused.

Kaubakäive on pidevalt tõusnud, mis näitab rajooni elanike ostuvõime tõusu. Kui 1945. a. müüdi 2,18 miljoni, 1950. a. 9,47 miljoni ja 1955. a. 25,7 miljoni rubla eest kaupu, siis 1959. a. müüdi kaupu juba 38,7 miljoni rubla eest. Seega on läbimüük selle aja jooksul suurenenud rohkem kui 18-kordselt. 1959. a. müüdi 1,7 miljoni rubla eest kaupu rohkem kui 1958. a., sealhulgas kangaskaupa 130 000 rubla, jalg- ja mootorrattaid 509 000, muusikariistu 90 000, õmblusmasinaid 30 000, kellasid 600 000 ja mööblit 300 000 rubla eest rohkem. Võrreldes 1955. aastaga, on jahumüük suurenenud rohkem kui kolme-, tangainete müük kahe-, või kaheteistkümne-, õmblustoodete ja nahkjalatsite müük ligi kahekordselt jne.

Tublisti on suurenenud ka kooperatiivi liikmete arv. Kui 1945. a. oli liikmeid kokku 423, siis 1. jaanuariks 1960. a. ulatus liikmete arv juba 5013-ni.

Pidev kaubakäibe tõus on sundinud kooperatiivi oma kaubandusvõrku laiendama. 1953. a. anti eksploatatsiooni uus universaalkauplus, 1957. a. ehitati Virtsu endisest kauplusest ümber universaalkauplus, võeti alevis kasutusele uus varumisladu, 1959. a. lasti käiku soolaladu, autokaal, 8-korteriline elamu, rekonstrueeriti ümber Paadremaa ja Oidremaa kauplused, mis said ajakohase sisustuse, valminud on kontorihooned, mille teisel korrusel on korterid.

Suured ülesanded seab seitseaastak kaubandusala töötajate ette. Aastail 1959—1965 peab kaubakäive kasvama 56—62% võrra. Olemasolevad ruumid aga ei rahulda tarbijate järjest kasvavaid nõudeid. Selleks alustatakse 1961. a. alevis ajakohase toidukaupade universaalkaupluse ehitamist. Sama kaupluse teisele korrusele ehitatakse söökla.

Tarbijate vajaduste rahuldamise kõrval aitab kooperatiiv omalt poolt kaasa ka vabariigi varumis- ja kokkuostuplaanide täitmisele. See ülesanne lasub kooperatiivi varumiskontoril. Põllumajandussaaduste ja toorainete kokkuostuplaan täideti 1959. a. 128,9%-liselt. Võrreldes 1958. a. on käive suurenenud 158 000 rbl. võrra. Rajoonis varutud villast jätkub umbes 7000 m villase riide kudumiseks. Tublisti on suurenenud kanamunade varumine. 1959. aastal on 1951. aastaga võrreldes mune kaks korda rohkem varutud. 1959. aastal aga varuti umbes 249 500 muna rohkem kui 1958. aastal. Utiiltoorainete varumine on 1951. aastaga võrreldes kolm, makulatuuri kogumine viis korda suurenenud.

Kooperatiivi kollektiiv annab ka edaspidi oma parima selleks, et teenindada tarbijaid eeskujulikult. 1959. a. esimese poole töötulemuste eest omistati tarbijate kooperatiivile Eesti NSV Ministrite Nõukogu I preemia koos rändpunalipuga.

Teestik ja liiklus

Kasari sild → L. Mooratsi foto.

Üheks liiklussooneks on Tallinn—Rapla—Virtsu kitsarööpeline raudtee. Raudtee-peatustest rajoonis tuleb nimetada Rumba, Roots, Kirbla, Lihula, Tuudi, Karuse, Hanila ja Virtsu peatust. Tallinn—Rapla—Virtsu kitsarööpeline raudtee üldine aastane veokäive on 70 000 t. Sellest veostekogusest laaditakse peale 15 000 t (ehitusmaterjali, põllumajandussaadusi jm.) ja maha 55 000 tonni, sealhulgas naftasaadusi 10 000 t, ehitusmaterjale 15 000 t, väetist 4500 t, metsamaterjali 4500 t, teravilja 3000 t jne.

Autotranspordi varude üldmaht ulatub 200 000 tonnini ja 3,9 miljonit tonnikilomeetrit, kusjuures peamiselt veetakse ehitusmaterjali, kütust ning põllumajandussaadusi. Kolhooside käsutuses on 68 veomasinat. Tiheda bussiliinide võrgu tõttu (üle 10 liini) on rahuldatud ka põhilised rajooni liiklusevajadused. Tähtsamaks teeks on Tallinn—Virtsu maantee.

Üldiselt on liiklus- ja juurdepääsu võimalused head. Rida autobussiliine kindlustab regulaarse ühenduse Tallinna, Pärnu, Haapsalu jt. keskustega. Raudteeühendus toimub Tallinn—Virtsu vahel üks kord, autobussiühendus neli korda ööpäevas. Haapsalu—Pärnu vahel kurseerib autobus kaks korda, Lihula—Varbla—Pärnu ning Pärnu—Kõima vahel kord päevas. Lihula—Saastna ja Lihula—Rumba vahel peavad autobussid ühendust kolm korda nädalas. Kurseerib veel Virtsu—Pärnu autobus. Saaremaaga peab ühendust Virtsu ja Kuivastu vahel liikuv moodne mootorpraam.

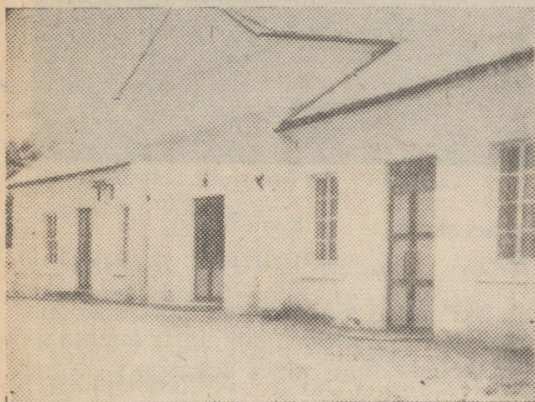
Mõnda meie haridus- ja kultuurielust

SUURI EDUSAMME OLEME TEINUD KA RAJOONI KOOLIELUS. Nõukogude korra viljastavates tingimustes on meie kasvava põlvkonna ees avanenud koolide ukSED, võimaldatud pääsemine teaduse juurde. Mitmekordseks on kasvanud keskkoolis õppijate arv. Rajoonis on 1. keskkool, kuus 7-klassilist ja üks 8-klassiline ning 15 algkooli, kus õpib ligi 1500 õpilast.

Suurimaks kooliks rajoonis on Lihula keskkool. Praegu õpib seal ligi viissada õpilast ning töötab 18 klassikomplekti. Kooli materiaalne baas tugevneb iga aastaga. On loodud keemia- ja füüsikakabinetid ning kodundusklass. Viimastel aastatel on kooli juurde ehitatud kasvahoone, puu- ja metallitöökoda, ehitamisel on vabaõhuklassi-ruumid. Õpilaste ainealaste teadmiste süvendamiseks, kunstiliste võimete arendamiseks ja vaba aja kultuuriselt kasutamiseks töötavad keskkooli juures mitmed ringid, nagu noorte tehnikute ring, kaks kirjandusringi, kaks näiteringi, osavate käte ring, raadioring, kodundusring jt. Õpilased võtavad aktiivselt osa ka kolhoositööst. Nii töötati 1959. aastal koolivaheajal kolhoosides kokku üle 2500 normipäeva.

Õppeedukuse tõstmine ja tööarmastuse kasvatamine lastes on praegu rajooni õpetajate üks põhilisemaid ülesandeid. See kindlustab kooli ja elu sidemete tunduvat tugevdamist.

ARENEB SISULT SOTSIALISTLIK JA VORMILT RAHVUSLIK KULTUUR. Riiklike klubilisi asutusi on rajoonis 10: Kirbla, Tuudi, Saastna, Massu, Virtsu, Paadremaa ja Koonga rahvamaja ning Lihula, Vatla ja Varbla kultuurimaja. Pidevalt on kasvanud nende juures töötavate isetegevuslaste kui ka läbi viidud ürituste arv. Kui eespoolnimetatud klubiliste asutuste juures töötas 1956. a. 49 isetegevusringi 603 osavõtjaga; anti 96 etendust ja kontserti, korraldati 2 temaatilist õhtut, organiseeriti 90 loengut ja 8 agitbrigaadi esinemist, siis 1959. a. töötas 57 isetegevusringi 760 osavõtjaga, antud etenduste ja kontsertide arv ulatus 131, organiseeriti 28 temaatilist õhtut, 158 loengut ning 27 agitbrigaadi esinemist.

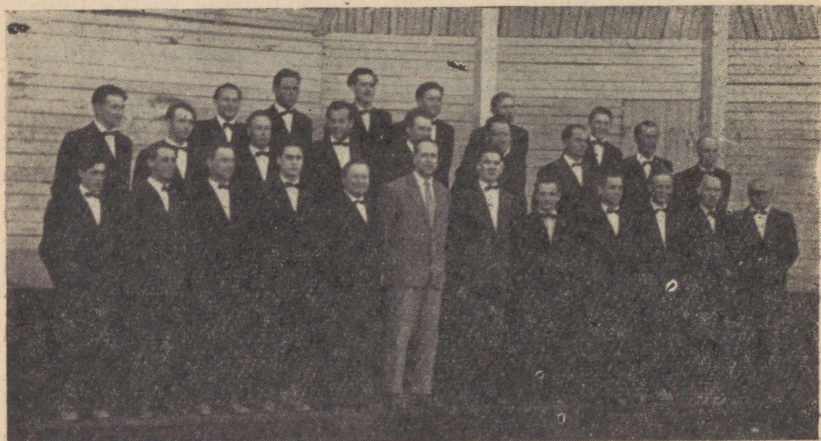
Vatla kultuurimaja —
L. Mooratsi foto.

Riiklike klubiliste asutuste kõrval töötab veel Oidremaa sovhoosi ametiühingu klubi ja «Uute Radade» kolhoosi klubi ning üle 10 punanurga.

MÕNI SÕNA ISETEGEVUSLASTEST. Koonga puhkpilliorkester asutati 1928. a. See kollektiiv koosneb ühtlastest, võrdvõimelistest mängijatest. Vaevalt keegi täpselt mäletab, kuipalju kordi nimetatud kollektiiv on esinenud, kuid pole ühtki suuremat üritust rajoonis, millest need tublid pillimehed osa ei võtaks. Orkestrit juhatab algusest peale Koonga 8-klassilise kooli õpetaja Ed. Aavekukk. See kiiduväärt isetegevusaktiivist on mitmest põlvkonnast üles kasvanud puhkpillimängijaid, kellest võiks moodustada mitu puhkpilliorkestrit.

Peale puhkpilliorkestri juhib Ed. Aavekukk väsimatult ka laulukoori, olles sagedasti rajooni laulupäeva üldjuhiks. 1958. a. anti talle Eesti NSV Kultuuriministeriumi aukiri.

Noorema generatsiooni kollektiivi juhtidest tuleb kahtlemata nimetada Lihula keskkooli muusikaõpetajat A. Laanetit, A. Laanet ei ütle ära ühestki ülesandest ühe või teise isetegevuskollek-

Lihula sovhoosi meeskoor — E. Kanteri foto.

tiivi abistamisel. Oma küllaltki suure töökoormuse kõrval koolis juhib ta Lihula sovhoosi meeskoori, kultuurimaja instrumentaalansamblit, naisansamblit ja soliste ning alevi segakoori.

Kloostri isetegevuslaste orkester.

Rajooni kultuurimaja isetegevusringidest on parimaks näitering, mida loetakse ühtlasi vabariigi esimeste hulka. Kõigil vabariiklikel kunstilise isetegevuse ülevaatustel on näitering silma paistnud ja hea hinnangu võitnud. Juba 1953. a. Pärnus kunstilise isetegevuse ringkondlikul ülevaatusel hinnati Lihula kultuurimaja näiteringi A. Korneitšuki «Platon Kretšeti» ettekande puhul Haapsalu kultuurimaja näiteringi kõrval parimaks. Sama aasta vabariiklikul ülevaatusel saavutati hinnatav kolmas koht. Ja saavutused jätkusid. Hea hinnangu said sellised lavastused, nagu A. Hindi «Kuhu lähed, seltsimees direktor», M. Metsanurga «Vagade elu», A. Cronini «Jupiter naerab», H. Vuolijõe «Niskamäe naised» jt.

1959. a. vabariiklikule ülevaatusele pääses ringkondlikeit ülevaatustelt ainult 8 linna- ja rajoonikultuurimaja näiteringi. Nende hulgas oli ka Lihula kultuurimaja näitering A. Liivese näidendiga «Uusaastaöö». Vabariiklikul ülevaatusel tunnustati Lihula näitering parimaks. Ringi tööd juhtis Virve Plaas.

Näiteringi tööst võtab osa tublisti noori, aga samuti ka vanu. Nii on Ludmilla Niineorul, Voldemar Kurgmal ja Mihkel Siimul seljataga üle kolme aastakümne lavatööd. Näiteringis oli 1959. a. 23 liiget.

NOORTE SUVEPÄEVAD SAAVAD KAUNIKS TRADITSIOONIKS. 1959. a. suvel toimus rajooni noorte elus sündmus, mis elluastuvaile neidudele ja noormeestele edaspidigi üriustamatuks teetähiseks kujuneb. Nimelt korraldas ELKNÜ Lihula Rajoonikomitee rajooni noortele esimesed suvepäevad.

Noorte suvepäevade sisuks ja eesmärgiks on noorte pidulik ellusaatmine ühiskonna osavõtul, neile selleks vajalike juhendite andmine. 24. kuni 28. juunini toimunud suvepäevadest võttis osa üle 80 noore rajooni kolhoosidest ja sovhoosidest, Virtsust ja Lihula alevist. Suvepäevad avati «Jõe» kolhoosi puhkepargis ja lõpetati nõukogude noorsoo päeval Lihula kultuuripargis. Nende päevade jooksul kohtuti vana revolutsionääri G. Abelsiga, õpiti tundma lauakombeid ja viisakusreegleid, kuulati vestlusi tervishoiust, tantsiti ja lauldi. Suvepäevadest osavõtjaile organiseeriti kaasakiskuv ekskursioon looduslikult kaunile Puhtu poolsaarele ja sõideti ühiselt laevaga merel.

Noortele esinesid rajooni partei- ja komsomolitöötajad, kes rääkisid neist suurtest võimalustest, mida noorsoole on andnud Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse väsimatu hoolitsus.

Rajooni noorte esimesed suvepäevad lõpetati pidulikult. Kui palju lilli ja kingitusi, kui palju õnnesoove ja häid sõnu võtsid särasilmalised noored vastu oma vanematelt sõpradelt, sugulaselt, töökaaslastelt ja pioneeridelt!

Esimesed noorte suvepäevad Lihulas — L. Mooratsi foto.

Rajooni laulupäeva pidulik rongkäik — V. Plaasi foto

Veelgi kaunimad ja osavõturohkemad olid suvepäevad 1960. aastal. Need toimusid looduslikult kaunis Illuste pargis, kus noored viibisid telkides.

Traditsiooniks on saanud igal suvel **RAJOOONI LAULUPÄEVADE** organiseerimine. Need on kujunenud suureks pidupäevaks kogu elanikkonnale. Rajooni laulupäevast osavõtnud isetegevuslaste arv on aasta-aastalt kasvanud. Kui 1954. a. oli see 500 ümber, siis 1959. a. laulupäevast võttis osa juba ligi 1000 isetegevuslast.

Kingissepa-nimelise kolhoosi rahvatantsijad.

Uute tublide kollektiividena esinesid 1959. a. laulupäeval veel Lihula sovhoosi meeskoor A. Laaneti juhtimisel, Varbla segakoor jt. 1960. a. üldlaulupeo ettevalmistuse raames moodustati juurde mitmeid uusi koorikollektiive, nagu kooperatiivi segakoor, täitevkomitee naiskoor, majanduskombinaadi segakoor.

Suure tunnustuse laulupäeval on pälvinud Varbla rahvamaja viiulimängija, eakas kolhoosnik K. Viru, Illuste rahvamaja löötspillimängija Tui, Lõpe rahvamaja leelotaja M. Villemson jt.

RAJOOONI RAAMATUFOND moodustas 1960. a. algul üle 118 000 raamatu. Raamatulaenuajate arv on 4900, kusujuures 1959. a. laenuatati raamatuid 90 286 korral.

Kuid raamatukogude töö ei seisa ainult raamatute laenutamises. Raamatukogude poolt organiseeriti 1959. a. 125 kirjandusõhtut, 372 raamatunäitust, raamatute arutamist jne.

Suure töö on raamatukogud ära teinud agitpunktides ja kolhoosikeskustes näitliku agitatsiooni korrastamisel, eriti selles osas, mis kajastab NLKP XXI kongressil kavandatud seitseaastaku plaanide elluviimist.

Rahvapillimees
Priidik Raudkivi —
E. Kanteri foto.

ELANIKKONNA TEENINDAMINE KINOGA PARANEB JÄRJEKINDLALT. Veel paarkümmend aastat tagasi oli rajoonis rohkesti neid inimesi, kes olid kinos vähe käinud, kuid momendil on vähe neid, kes pole käinud kuus kaks, kolm korda kinos.

Rajoonis töötab 5 rändkino ja üks paikkino. Kinoetenduspunkte on 30, arvestusega, et oleks haaratud kõik kolhoosid, sovhoosid ning asulad.

Kinoga teenindatakse kõiki etenduspunkte keskmiselt 4, mõningaid isegi 8—9 korda kuus.

Et elanike huvi kinofilmide vastu järjest kasvab, näitab kasvõi see asjaolu, et kui 1956. a. teenindati kinoga 91 287 inimest, siis 1959. a. ulatus see arv juba 110 000-ni.

* * *

Rajooni elanikkond tellib ja loeb üle 8500 ajalehe ning ajakirja, seega tuleb iga perekonna peale 2 ja rohkem ajalehte ning ajakirja.

Rajoonis on 1251 raadioaparaati, 749 kuuldepunkti ja 12 televiisorit. 1959. aastal müüs ainuüksi rajooni kaubandusvõrk elanikkonnale üle 300 raadioaparaadi ja televiisorit.

* * *

TERVISHOIULE pööratakse samuti suurt tähelepanu. Iga aastaga suureneb kohtade arv rajooni haiglates, lastesõimes ja

Lihula lasteaias — V. Plaasi foto.

lasteaias. Võrdluseks olgu märgitud, et kodanlikul ajal töötas rajooni territooriumil ainult 3 jaoskonnaarsti, polnud ravikabinette ega haiglaid.

Nüüd on rajoonis 4 haiglat ja 5 velsker-ämmaemandapunkti ning sanitaar-epidemioloogiline osakond. Inimese tervise eest hoolitseb 11 arsti, 2 hambaarsti ja 55 keskmeditsiinitöötajat. Töötavad veel röntgenikabinet, ambulatoorium ja lasteasutused.

Kodanlikul ajal üldist **PENSIONISEADUST** ei olnud. Nüüd

kehtiva riikliku pensioniseaduse alusel makstakse rohkem kui 500-le pensionäriale rajoonis välja üle miljoni rubla aastas. Sellega on kõigile tööveteranidele ja invaliididele tagatud muretu elu vanaduspäevil.

Veidike Koonga orkestrist

Koonga lähemas naabruses — Lihulas, Kullamaal ja Pärnu-Jaagupis — töötasid juba käesoleva sajandi algul puhkpilli-orkestrid.

Nende eeskujul tekkis ja küpses ka Koonga rahval mõte asutada oma puhkpilliorkester. Kohalikud organisatsioonid haarasid orkestri asutamise mõttest energiliselt kinni. Nad korraldasid pidusid, mille sissetulekud läksid kõik orkestri asutamiseks. Koonga piimaühing oma peakoosolekul otsustas puhkpillide ostmist rahaliselt toetada.

Nii ostetigi 3. jaanuaril 1928. aastal Tallinnast puhkpillid: 2 klarinetit, 3 kornetit, 2 alti, 2 tenorit, 1 bariton, 1 Es-bass ja suur trumm ning taldrikud — kokku 12 pilli.

Et pasunakoor oli Koongas alles uudne, olid mängijad elavalt huvitatud mänguuskuse kiirest omandamisest. Tegime mängijatega algul «tihedat» tööd — harjutused toimusid järjekindlalt kaks korda nädalas. See kandis ka vilja: veebruari lõpul esineti orkestriga juba avalikkuse ees. Oli ju suur osa raha pillide eest veel järelmaksu korras kauplusele tasuda.

Esimeseks muusikapalaks oli väga pidulikult kõlav paraadmars, mille ise klaverinoodi järgi orkestrile seadsime. Es-bassi mängival Ado Kiisal oli noodilugemine niivõrd selge, et ta peaaegu esimesel harjutusel lihtsamaid lookesi kaasa võis mängida, kuna teistel — algajatel — noodist mängimine hoopis rohkem aega ja vaeva nõudis. Orkestrijuhi peamine mure ja töö oli orkestrile jõukohaste nootide soetamine. Sobivaid noote orkestrile kusahilt osta ei olnud. Neid tuli teisel teel hankida: kas ise klaverinoodi järgi orkestrile seada või teiste orkestrite kergemat repertuaari maha kirjutada. Kasutati mõlemaid mooduseid.

Lugude selgeksõppimisel nähti küllaltki vaeva. Orkestri peamine ülesanne seisis esimesel paaril tegevusaastal ainult tantsumuusika viljelemisel kohalikel pidudel.

1931. aastal võttis Koonga orkester juba tegelasena osa Märjamaa laulupäevast. Ei peetud raskeks seda 65 km pikkust teed jalgratastel sõita. Laulupäev toimus juuni lõpul, kuid ilmad olid kaunis jahedad. Teel selgus, et ühel mängijal oli piduriiete all isegi kasukavest varuks.

Suuremaks saavutuseks oli Koonga orkestri osavõtt X üldlaulupeost Tallinnas 1933. aastal.

Kuigi orkester oli mänguliselt mõningal määral edenenud, mõistsime siiski, et ta oma esialgses koosseisus enam kõiki neid

nõudeid rahuldada ei suuda, mida meile esitati. Kuna ta kontsert-orkestriks oli väike, tekkis vajadus orkestrit suurendada. Selleks korraldas Koonga Ühingute Liit 1935. aasta suvel Koonga koolimaja väljakul laulupäeva. Üritusest võtsid tegelasena osa ka Lihula segakoor ja puhkpilliorkester. Sissetulekute eest osteti veel 4 pilli: 1 klarnet, 2 trompetit ja B-bass. Nii kasvas Koonga orkester arvuliselt 16-meheliseks. See koosseis ei olnud küll suur, kuid siiski samm edasi. Kavas oli meil orkestrit veelgi suurendada.

Sõja-ajal pillimäng Koongas vaikis, pillid läksid sõjakeerises kaduma. 25 pillist jäi järele ainult 14. Pärast maa vabastamist võis pillimäng Koongas jälle alata. Nii kõlasidki 1945. a. sügisel uued helid Koonga orkestris, kui sammusime 350 hobusõidukist koosneva punavoori ees Koongast Pärnu, esimese uudseviljaga riigile.

Veelgi elavamaks muutus orkestri tegevus siis, kui «Arengu» kolhoos 1954. a. jaanuaris endale uue komplekti Leningradis valmistatud puhkpille müretses.

Hoopis kergem oli nüüd uue elu — kolhoosikorra tingimustes puhkpilliorkestrit moodustada. Oli tarvis vaid head tahet mängimiseks, sest kõik muud võimalused olid nagu iseenesest olemas.

Vanad pillid koondati nüüd Koonga 8-kl. kooli juurde, kus õpilaste orkester töötab pidevalt, alates 1953. aastast.

Seega on 1954. aastast peale Koongas 30 mängukorras puhkpilli, mida oleme suutelised kõiki korraga mängu rakendama.

E. AAVEKUKK,

Koonga orkestrijuhht asutamisest
alates

Koduloonurgast Vatla koolis

Suurt tähtsust omab kooli õppe- ja kasvatustöös kodukoha mineviku tundmine ja selle sidumine olevikuga, mille kaudu saame eredamalt ja ilmekamalt õpilastele tänapäeva suuri saavutusi selgitada. Neist põhimõtteist lähtudes rajatigi Vatla 7-klassilises koolis koduloonurk. Juba 1950/51. õppeaastal koguti esimesed esemed, milledest tähtsamad olid Hanilast leitud noorema kivi-aja kirves, vana kõrtsi vaskne viinamõõt aastaarvuga 1847, ühe õpilase poolt toodud vana kupuraud, peale selle vanu paber-rahased jne. Eriti elavnes esemete kogumine koduloonurka pioneeride ja noorte naturalistide eestvõttel 1956/57. õppeaastal. Õppeaasta lõpul oli pioneeritoas juba üks laud ja nürk mitmesuguseid esemeid täis kogutud. Järgmisel õppeaastal hoogustus koduloonurga täiendamine veelgi, nii et pioneeridel ruum tegevuseks kitsaks jäi, kuna koduloonurk juba poole pioneeritoast enda alla võttis.

1958/59. õppeaasta esimestel kuudel töid õpilased koduloo-
nurga jaoks niipalju esemeid, et osutus paratamatuks eri ruumi
leidmine. Hiljem rikastus koduloonurk Peeter Suure aegse nn.
kohtukulliga, mis on varustatud vene- ja eestikeelsete Peetri
kääskkiradega 27. näärikuupäevast 1724. aastast, ja arvatavasti
Põhjasõja-aegse suure kahurikuuliga, pooliku kivikirvega ning
rauast odaotsaga.

Koduloonurka on koondatud huvitavaid materjale vana Vatla
kui ka ümbruskonna teiste koolide kohta dokumentide, jooniste,
fotode, nende koolide endiste õpetajate ja õpilaste üleskirjutuste,
kivitahvlite, krihvliite, kasetohust koolikoti, õpikute jm. näol. Suur
kogu on mitmesuguseid paberrahasid ja münte, millest viimaseid
on mitmesaja-aastase vanusega. Huvitavateks esemeteks välja-
panekute hulgas on käe- ja jalarauad, mida arvatavasti tsaari-
ajal poliitiliste vangide areteerimisel kasutati, samuti nende
sunnitööle saatmisel.

Koduloonurka on kogutud palju teoorjuseaegseid esemeid,
kui ka hilisemal ajal ümbruskonnas kasutamisel olnud tööriistu,
elutarbelisi asju ja toidunõusid: siin on koodid, vardad, sirbid,
mollpuur, puust puurivänt, aida puulukk võtmega, künakirves,
villakraasid, puust kangasuga, süstik, vana vökk, häsplid, ker-
ilauad, kaunistustega puust õllekapad, puulüpsik, puuämbler, pir-
ruhoidja (pihlakas), linaroobits, linahari, õlgpõhjaga tool,
pesukurikad, puust päsmer*, viljatuulamissari, loomapand**, leiva-
astjas, tulerauad, lähkrid jne. Omapärane ese on ka õpilaste
toodud väike malmist valatud vanaaegne kahurimudel.

Lähemal ajal rikastub koduloonurk käsikividega, vanade rii-
dekirstude ja vakkadega, mis on veel kohale toomata. On lootust
saada ka rahvarõivaid, jalanõude näidiseid, vanu kalastustar-
beid ja püüniseid ning nende mudeleid. Praegu kogume koha-
peal materjale 1905. ja 1917. a. sündmuste kohta, aga ka koha-
muistendeid, rahvajutte, vanasõnu jm. Samuti säilitatakse kodu-
loonusas edaspidi andmeid ja materjale kolhooside asutamisest
ning tegevusest.

Suuremaks ürituseks on pioneeridel ja noortel naturalistidel
koduloonurka ümbruskonna kivimite, maapõuevarade, põlluma-
janduskultuuride sortide, herbaariumide, kala-preparaatide jm.
koondamine. Kindlasti on huvipakkuvaks ka materjalid kohaliku
kultuurielu ja kooli arengu kohta piltide, kirjutiste, õpilaste pare-
mate vihikute, käsitööde jne. näol. Eesmärgiks on koduloonurga
kaudu mitmekülgse ülevaate andmine kooli ümbruskonna ajaloo-
lisest arengust, majanduselist, loodusest, geograafiast jne.

A. ULPUS,
Vatla 7-kl. kooli õpetaja

* margapuu

** kütke

Lühidalt spordiradadelt

Rajooni sporditase on viimastel aastatel tublisti tõusnud. Võrreldes kodanliku valitsuse perioodiga aga on kehakul, uuri- ja sporditöö muutunud palju massilisemaks, samuti on paranenud spordimeisterlikkus.

Praegu on rajoonis 20 VS «Jõud» kehakultuurikollektiivi, kuhu kuulub ligi 900 liiget. Peale selle kuulub koolide juurde moodustatud spordiorganisatsiooni «Noorus» ridadesse ligi 500 õpilast-kehakultuurlast.

Juba varem harrastatud spordialade — kergejõustiku, raskejõustiku, suustamise, käsipalli jt. kõrval on viimastel aastatel hakatud viljelema jalgrattasporti, vehklemist ning mootorisporti. Jalgratturite hulgas on juba rohkesti järgusportlasi, kusjuures E. Linn ja E. Adrat omavad I spordijärku.

Meinhard Sepa tööleasumisega kohaliku majanduse kombinaadi peainseneri kohale rikastus rajooni sportlaspere ühe I järgu vehklejaga. Lühikese ajaga pani ta alevis vehklemis-spordile jalad alla. Esimene tõsisem tuleproov õnnestus hästi — 1959. a. linnade ja rajoonide vahelisel võistlusel saavutas rajooni võistkond hinnatava viienda koha.

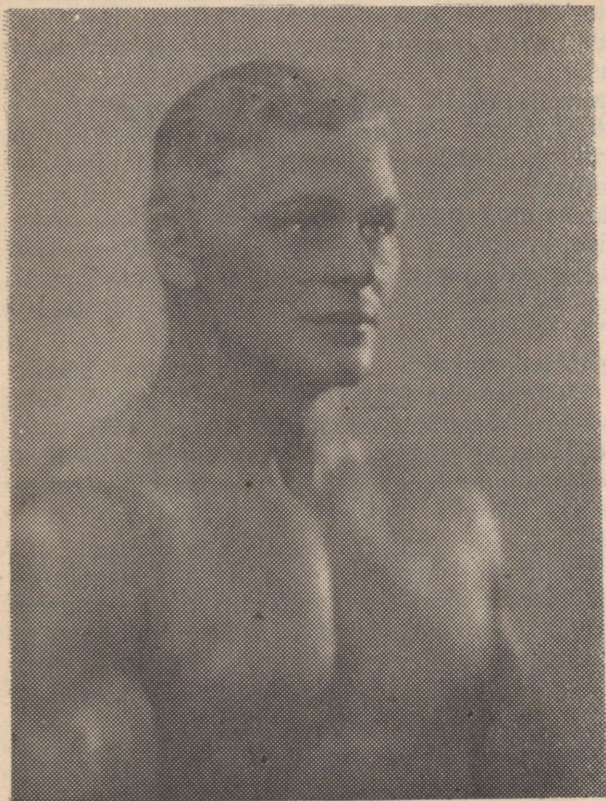
Mootorisport sai rajoonis alguse alles 1959. a. kevadel, kui korraldati esimesed lahtised võistlused motokrossis. Naabrite — Pärnu ja Haapsalu mootorisportlaste tubli esinemine innustas Lihula noori. Korraldati samal suvel veel kolm võistlust ning käidi ühtlasi võistlemas ka teistes rajoonides. Edukamalt esines 18-aastane Enno Linn, kes võitis tubli sõiduga Hiiumaa 1959. a. lahtistel võistlustel motokrossis esikoha.

Rajooni spordielu aitab edasi viia samuti terve rida tublised sportlasi-aktiviste, nagu Valdo Väinaste, Luigi Koik, Endel Mölder ja paljud teised. Spordiaktivistid on seadnud endale eesmärgiks viia kehakultuuri- ja spordiliikumine iga töötajani ning kasvatada noorte hulgast nimekaid sportlasi, nagu seda oli Lihula rajoonist pärinev omaaegne maadluskuulsus Kristjan Palusalu.

KRISTJAN PALUSALU isa pärineb Paatsalust Viirakülalt, kust ta asus elama Saulepisse Rädi külasse ning hakkas pidama Looritsa talu. Seal sündiski 1908. aastal kaheksanda lapsena tulevane suurmaadleja. Kuna vanematel oli 10 last, põllud aga kehvad, siis tuli lastel noorelt tööle hakata. Juba poisikesena paistis Kristjan teiste hulgast silma tohutu jõuga ning töö läks seetõttu tema käes kiiresti.

Spordi vastu hakkas ta varakult huvi tundma. Varblas oli sporditöö hingeks kohalik fotograaf, kelle käest Kristjan saigi esimesed õppetunnid.

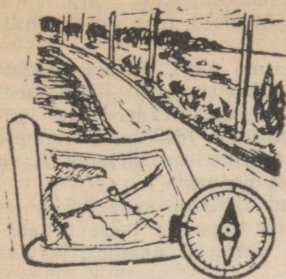
1936. aastal toimusid Berliinis olümpiamängud, millest võttis osa eesti raskekaallane Kristjan Palusalu nii vaba- kui ka

Kristjan
Palusalu
oma «hiil-
geajal».

klassikalises maadluses. Võistlused lõppesid Palusalule hiilgavate võitudega: 10-st vastasest 5 võideti seljaga, 5 punktidega, sealhulgas sellised kuulsused, nagu sakslane Hornfischer, türklane Cobon, soomlane Nyström, rootslane Nyman jt. Kahe kuldmedali võitmine tegi Palusalu korrapealt üle maailma tuntud meheks ning «maailma-Kristjan», nagu teda spordisõprade hulgas hüüti, oli kindlalt maailma tugevaimaks meheks. Peale olümpiamängude võistles ta edukalt veel rahvusvahelistel võistlustel, tuli Euroopa meistriks ning saavutas rea teisi hinnatavaid võite.

Praegu elab K. Palusalu Tallinnas.

O. RENNO

VII

MATKAJALE

Lihula rajooni on seni külastanud vähe matkajaid. On käidud küll Virtsus ja Puhtulaiul, kuid seda ikka Saaremaale matkama minnes. Uldjoontes tasase ja lagedailmelise rajooni loopealsed ning kadastikud, sood ja rabad, puisniidud ja salumetsad, mererand ja endised rannavallid sisemaal peidavad aga küllaltki palju vaatamisväärsusi ja on võimelised köitma paljukäinud ja -näinud matkaja meeli ning kestvaid muljeid jätma.

MARSRUUT Laiküla—Kirbla—Kloostri—Lihula—Matsalu—Massu—Virtsu, 75 km, sobib Saaremaale siirduvaile matkagruppidele.

Laiküla teeristile jõudes, kus ühtuvad Tallinn—Virtsu ja Haapsalu—Pärnu maantee, oleme juba Lihula rajoonis. Peagi jõuame Kasari jõe äärde, millel asub Eesti suuremaid maanteeasulaid. Enne silda vasakut kätt on moodne villatööstus, sillalt allavoolu vaadates näeme avaraid Kasari luhahainamaid laiumas. Edasi sõites silmitseme Kirbla mäel kirikut, millel on säilinud keskaegsed laevõlvid ja samast ajast pärinev torn. Kirbla köstrimajast (säilinud vaid alusmüürid) oli pärit C. R. Jakobsoni abikaasa Julie (nejuna Thal). Ei tohi külastamata jätta ka Kirbla panka — mannerjää ja muistse meretegevuse tunnistajat. Kirblast pöördume piki väikest maanteed paremale, möödume looduskaitse all olevast Kloostri pargist ja oleme varsti Penijõel. Siin asub Matsalu Riikliku Looduskaitseala keskus, kuhu lähemal aastail asutatakse looduskaitse muuseum. Teeme piki Penijõe kallast paarikilomeetrise jalgsimatka Matsalu lahe roostiku äärde — hallhane, roo-loorkulli, hüübi jt. lindude kodupaika.

Penijõelt 3 km lõuna pool asuv Lihula zlev on rajooni keskus. Lihula mäel asuvad keskaegse linnuse (ehitatud XIII saj.) varemed ja klassitsistlikus stiilis, XVIII sajandi lõpul ehitatud mõisamaja, praegune sovhoosi peahoone.

Mööda teed sõidame edasi Virtsu poole, kuid pöördume Tuudi-Liival — 6 km Lihulast — paremat kätt Matsalu poole. Matsalu pargis pälvivad tähelepanu 3 pöökpuud. Matsalu mõisas oli 1883.—1884. ja 1887. a. kodukooliõpetajaks kirjanik Ed. Bornhöhe. Sõidame veidi tagasi, suundume Meelva teeristilt Saastna poole. Paremalt paistab Matsalu lahe veepind ja üle lahe juba Haapsalu rajoon. Metskülas asub asjaarmastaja J. Kägi poolt selle sajandi algul loodud aed külmakindlate pirnisortidega. Saastna lähedal lebab mererannas 3 m kõrgune Näarikivi. Saastnast lõunasse sõites jõuame peagi Saleveresse, kust külavahetee viib Salumäe pangani. Seal on suurepärase paesein mere murrustatud koobaste — kulbastega. Edasi rännates möödume Mõisaküla paeastangust ja Massu pargist ning oleme peagi

Lihula—Virtsu teel — Kõmsi teeristil, kus asub mööblitööstus. Siit 3 km Virtsu pool oleval Hanila kirikul on keskaegsed roidvõlvid, torn aga on hii-
semaaegne (XVIII saj.) ehitus.

Kui möödume Sillukse männikust, hakkab paistma meri. Pärast esimest
lahte (Mõisalaht) pöördume puiesteele, mis läbi Virtsu pargi juhib meid
Puhtulaiu poole. Peale huvitava looduse on siin tähelepanuväärne veel luo-
letaja Fr. Schilleri mälestussammas, mis on püstitatud 1813. a. — temale
esimene maailmas — ja restaureeritud 1958. a. Puhtus on kirjanik Aadu
Hint kirjutanud mitmedki peatükid oma «Tuulisest rannast».

Virtsu on tuntud oma kaasaegselt sisustatud kalatehasega. Siin on
muistetest aegadest asunud sadam, mis maapinna tõusu ja mere tagane-
mise tõttu on nüüd juba kolmandas asupaigas. Keskajal paiknes Virtsus
sädama kaitseks ehitatud linnus.

Fr. Schilleri mälestussammas
Puhtus — L. Elkeni foto.

MARSRUUT Lihula—Virtsu—Puhtu—Nehatu—Paatsalu—Varbla—Paadremaa—Kalli—Kõima—Soontagana maalinn — Mihkli—Oidremaa—Lihula on 140 km pikkune.

Marsruut algab rajoonikeskusest. Kilomeetrid kaovad kiiresti: juba oleme üle silla Tuudi jõel, edasi Tuudi-Liival paistab teest paremat kätt «Sädeme» kolhoosi mehhaniseeritud karjalaut ja kahekorruseline kolhoosnikute elamu. Tee ääres asub Karuse kirik. Kiriku juures olevailt ratasristidelt püüame lugeda vanaaegseid kirju.

Pärast Karuse teeristi otsime Rõdase külas üles suure Hiiekivi, teeme väikese kõrvalepõike Voose külla, kus on 5 looduskaitse all olevat põlistamme. Kõmsi lähedal Kaose külas on vana pärn, mida nimetatakse talu järgi Nisuaia niinepuuks.

Virtsu külastame kalatehast. Sadamahoonne juures on hea vaade merele, kus põhja pool mustendab Kesselaid, läänes aga paistab Muhu rand. Piki raudtee-äärset rada siirdume Puhtulau poole.

Puhtulailt küsime teed Ramesse. Raudtee-äärne rada viib meid üle Mõisalahe kaela Laelatu puisniidule, sealt pöördume paremale ja jõuame varsti külateele. Rame teeristil hoidume paremat kätt, möödume «Sangari» kaluriartelli keskusest Piivarootsis ja jõuame kõrgemale lagedale paigale, kus imetleme vaadet lähedaste laidudele ja Puhtu metsale. Tee lookleb ja käändub aeglaselt ida poole. Sõidame läbi Nehatu soo lõunanurga; alles hiljuti oli siin järv ja mõne sajandi eest koguni merelaht. Edasi pöördume paremale, möödume Käomardi lahest ja jõuame Karuse sidejaoskonna juures maanteele. Vatla—Varbla maanteelt põikame korraks sisse Illuste parki, kus asub ka «Ühisjõu» kolhoosi keskus, ja jätkame hiljem oma teed üle Paadremaa jõe Varbla poole. Külastame liigirikast Varbla parki ja sõidame tagasi läbi Helmküla Paadremaa poole. Ännikse ja Hallivanni küla juures on mitme meetri kõrgused litoriaamere-aegsed rannavallid. Enne Paadremaa rahvamaja pöördume paremale. (Võib külastada ka võitõostust, milleks tuleb veidi edasi sõita.) Tee läheb vanade praegu mändidega kinnikasvanud rannaluidete serva mööda. Ületame jälle Paadremaa jõe. Torgu—Ristile jõudes läheme korraks Tuhu sooteele, et näha, millised olid siinsed sood vanasti: lagedad ja õõtsuva kamaraga. Karuse—Kalli maantee kulgeb piki muistset rannaluidete ja -vallide rida läbi soiste puisniitude. Kalli teeristilt sõidame veel 2 km Pärnu poole, kus Karjamaa talu juurest pääseb hõlpsasti Nätsi rabale.

Tulnud tagasi, suundume Kalli teeristilt Koonga poole. Teeäärsed kuiva võitu puisniidud on laialdasemaid kogu rajoonis. Koonga külas võime leida vanaaegse suitsutare. Kõimas on põline park ja Tammaru kolhoosi keskus.

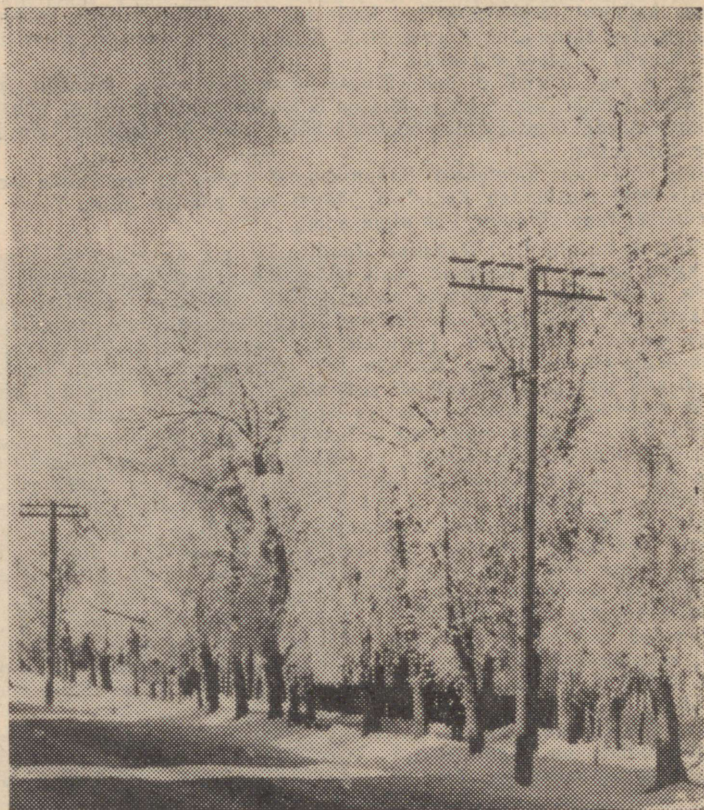
Kitsast maanteed mööda sõidame 2 km Mihkli poole, pöördume paremat kätt külavahetele, millelt 3 km edasi Kiburä küla lähedalt paremale läheb Maalinna tee. Paari kilomeetri pärast jõuame soosaarele, millel asub Soontagana linnus. Ümberringi olev Järve (Avaste) soo on kuivemaks muutunud ja põõsastega kattunud alles viimase 30 aasta jooksul. Kauges minevikus aga pääses soosaarele vaid kitsast palkteed pidi, mis enamasti oli vee all.

Kuresse küla juures on Salumägi — vana, mere poolt uhutud paepank, mille servalt avaneb hea vaade kogu Avaste soole ja Maalinnale; idas paistab kunagise merelaha vastaskallas — Avaste mägi. Salumäel on palju vanu paemurdusid. Edasi viib meie tee üle kuiva loopealse Mihklisse, kus tingimata vaatame Mihkli tammikut. Mihkli kirik koos endise kirikumõisahoonde ja 5 vana pärnaga on samuti vaatamisväärtne.

Piki Mihkli—Oidremaa maanteed jõuame algul Tarvale, kus asub rajooni remondi- ja tehnikajaam. Vana tee on läinud kahe lehisterea vahelt — nii kitsad, ainult sülla laiused, olid kõik meie teed läinud sajandil. Oidremaa teeristi — Pangamäe — kaunistab põline tamm. Oidremaa sovhoosis on pärast sõjaaegseil aastail üles haritud ligi tuhat hektarit madalsood, kus nüüd laiuvad kultuurniidud ja viljaväljad. Karjakasvatusele on siin loodud tugev alus ja sovhoosi lüpsjad on vabariigis paremate hulgas.

Teed Oidrevalt Lihulasse palistavad enamasti soo-uudismaad, mille ülesharimist alustati kodanlikul ajal käsitsi. Nüüd aga tehakse see raske töö masinate abil.

Suure muljetepagasiga lõpetame oma matka Lihulas.

Talvine Lihula — L. Elkeni foto.

SISUKORD

Saateks

Mõningaid üldandmeid

I. RAJOOINI LOODUSEST

Jooni pinnaehitusest.

Pinnamood. Aluspõhi. Pinnakate. Mannerjää ja muistne meri — pinnavormide loojad. Mullastik.

Ilmastikust ja veestikust.

Kliima ja tema iseärasused. Rannikumeri ja siseveed.

Taimkattest.

Rannik. Niidud ja puisniidud. Sood. Metsad.

Loomastikust.

Lühidalt kaladest. Kahepaiksed ja roomajad. Linnuriigist. Neljalajgsed. Selgrootud.

Looduskaitsealad ja loodusmälestusmärgid.

Matsalu Riiklik Looduskaitseala. Virtsu—Laelatu—Puhtu. Puhtulaid. Nehatu soo. Mihkli tammik. Fargid, põlispuud, rändrahnud ja pangad. Kaitsealuseid taimi.

II. KILDE MINEVIKUST

Muinasajast.

Andmed esimeste asulate kohta. Kuidas naabritega suheldi.

Võõra ikke all.

Sakslased kinnitavad kanda. Pärisorjuslike suhete arenemine. Vene-Liivi sõja ajast. Andmeid XVII sajandist.

Vene tsaaririigis.

XVIII sajandi sündmusi. Tekivad kapitalistlikud suhted. Talupoegade olukorrast. Mõni sõna Lihula kooliolude kohta.

Arhitektuurilised ja ajaloolised mälestusmärgid.

Vana-aja mälestusi ja rahvaloomingut.

Esimene rōugepanek Lihulas. Keisri külaskäik. Lihula rajoonist kogutud vanasõnu. Rahvanaljandeid. Rahvajutte. Vanu pulmakombeid Varbla kandist.

Jakob Pärn Lihulas.

III. 1905. ja 1917. a. SÜNDMUSED LIHULAS

Põllutöölise olukorrast enne 1905. a. ülestõusu.

Sissejuhatuses. Talutöölise palgaoludest ja töötingimustest. Vallakool. Mõis ja mõisa töölised. Vanade põllutöölise saatus. Miks põllutöölised oma huvide kaitseks võitlust ei alustanud.

Puhkevad revolutsioonitulekahjud.

1905. a. sündmused Piivarootsi mõisas.

Proletaarne kirjanik ja revolutsiooniline võitleja Jaan Kreek.

1917. aasta. Sündmused Lihulas.

Lihula valla TSN Komitee esimese esimehe Kustas Kõidami mälestusi.

Teine kodanlik-demokraatlik revolutsioon. Kui Venemaal võitis Oktoobri-revolutsioon.

Nõukogude võim Lihulas. Nägin Kingisseppa. «Rohutirtsude parv», Saksa vanglas.

IV. KODANLUSE DIKTATUURI PÄEVILT

Talupidajate elus polnud midagi röömustavat. Võim oli raha-rahameeste käes. Rannaäärsed pered tegelesid kalandusega. Eriti raske oli olukord vanadel. Kultuurielu kiratses. Hariduselu läks tagurpidi.

V. NÕUKOGUDE VÕIMU VÕIT

Aastad 1940—1944.

Töörahas võtab kodanluselt võimu. Saadikute valimine NSV Liidu Ülemnõukogusse. Vaba talurahvas asub külvama. Fašistlik Saksamaa tungib itta. Okupatsiooniaastail.

Lihula vabastamise päevilt.

Nõukogude Liidu kangelane leitnant Jakob Kunder.

See sõprus ei purune.

VI. MEIE HELGE TÄNAPÄEV

Nõukogude võimu kindlustamine.

Ehitame kommunismihoonet.

Põllumajandus.

Loomakasvatus. Maaviljelus. Tööde organiseerimine kolhoosides.

Maaparandus. Ehitustegevus. Põllumajanduse mehhaniseerimine.

Metsamajandus.

Riikliku metsafondi iseloomustus.

Kolhooside metsafondi iseloomustus.

Puiduvajaduse kattevõimalused ja metsamajanduse ülesanded.

Kalurite elust.

Tööstus.

Kaubandusest.

Teestik ja liiklus.

Mõnda meie haridus- ja kultuurielust.

Veidike Koonga orkestrist.

Koduloonurgast Vatla koolis.

Lühidalt spordiradadelt.

Kristjan Palusalu.

VII. MATKAJALE

О ПРОШЛОМ И НАСТОЯЩЕМ
ЛИХУЛЫ.

На эстонском языке

Издаѣне редакции газеты «Койт».

Ladumisele antud 6. 04. 60. Trükkimi-
sele antud 14. 03. 61. Paber 60×92, $\frac{1}{16}$.

Trükipoognaid 11,5. Trükiarv 3000.

Tellimine nr. 1508. MB 06669.

Trükikoda «Pärnutrükk»

Pärnus, Hommiku t. 4.

Hind 1 rubla

Rbl. 1.—

Kmr 4a

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00423839 2